Colectia Clepsidra

L. VRANOUSSIS

RIGAS

un patriot grec din Principate

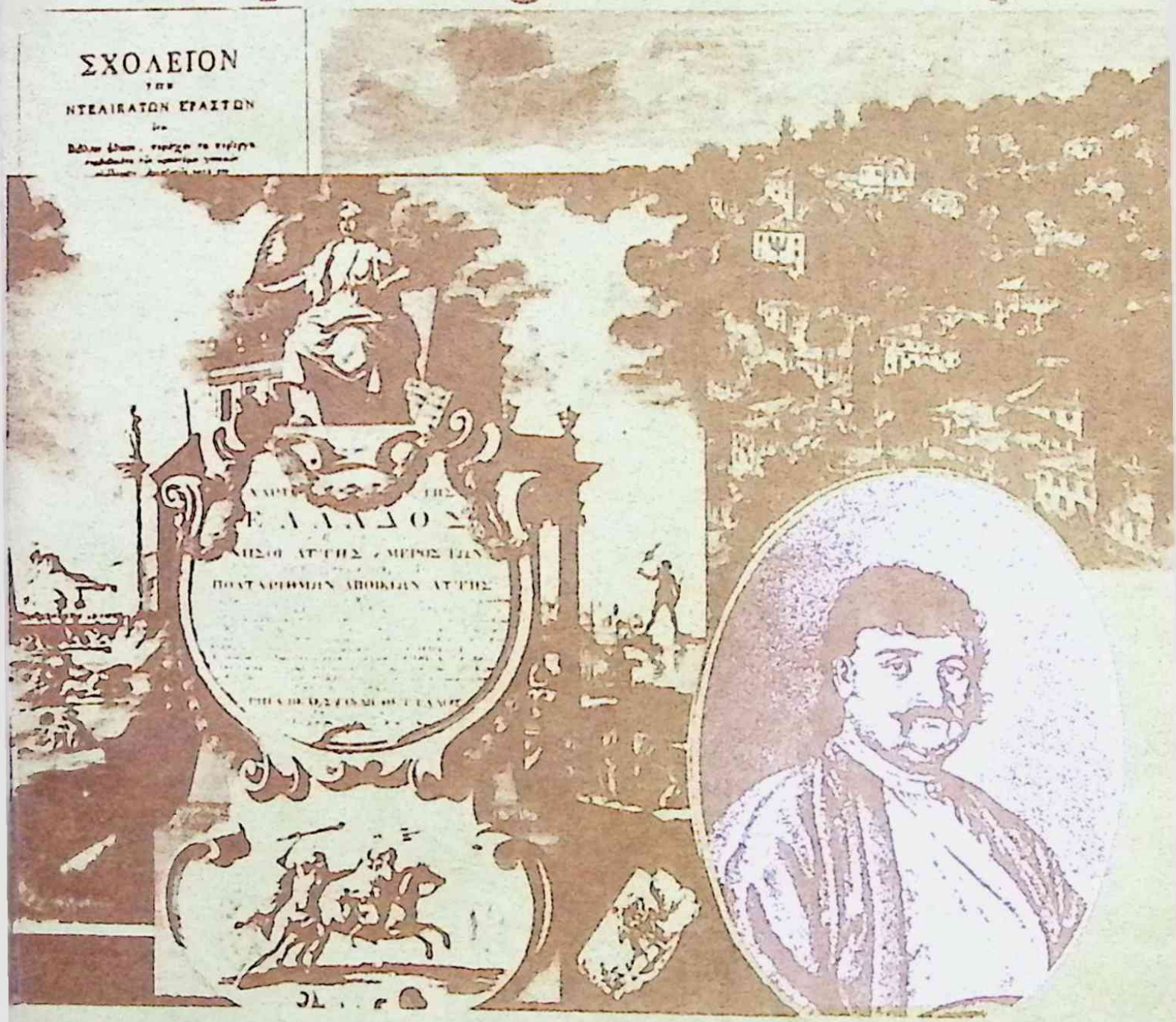

EDITURA EMINESCU

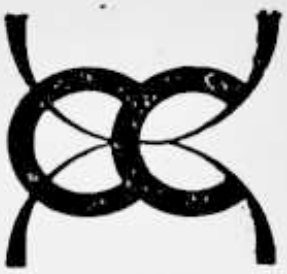

Colecția Clepsidra

Coperta de
AUREL BULACU

L. VRANOUSSIS

RIGAS
un patriot grec din Principate

Traducere de ATANASIE PAPAPANU

revăzută de autor

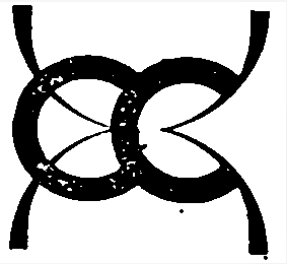

Colecția Clepsidra

București 1980

EDITURA EMINESCU

Cuvînt către cititorii din România

Se știe că Rigas Velestinlis-Fereos (1757—1798), precursor și prim martir al luptelor comune pentru eliberare și pentru colaborarea pașnică a popoarelor balcanice, s-a născut în Grecia, a cutreierat mai multe țări și a fost pînă la urmă ucis, de către otomani, la Belgrad, dar perioada cea mai lungă și cea mai fructuoasă a vieții sale a trăit-o pe pămîntul românesc. Îmbibat de cultura și de visările Eladei antice, a cunoscut într-un scurt răstimp Constantinopolul, capitala milenară a Bizanțului și a Imperiului otoman, însă la București și-a lărgit cu adevărat orizontul, aici și-a înfrățit năzuințele patriotice cu ideile Europei „iluministe", aici au căpătat contur idealurile sale panbalcanice, aici a declanșat semnalul luptei pentru Libertate. Da, Țara Românească i-a fost cea de-a doua patrie!

Acum, pentru prima oară apare în românește o carte despre Rigas. Ceea ce constituie o deosebită onoare și bucurie pentru autorul ei. Compatriot al lui Rigas, avînd și el, încă din copilărie, legături deosebite cu România, autorul se simte fericit de a i se oferi șansa să-l readucă în cea de-a doua sa patrie,

prezentînd, astfel, publicului român portretul său în cadrul istoric al vremii în care el a trăit.

Pentru acest portret al lui Rigas, autorul cărții de față a lucrat și continuă să lucreze de multă vreme. Nu-și avea încă împlinite studiile universitare cînd a publicat, în 1948, prima sa lucrare consacrată poeziilor atribuite lui Rigas. În 1954, a adunat pentru prima dată, într-un volum de 400 de pagini, toate scrierile lui Rigas, neglijate pînă atunci (cunoscute și necunoscute, originale și traduceri în proză și în versuri, literare și științifice, patriotice și revoluționare) transferînd în acest mod, pe Bardul Libertății din Panteonul eroilor naționali în cadrele mai largi, ale curentelor ideologice din epocă, întîlnindu-l ca pe un înaintaș printre enciclopediștii și apostolii iluminismului din această parte a Europei, printre cei ce au afirmat gîndul liber și spiritul revoluționar în sud-estul european. Pe baza acestei prime lucrări a fost alcătuită apoi o altă carte despre Rigas, de dimensiuni ceva mai restrînse, destinată marelui public, apărută într-o colecție de largă circulație (1958, care a cunoscut o nouă ediție în 1963).

Această ultimă ediție greacă din 1963 a fost tradusă în românește. Autorul a avut de două ori surpriza, destul de agreabilă, de a constata că doi traducători din București, independent unul de celălalt, au luat inițiativa, acum aproape 15 ani, de a tălmăci această carte dedicată lui Rigas. Pînă la urmă, una din cele două traduceri a ajuns la Editura Eminescu.

Autorul s-a simțit, cum era firesc, extrem de fericit cînd a aflat că traducerea cărții sale a luat, în sfîrșit, drumul tiparului. Dar, cînd și-a citit lucrarea în românește, a suferit multe decepții. Scrisă cu 25 de ani în urmă și destinată cititorului grec, cartea se cerea refăcută de la început! Era greu, dar inevitabil...

După multe ezitări și șovăiri repetate, autorul a prelucrat de la capăt, cuvînt cu cuvînt, textul traducerii românești, a scos și a adăugat multe pagini, a pus lucrarea la curent cu rezultatele cercetărilor mai recente și a modificat-o, în mod adecvat, pentru cititorul străin, în special pentru cititorul român. Începînd de la mici și limitate modificări, a ajuns să adauge paragrafe și capitole noi — aproape o sută și cincizeci de pagini, scrise, cu multă trudă, direct în românește — care, în sfîrșit, au depășit ceea ce rămăsese din textul tradus inițial. În acest mod, s-a compus pînă la urmă o lucrare nouă despre Rigas, îmbogățită din mai multe puncte de vedere, o lucrare ce apare pentru prima dată, și încă în românește!

S-au îmbogățit în primul rînd datele și aspectele privind viața și activitatea lui Rigas în Țările Române, relațiile lui cu românii și grecii din Principate, circulația scrierilor sale la București și la Iași etc., etc. Adăugarea acestor pagini nu reprezintă un act de complezență față de cititorul român. Ele constituie capitole esențiale ale biografiei lui Rigas, care ne ajută să cunoaștem mai îndeaproape omul, gînditorul, patriotul și revoluționarul. Fiindcă aici, pe pămînt românesc, s-a format și a devenit un adevărat simbol demn de dragostea și interesul

popoarelor noastre și nu numai un obiect de studiu pentru istorici.

Autorul este recunoscător tuturor prietenilor săi români care l-au încurajat și l-au ajutat să ducă la bun sfîrșit această arte, și în mod deosebit: acad. Emil Condurachi, poetului Ion Brad, care a tradus toate versurile din volum, prof. Virgil Cândea, criticului Valeriu Râpeanu, lui Atanasie Papapanu, care a tradus prima versiune a cărții.

Leandros Vranoussis

Atena, 29 mai 1980

RÍGAS VELESTINLÍS-FERÉOS
(1757 – 1798)

CU DOUĂ SUTE DOUĂZECI ȘI TREI de ani în urmă, într-o zi a anului 1757, într-un sat neînsemnat din Tesalia, în Grecia subjugată de turci, venea pe lume un om despre care nimeni nu putea să prevadă că numele său va intra în istorie. De aceea, primii ani ai vieții sale sînt învăluiți în taină. A crescut, a învățat carte și apoi, la o vîrstă destul de fragedă, a plecat în străinătate. Foarte mulți tineri contemporani cu el urmau aceeași cale. Căutîndu-și o soartă mai bună, a plecat la Constantinopol și de acolo în Țara Românească. A trudit mult ca să se formeze și să-și croiască un drum. N-a întîrziat să se afirme. La vîrsta de aproape treizeci de ani, bogat și prețuit de toți, ar fi putut să trăiască asemeni altor compatrioți ai săi, aflați prin coloniile grecești din străinătate. Fiind însă o fire sensibilă și nutrind încă de mic dragoste de învățătură, și-a cultivat înzestrările intelectuale, studiind, fiind în același timp frămîntat de problemele vremii sale și înflăcărat de marile idealuri ale timpului. Își lărgise orizontul, însușindu-și ideile Europei „iluministe", își plămădise sufletul din durerile și speranțele celor înrobiți, visa la gloria strămoșilor antici și căuta o rază de lumină în

întunericul care îi apasa țara. Învierea Neamului, visul de aur al veacurilor de sclavie, a devenit pentru el gînd stăruitor și strădanie neadormită: cu un temperament înflăcărat, dar înzestrat și cu simț politic, agitator și organizator, urmărea mersul istoriei, neîntîrziind să-i asculte poruncile. Și cînd într-o zi, de la Dunăre și pînă la Peloponez s-a răspîndit glasul libertății, chemarea sa la luptă nu izbucnea din pieptul unui singur om. În el sălășluia suflarea caldă a Elenismului renăscut care aducea speranțe în sufletele celor ce suferiseră veacuri de robie.

Dar înainte de a se profila ca o personalitate istorică, nobilul vlăstar al Greciei — călcată în picioare de Turci — a devenit un Simbol al neamului subjugat. Cel dintîi chemat pentru a se jertfi și primul martir al libertății aparținea mai mult legendei decît Istoriei.

Mai tîrziu, cînd Istoria a încercat să-i identifice urmele pașilor și să-i urmărească cursul vieții, căutînd personalitatea istorică, căutînd pe omul simplu, găsea aproape pretutindeni Profetul și Marele Martir. Legenda îi țesuse deja sinaxarul. În materialul epic al tradițiilor naționale (poezia, teatrul, lecturile patriotice au contribuit destul de mult la aceasta) martirul neamului a căpătat proporțiile pe care fantezia populară le acordă eroilor săi.

Cercetarea istorică, cu puținele mărturii documentare de care dispune, nu este în stare să ne prezinte cu toate detaliile pe care le-am fi vrut, preistoria și istoria acestui revoluționar. Ceea ce nu înseamnă că putem să recurgem mereu la tradiție pentru a umple lacunele informației noastre. De multe ori

sîntem nevoiți să rezistăm farmecului frumoaselor legende, mai cu seamă atunci cînd ele țin să ni-l prezinte pe eroul nostru încă din fragedă copilărie ca pe un apostol al neamului. Începînd istorisirea noastră de la anul 1757, trebuie să uităm pentru o vreme pe martirul revoluționar de la 1798.

SĂ NE ÎNTOARCEM DECI CU DOUĂ SECOLE ÎN URMĂ în Grecia subjugată pe atunci de turci. Într-un sat de frunte din Tesalia — V e l e s t í n o — într-o zi a anului 1757 a venit pe lume un copil. I s-a dat numele de R í g a s, nume de botez destul de obișnuit în vremea aceea în Tesalia și în alte locuri. Nu cunoaștem multe amănunte despre familia lui. După cît se pare, tatăl său se numea Kyrítzis (sau Kyriazís), nume de botez tot atît de obișnuit pe atunci. Să nu întrebați de numele familiei. În satele îndepărtate, pînă mai ieri, oamenii nu aveau nume de familie stabilite oficial. A trebuit să intre în aplicare registrele de înmatriculare a bărbaților, să ia ființă birourile de stare civilă și de recrutare, pentru ca fiecare să învețe cum „trebuie" să se înregistreze. În Velestino anului 1757 sătenii știau despre cine era vorba cînd spuneau „Rigas al lui Kyritzi". Cînd însă Rigas a trebuit să meargă în altă țară, localnicii de acolo l-au deosebit, așa cum procedau în mod obișnuit cu orice străin, cu numele satului său de baștină. Acolo era Rigas V e l e s t i n l í s (adică Velestiniotul)[1]. Mai tîrziu, cînd a plecat în străinătate,

[1] Sufixul-*lis*, de origine turcească, se întrebuința atunci și în neogreacă (ca și în alte limbi balcanice) ca să arate pe locuitorul unui ținut sau pe acela care se trăgea dintr-un anumit oraș sau provincie. Ali Pașa din Tepelen se numește Tepelenlis (= Tepele-

oamenii care nu-i cunoșteau țara de obîrșie i se adresau cu numele lui mic, la care adăugau calitatea pe care o avea atunci în Țara Românească. Îl numeau astfel „Rigas grămăticul" și așa îl și găsim scris. El, însuși, fie din dragoste pentru locul natal, fie din dorința de a avea și un nume, a adăugat, alături de prenume și numele de „Velestinlis". Cam în același fel s-au creat și multe alte nume de familie. Pe acest nume îl întrebuințează în scrierile lui, unde, pe lîngă „Rigas Velestinlis", adaugă și „Thessalós" (= Thesalian) pentru a-și arăta regiunea lui de origine[2]. În cărțile publicate de el și în alte tipărituri se iscălește „Rigas Velestinlis Thessalos"[3].

niotul). Cf. Stambul-Stambolis, Smirna-Smirlis, Misir-Misirlis, Drama-lis, Varna-lis, Tafra-lis etc. — La pășunile din jurul Velestinului veneau iarna cu oile lor și aromâni din satele Pindului (Avdela, Perivoli, Samarina etc.). Ca toți păstorii transhumanți, care se considerā originari din satul lor muntean și nu din iernatic, aromânii din jurul Velestinului se numeau și se deosebeau de populația greacă a regiunii ca „Avdelioți", „Pervolioți", „Sămărnioți" sau ca „Vlahi" în general. Un aromân din munții Pindului, chiar stabilit la Velestino, nu-și putea lua numele de „Velestinlis" (= originar din Velestino).

[2] Acest obicei al grecilor din antichitate plăcea și cărturarilor noștri de pe atunci. Imitînd, poate, și pe nobilii europeni, care adăugau pe lîngă numele lor un „de-" sau un „von-", adăugau locul originii lor: Panayotis Kodrikás Athinéos (= Atenianul), Adamantios Koraís Chios (= Hiotul), Manuil Vernardos o Kris (= Cretanul) etc.

[3] Am insistat puțin asupra numelor și denumirilor lui Rigas, pentru că s-a scris, și se mai scrie (chiar în cărți serioase), că „Ri-

Învățații, contemporani cu el și cei de mai tîrziu, care obișnuiau să dea nume arhaice persoanelor și lucrurilor, știind că în preajma satului Velestino se găsea în antichitate însemnatul oraș Pherai (Feré), au tradus numele de „Velestinlis" prin „Pheraios" (Feréos = cel care este originar din Feré). Numele de R i g a s F e r é o s, care a fost considerat mai autentic grecesc — poate și mai răsunător — și care s-a răspîndit mai tîrziu peste tot, nu a fost folosit de el însuși niciodată. Se iscălea întotdeauna „R i g a s V e l e s t i n l i s".

După tradițiile locale, tatăl lui Rigas se număra printre cei mai bogați oameni din sat, stăpînind multe proprietăți și hanuri mari. Într-adevăr, trebuie să admitem că era destul de înstărit pentru a putea să se îngrijească, așa cum a făcut-o, de educația fiului său.

Studiile lui Rigas nu se puteau mărgini la cele cîteva buchii pe care le putea învăța atunci la Velestino. Probabil că în satul lui a învățat să scrie și să citească de la vreun preot sau călugăr. În curînd însă ar fi trebuit să părăsească Velestino îndreptîndu-se către alte centre vecine, din Tesalia, care dispuneau pe vremea aceea de școli bine organizate și de învățători capabili.

gas" este un pseudonim (!), că eroul nostru, revoluționar din copilărie, a fugit din satul lui schimbîndu-și numele etc. Constatăm, totuși, că Rigas nu numai că și-a păstrat numele de botez dar și-a luat și numele de Velestinlis-Thessalos, fără să se gîndească să ascundă ceva în legătură cu originea și provenienta lui.

Din nefericire nu avem nici o mărturie sigură. Tradiția locală ne spune uneori că a învățat la Zagorá, pe plaiurile muntelui Pelion, alteori că a învățat la Ambelákia, în regiunea Olimpului. S-ar putea ca ambele informații, în aparență contradictorii, să corespundă adevărului. Tinerii însetați de învățătură din vremea aceea, risipeau mulți ani pentru a putea să-și completeze studiile, frecventînd mai întîi școlile elementare din regiune, înaintînd treptat către cele superioare, ajungînd nu o dată destul de departe, atrași de faima unui profesor.

La Pelion, localitate aflată în fața Velestinului, funcționau în satele cele mai mari ale regiunii, mai multe școli; puțin mai sus, pe plaiurile Kissavului, se afla orășelul *Ambelákia*, centru renumit pentru comerț și industrie. Existau aici școli vestite cu profesori renumiți; însă referitor la Rigas, nu avem și nu putem stabili mai multe detalii. Totuși, este cert că strînsele legături comerciale pe care le aveau cei din Ambelákia cu marile centre europene aduceau în acest colț al Tesaliei nu numai bogăție și confort, ci și ceva din vîntul înnoitor ce sufla în Occident. Dealtfel știm că pătura iubitoare de progres a negustorilor și a cetățenilor înstăriți, care cunoștea, în epoca aceea, o ascensiune rapidă, se interesa în mod deosebit de școli și instrucție și susținea modernizarea învățămîntului. În școli nu se mai preda numai „gramatica" vremii, ci paralel cu aceasta se introduceau matematicile, științele naturale, limbile străine etc. Aici, la Ambelákia, dacă este adevărat ce ne transmite tradiția, tînărul

velestinian a găsit, fără îndoială, profesori buni și un mediu prielnic însușirii unei bune instrucțiuni.

În ceea ce privește studiile lui Rigas, tradiția insistă însă mai mult asupra școlii din Z a g o r á . Și aici, în satele din Pelion, comerțul și navigația au creat condiții favorabile pentru dezvoltarea culturii. Comunicarea cu lumea din afară a fost și aici frecventă. Corăbiile din Pelion brăzdau mările („au pornit corăbiile din Zagorá...", spune cîntecul popular), în vreme ce numeroși negustori din aceeași regiune cutreierau străinătatea prosperînd și apoi stabilindu-se, cei mai mulți la Constantinopol, în Principate și în Rusia. Astăzi, încă, lumea amintește în Zagorá de „școala lui Rigas", numind astfel o căsuță modestă, folosită pe vremuri drept local pentru școală, iar tradiția ne pomenește și de unele nume de profesori și colegi ai lui Rigas.

Ne lipsesc însă, așa cum am mai spus, dovezile sigure. Două centre din Tesalia, deopotrivă de cunoscute pe vremea aceea, își dispută cinstea de a fi avut elev în școlile lor pe Rigas. Ambele tradiții, totuși, sînt de acord asupra unui punct: se spune că absolvind școala — fie în Zagorá, fie în Ambelákia — tînărul student a fost chemat ca învățător în școala vecină din satul Kissos din Pelion.

Învățător în satul Kissos, după tradiția locală, Rigas a rămas puțină vreme, probabil numai un an. Împrejurări neprevăzute — continuă tradiția — l-au silit să părăsească pe neașteptate Tesalia...

Pînă la ce vîrstă a rămas Rigas în Tesalia nu se știe. După tradițiile amintite mai sus, ar trebui să admitem că Rigas a stat în Tesalia pînă la vîrsta de aproape 20 de ani (1757—1777), pentru a avea timp să-și completeze studiile și să fie și învățător. O altă versiune a acestor surse precizează că Rigas avea 25 de ani, cînd a fost silit să-și părăsească țara (adică în jurul anului 1782). Nu lipsesc și informații contrarii, care afirmă că Rigas a plecat din patrie, în străinătate, la 10 ani, iar după alții, la 16 sau 17 ani, și că și-a desăvîrșit instrucția nu în Tesalia, ci la Constantinopol sau la București.

Rigas însuși nu ne-a lăsat în această privință nici o informație. Numai despre sistemul scolastic de predare a învățătorilor săi ne spune ceva în prefața *Fizicii* sale din 1790, p. VII: „Motivul pentru care am întrebuințat limba populară a fost ca să nu provoc altora ceea ce, învățînd, am suferit eu însumi din pricina limbii arhaice". Observația, generală și vagă, nu este, desigur, suficient de clară. Însă operele sale geografice, *Harta* cu detalii istorice și topografice uimitoare, precum și multe din însemnările sale la *Noul Anacharsis*, ne permit să tragem concluzia că n-a plecat din patrie în primii ani ai copilăriei. Cunoștea bine nu numai locurile natale ci aproape toată Tesalia, de parcă ar fi bătut fiecare palmă de pămînt.

Toate acestea reprezintă o indicație certă a faptului că Rigas a crescut și a studiat în Tesalia și că destul de tîrziu, probabil la vîrsta de 20 de ani, poate și mai mult, lucid și matur, și-a părăsit țara căutînd alte orizonturi. Dacă am stabili deci aproximativ că plecarea lui Rigas din

Tesalia a avut loc în jurul anilor 1777—1780, am fi poate mai aproape de adevăr.

Evenimentele trăite de Rigas în Tesalia erau desigur cele mai agitate din istoria Greciei veacului al XVIII-lea. Era un copil de numai 12 ani cînd a izbucnit răscoala cea mare în țările grecești, provocată de flota rusească a amiralului Orlof. O perioadă de cinci ani (1769—1774), plină de evenimente, revolte ale grecilor și crîncene răzbunări din partea turcilor, de incursiuni ale flotei rusești în marea Egee și de bătălii navale cu flota Sultanului, o epocă plină de promisiuni și speranțe — care făceau să vibreze orice suflet de grec. Este lesne de înțeles ce influență adîncă vor fi avut acestea asupra inimii înflăcărate a copilului de 12—17 ani (1769—1774) care lua contact cu lumea și cu viața, cu ideile de libertate și, în același timp, cu crunta lor reprimare.

Ce împrejurări l-au silit pe Rigas să-și părăsească țara nu sîntem în măsură să precizăm, în ciuda bogăției legendelor pe această temă create de generațiile următoare. O amenințare, o insultă gravă, o înjosire din partea turcilor din satul său — incidentul în amănuntele lui ni s-a transmis în diferite variante — l-au determinat, se spune, pe bravul tînăr din Velestino, să ucidă, sau să înece în rîu, pe unul din cruntii asupritori. O redare în versuri a acestui eveniment ne oferă poemul preacunoscut al poetului grec din secolul

trecut, Gheorghe Zalocosta, dedicat (în anul 1855) „mult jelitului martir Rigas":

La Crăciun, în toiul iernii,
erau strinși tesalienii
în biserica din sat,
sat umil îndepărtat...

După relatările poetului, tînărul „tiranocton" din Velestino a devenit, după isprava lui, apostolul pribeag al neamului:

Și a doua zi îndat',
în călugăr îmbrăcat,
țara-ntreagă colinda
și din lira lui cînta.
Lira lui trei corzi avea
Crezul, Lupta, Patria.

Cărțile de factură patriotică și scrierile destinate poporului s-au apropiat cel mai mult de imaginația celor mulți, pentru care asemenea relatări legendare sînt atît de atrăgătoare. Astfel, se spune că Rigas, după ce l-a omorît pe turc, a luat calea munților. S-a urcat pe muntele Olimp, unde s-a întîlnit cu o oarecare rudă, căpitan de armatoli sau de haiduci, și a trăit cu bravii lui tovarăși viața haiducească a „vultanilor Olimpioți". Se mai spune chiar că acolo pentru prima dată Rigas a cîntat împreună cu ei faimosul lui cîntec revoluționar: *„Mai bine în Libertate un singur ceas, decît / sclavia să te strîngă, ani patruzeci de gît!"*... Puțin însă după aceea — continuă aceeași legendă — Rigas a părăsit muntele Olimp și viața de haiduc, îndreptîndu-se către sfîntul munte Atos. Încurajat și sfătuit de un stareț, pleacă și de aici spre

Constantinopol, înarmat chiar și cu scrisori de recomandare către un venerabil Fanariot, către ambasadorul rus și alte înalte persoane din Capitală... Putem spune că prin aceste informații trecem de pe tărîmul tradiției locale sau al legendei în acela al romanului de aventuri!

Dar nu împrejurările legendare înfățișate mai sus, ci neliniștea tînărului grec, dornic de libertate, setea lui de învățătură și perspectiva lărgirii orizontului său l-au făcut să se îndrepte către Constantinopol. O astfel de hotărîre nu avea nimic neobișnuit. Mulți dintre compatrioții săi, mai ales din Pelion, luau drumul pe vremea aceea către Țara Românească sau spre Constantinopol, cu speranța de a-și face o situație mai bună prin comerț, sau prin învățătură. Și aceste călătorii erau ușor de realizat: corăbiile din Zagorá porneau adesea atunci spre toate porturile din Răsărit, navigația fiind mult înlesnită de tratatul ruso-turc din 1774.

Este caracteristic, dealtfel, faptul că primii biografi ai lui Rigas nu pomenesc nimic relativ la aceasta. Dacă astfel de peripeții, ca uciderea turcului, pribegia în Olimp și la muntele Atos, au fost adevărate, nu ne îndoim că însuși Rigas, mai tîrziu, le-ar fi putut povesti prietenilor săi intimi, care, la rîndul lor ar fi trebuit să le rețină ca fapte memorabile din viața lui. Ei însă nu pomenesc nimic despre asemenea episoade.

Totuși, este neîndoielnic că Rigas nu numai că a cunoscut îndeaproape jugul sclaviei și consecințele ei asupra compatrioților săi, dar a trăit și a suferit chiar el asuprirea tiranilor;

după cum e foarte probabil ca el, sau familia sa, să fi avut vreun incident cu aceștia în satul lui natal Velestino. Prietenii săi l-au auzit mai tîrziu descriind în culori sumbre sălbăticiile comise de turci în satul lui. „Ori de cîte ori venea vorba despre tirania otomanilor din Tesalia — ne povestește prietenul lui, Perevós — Rigas atribuia întîietatea sălbăticiei Turcilor din satul său Velestino..." Caracteristică este și o notă pe care însuși Rigas a adăugat-o în cartea sa *Noul Anaharsis*, tradusă din franceză (1797, pag. 133, sub semn.) ca să amintească despre asupririle îndurate de cei din Velestino: „Desele și nedreptele ucideri care se săvîrșesc astăzi aici împotriva creștinilor ar fi pustiit cu totul acest oraș, dacă frumusețile lui naturale nu i-ar fi determinat pe locuitori să le îndure toate, ca să-și lase măcar osemintele acolo unde au fost înmormîntați și strămoșii lor..." Fără îndoială că nu nostalgia sau dragostea pentru locurile natale i-au dictat aceste cuvinte, ci anumite întîmplări întipărite adînc în amintirea sa despre tiranie...

Oricum ar fi, neîndurata sclavie pe de o parte, neliniștea și dorința sa de a-și lărgi orizontul, pe de alta, l-au îndemnat să ia drumul străinătății. Plin de vise, Rigas își părăsește locul natal — fără să știe, firește, că nu se va mai reîntoarce „ca să-și lase măcar oasele acolo unde și strămoșii lui și le-au lăsat" — și pleacă spre Constantinopol.

LA CONSTANTINOPOL, Rigas nu s-a găsit într-un mediu cu totul necunoscut. Mulți compatrioți de-ai lui, rude sau cunoscuți, mai ales tesalieni din Pelion, se aflau atunci acolo, oameni cu stare, mari comercianți și bancheri, avînd largi relații și cunoștințe „înalte", capabili și dispuși oricînd să-i vie în ajutor. Nu cunoaștem amănunte. Putem însă să ne închipuim că Rigas a urmat și el calea străbătută de ceilalți tineri compatrioți, aflați pe vremea aceea în străinătate și înzestrați cu aceleași calități. Acești tineri „învățați", muncitori și cinstiți, care-și părăseau satul natal pentru a-și face o carieră în coloniile grecești din străinătate, erau angajați de obicei de compatrioții lor și de cele mai multe ori erau foarte solicitați pentru a li se încredința ținerea evidenței contabile, purtarea corespondenței comerciale și altele. Rîvna și cinstea lor exemplară îi ajutau adeseori să se ridice și, aflați într-un astfel de mediu favorabil, mulți dintre ei au progresat repede, ajungînd să fie asociați la mari întreprinderi comerciale și bancare. În același timp erau folosiți pentru educarea copiilor, angajați ca preceptori și profesori în familiile bogate ale compatrioților lor. Situația

de preceptori, foarte răspîndită pe vremea aceea, asigura multor „învățați" și iubitori de învățătură tineri — deseori unora mai vîrstnici — mijloacele de trai în marile centre din străinătate, permițîndu-le totodată să-și continue studiile și să-și desăvîrșească formația intelectuală. Meseria de preceptor și profesor se bucura de mare considerație și, după cît se pare, era destul de bănoasă.

Deci și tînărul Rigas, „învățat" și învățător, găsindu-se acum la Constantinopol, a urmat una sau cealaltă cale. Poate că îndeletnicirile lui la vreo întreprindere comercială i-au permis să exercite, în același timp, și meseria de profesor. Avem însă mărturii că el s-a ocupat cu negoțul. Autorul anonim al cărții intitulate *Elliniki Nomarhia* (1806)[4], un înflăcărat adept și admirator al lui, ne informează că Rigas „la început s-a îndeletnicit cu negustoria". Informații asemănătoare avem din vechi biografii și alte izvoare, precum și din actele autorităților austriece care îl caracterizează pe Rigas ca fiind un „negustor grec". Nu avem, însă, posibilitatea de a confirma că Rigas s-ar fi ocupat cu negoțul de îndată ce a sosit la Constantinopol sau ceva mai tîrziu.

O altă mărturie demnă de încredere ne spune că Rigas a reușit să fie angajat în casa uneia din cele mai mari familii aristocratice din Bizanț, „secretar" (grămătic) al lui Alexan-

[4] Titlul cărții este intraductibil. Patriotul anonim de la 1806, care și-a intitulat cartea *Elliniki Nomarhia*, a creat termenul „Nomarhia" (de la *Nomos* = *Legea*) ca denumire a unui regim nou, unde să predomine *Legea* și nu voința stăpînului.

dru Ipsilanti. Acest venerabil fanariot, bunicul Ipsilanților din 1821, care a fost și domn al Țării Românești între anii 1774—1781, l-a ajutat foarte mult — după cum se spune — pe tînărul destoinic și inteligent. Istoricul grec al revoluției din anul 1821, Ioan Filimon, om foarte apropiat Ipsilanților, scrie: „Alexandru Ipsilanti avea pe atunci la Constantinopol [după anul 1782, foarte probabil în jurul anului 1785] ca secretar particular pe Rigas Feréos, pe care l-a instruit încă de tînăr în propria sa casă, cu toată grija părintească".

Negustor la început sau contabil la o firmă comercială, învățător sau „secretar", oricum, Rigas a avut relații cu persoane „înalte" și cu trecere din vremea sa. De asemenea, este sigur că din prima clipă după sosirea la Constantinopol, Rigas cu toate ocupațiile pe care le-a avut, s-a îngrijit în chip cu totul deosebit de propria sa educație. Își completa neîntrerupt cunoștințele folosindu-se și de prilejul ce i s-a ivit în Capitală: de a învăța limbi străine. La început probabil singur, apoi cu sprijinul lui Ipsilanti, a reușit să se formeze intelectual, să-și desăvîrșească educația, să se inițieze în toate domeniile cunoașterii, să frecventeze persoane marcante, să-și hotărască drumul pe care îl va urma.

Ca „grămătic" sau secretar, Rigas va face carieră și va prospera de aici înainte. Funcția aceasta îi asigura reușita pe lîngă puternicii zilei. Să nu uităm însă că pe vremea aceea „grămătic" însemna atît simplu scrib sau secretar, cît

și funcționar diplomatic, cum am spune azi, sau consilier de încredere etc. Simplii demnitari, negustorii înstăriți, fruntașii satelor obișnuiau să-și aibă fiecare grămăticul sau secretarul lor.

Începîndu-și deci cariera ca „secretar", nu trebuie să ne închipuim că Rigas a dobîndit chiar de la început grade înalte, ci pur și simplu a găsit modalitatea de a-și face o situație și de a-și asigura un loc care să-l ajute să înainteze în diferite posturi și să se afirme. Ceea ce nu a întîrziat să se întîmple.

ÎN PRINCIPATELE DUNĂRENE destul de mulți greci, căutîndu-și o soartă mai bună, veneau din toate regiunile grecești și găseau în aceste locuri o patrie — a doua lor patrie. După căderea Constantinopolului (1453), tot Răsăritul ortodox, subjugat de Turci, a căutat și a găsit aici azil și protecție. Domnitorii țărilor române, urmînd tradițiile împăraților bizantini, deveniseră apărătorii „poporului credincios", subjugat de „necredincioși", deveniseră protectorii patriarhiilor și mînăstirilor, învățămîntului și culturii tradiționale. De la începutul secolului al XVIII-lea, pe scaunul Principatelor, supuse suzeranității Sultanului, se aflau F a n a r i o ț i i (greci din cartierul „Fanar" din Constantinopol), reprezentanții unei aristocrații administrative și intelectuale, care cu mult timp înainte dobîndise privilegiul de a promova din sînul ei și pe Marii Dragomani (= interpreți) ai Înaltei Porți, personalități de valoare, oameni puternici în dirijarea politicii externe a Imperiului otoman și a destinelor neamului lor subjugat, dar și oameni, de multe ori, cu un destin tragic (mulți dintre ei — Mari Dragomani și Domnitori — au plătit cu capul ingratitudinea

și nesațiul Sultanului). Șapte sau opt familii (Mavrocordații, Ipsilanții, Caragea, Moruzi, Suțu etc.) revendică permanent și ocupă succesiv, timp de un secol și mai bine (1709—1821), tronul de Domnitori ai Principatelor semiautonome: Valahia, cu capitala București, și Moldavia, cu capitala Iași.

De la Constantinopol, și probabil, din preajma lui Ipsilanti, Rigas a plecat luînd drumul Principatelor române. Cum și cînd a plecat, nu putem ști cu exactitate. Nu putem ști dacă slujind pe Ipsilanti, fostul domn al Valahiei (1774—1782), sau singur, pentru afaceri comerciale și alte scopuri, a părăsit Constantinopolul și a venit în țările bogate de lîngă Dunăre. Aici, pe acest pămînt ospitalier, prosperitatea elenismului, activitatea comercială, învățămîntul superior și viața intelectuală deschideau largi perspective pentru un tînăr dornic de o soartă mai bună.

Rigas în Țara Românească s-a stabilit, probabil, după anul 1782 și, oricum, înainte de anul 1788.

După toți biografii lui, Rigas a fost „grămătic" (= secretar sau funcționar) la curtea sau în timpul domniei lui Nicolae Mavrogheni, care a preluat scaunul Valahiei la începutul anului 1786. În jurul anului acesta se presupune că și Rigas ar fi venit de la Constantinopol în Țară.

Însă, după indicațiile unui document recent publicat, se pare că Rigas era deja la București cu cîțiva ani mai înainte.

Reprezentantul Rusiei la Constantinopol, adresînd Ministerului rus de Externe un raport (15/26 febr. 1798) despre Rigas și ceilalți patrioți greci arestați atunci la Viena, vorbește despre „un Grec numit Rigas, care a lucrat în Țara Românească pe lîngă domnul C a r a g e a și alți domni..."[1]. Dacă cel ce a redactat raportul era bine informat, atunci trebuie să admitem că Rigas a început cariera sa la București sub domnia lui Nicolae Caragea (1782—1783) și a continuat-o sub domnia succesorilor Mihail Suțu (1783—1786) și Nicolae Mavrogheni (1786—1790). Nicolae Caragea, care nu a stat pe scaunul domnesc decît un an și cîteva luni, a fost un distins cărturar și scriitor, savant „iluminat", care a tradus în neogreacă voluminoase opere ale lui Voltaire și alte scrieri ale enciclopediștilor francezi[2]. Ar fi foarte interesant dacă într-o bună zi am avea informații mai precise despre legăturile tînărului Rigas — la Constantinopol sau la București — cu acest mare savant Fanariot.

Într-un document conservat la Biblioteca Academiei Române (ms. 5658, f. 154) și datat din 31 martie 1785, în timpul domniei lui Mihail Suțu, îl găsim locuind la Bucu-

[1] Г. Л. А р ш, *Риґас Велестинлис-греческий революционер-демократ*, în «Балканский исторический сборник», vol. I, Chișinău, 1968, p. 34.

[2] Ariadna C a m a r i a n o-C i o r a n, *Nicolas Caragea, prince de Valachie, traducteur de la langue française*, în revista ateniană „Athena", 73/74 (1972/3), p. 245—266.

reşti pe un „R i g a căpitan"[3]. Documentul se referă la facerea unui pod „pe ulița din mahalaua Arhimandritului" și cuprinde o listă de „mahalagii" obligați să plătească suma ce se cuvine. „Sfîntul vlădica Stavropoleos" este înregistrat pentru 10 „taleri", un „grămătic Ianache", un „Vasile logofăt", un „Tănase bulucbaș", un „armășel", un „ciubucgiu", un „păhărnicel", un „postelnic" și cîțiva alți, tot pentru 10 taleri, iar un „sluger Țigara" pentru 20, și un „Riga căpitan" pentru 15. Nu se știe dacă putem identifica pe acest „căpitan" cu „grămăticul" Rigas Velestinlis[4].

Cea dintîi informație sigură privitoare la prezența lui în țările dunărene reiese din scrierile lui Rigas. El însuși, într-o adnotare adăugată la o carte tradusă din franceză în neogreacă și tipărită de el (*Anaharsis*, Viena 1797, p. 295) ne informează că la 1788, în luna lui aprilie, se găsea (nu știm cu ce ocazie) la Giurgiu. Citind adnotarea aceasta avem

[3] G. P o t r a, *Documente privitoare la istoria orașului București (1594—1821)*, Buc., (Editura Academiei), 1961, p. 529. La acest document probabil se referă și N. C a m a r i a n o, *Cîteva considerații cu privire la revoluționarul Rigas Velestinlis*, revista „Studii", XVII/5 (1964), p. 1098.

[4] Într-un alt document, conservat la Arhivele Statului din București (Condica domnească nr. 19, f. 135^{r-v}) și datat din ianuarie 1792, este vorba de un f r a t e al lui „Riga grămăticul", numit Costea, „în slujbă c ă p i t a n". Vezi Emil V î r t o s u, *Noi despre Riga Veleștinul, premergătorul Independenței grecești*, București, 1946, p. 7 și 15 (= „Revista Istorică", XXXII, 1946, p. 96 și 104). Vezi și mai jos, pag. 93.

impresia că autorul ei, în anul 1788, era deja familiarizat cu țara, cu limba și cu oamenii de aici, putea să se amestece cu poporul, cu creștini și cu turci, și să studieze obiceiurile lor atît de diferite[5].

În orice caz, din multe documente și alte izvoare putem stabili faptul că Rigas trăia în Țara Românească sub domnia lui Mavrogheni (1786—1790). Nicolae Mavrogheni, care pînă atunci deținea înalta demnitate de „Dragoman al Flotei" otomane (1770—1786), era primul care se urca la rangul de Domnitor, fără să facă parte din casta Fanarioților. Caracterizat ca „josnic insular" (era originar din o mică insulă a Egeului) și „grosolan", a fost considerat „uzurpatorul" unui tron pe care Fanarioții îl revendicau ca moștenitori și a provocat reacții și intrigi puternice din partea pretendenților înlăturați de la domnie. Tocmai atunci, ne spune Ioan Filimon (istoricul grec al evenimentelor din 1821), Alexandru

[5]Impresiile și amintirile lui Rigas de la Giurgiu — un tablou pitoresc de epocă — sînt probabil interesante și pentru folcloriști:

„În anul 1788 — scrie — găsindu-mă la Ghirghiovon, în ajunul sfîntului Gheorghe [= 22 aprilie], am văzut că să scrie pe mici hîrtii, de tot felul de culori, cîte o urare de patru versuri din Coran. În zori de zi sosesc pe podul care unește cele două caste tineri și tinere turci și fiecare aruncă în Dunăre urarea lui. În cazul cînd hîrtia cade cu literele spre cer, înseamnă căsătorie și tot felul de fericiri; dacă literele cad spre apă, nenorocire; iar dacă se scufundă, moarte. Se amestecă strigătele de bucurie cu lacrimile și tristețea acelora. La ridicarea soarelui, se desface adunarea" (*Neos Anaharsis*, Viena, 1797, vol. IV, p. 295).

Ipsilanti a reușit să introducă la curtea Țării Românești pe unul din oamenii săi de încredere și să-l „instaleze pe Rigas ca secretar pe lîngă Mavrogheni". Firesc este ca Rigas — se spune — să fi intrat în slujba lui Mavrogheni „prin recomandări indirecte" deoarece „o recomandare directă ar fi zădărnicit angajarea lui dat fiind că erau cunoscute neîncrederea și ostilitatea reciprocă existentă între Mavrogheni și toți nobilii din Fanar".

Nu se știe însă pînă la ce punct am putea să admitem că Rigas a preluat și a jucat un astfel de rol în intrigile domnilor Moldovei și ai Țării Românești. Demn de luat în seamă este faptul că în ultimele zile ale anului 1786, protectorul presupus al lui Rigas, Alexandru Ipsilanti, a preluat scaunul Moldovei (1787—1788), iar Rigas nu se afla în slujba lui, ci în Țara Românească.

Nimic totuși nu poate exclude și cealaltă părere, precum că Rigas a părăsit Constantinopolul și a plecat în Țara Românească, căutîndu-și o soartă mai bună și exercitînd mult căutata profesie de „secretar", de pe urma căreia nu numai că se puteau cîștiga mijloacele corespunzătoare unei situații mai înalte în ierarhia socială și pentru continuarea studiilor, dar era adeseori și prilej de îmbogățire.

Cunoaștem, de pildă că, înainte de a fi angajat la Mavrogheni, Rigas a slujit în Țara Românească ca „grămătic" al unui boier pămîntean și anume, al lui Brîncoveanu. Mai simplu, și în orice caz mult mai convingător, ne povestește Hristoforos Perrevos, unul dintre tovarășii și biografii lui Rigas. După povestea lui Perrevos, Rigas „a plecat într-o

țară liberă și potrivită pentru afirmarea ideilor sale și anume în Dacia, singurul refugiu pe atunci al grecilor dornici de libertate, unde — după o ședere de două sau trei luni — a fost cerut ca secretar de marele boier Brîncoveanu (...) Tocmai în timpul acesta Mavrogheni a fost domn al Țării Românești (...) După o vreme relativ scurtă, auzind domnul țării că pe lîngă marele Brîncoveanu se afla un secretar învățat, l-a cerut pentru el, și așa, vrînd-nevrînd, banul i l-a dat lui"...

Este clar, deci, că și Rigas a urmat o carieră profesională asemănătoare aceleia a multor tineri învățați — greci din Constantinopol mai ales, dar și din alte regiuni grecești, tineri aparținînd marilor familii sau autodidacți, care datorită cunoașterii limbilor străine și inteligenței lor, reușeau să devină „secretari", funcționari în slujbe administrative sau diplomatice și să strălucească la curțile Fanarioților din Țara Românească și Moldova. „Această profesiune" — scrie Perrevos, vorbind despre Rigas — era „și bănoasă și cinstită". Astfel privind lucrurile, ne aflăm mai aproape de realitate, și este de prisos să-l amestecăm pe Rigas în mașinațiunile domnilor Fanarioți ai vremii.

Secretar al lui Brîncoveanu, Rigas își dezvoltă însușirile deosebite, reușește să se impună, făcîndu-și mai pe larg cunoscute calitățile sale, fapt care i-a pregătit, puțin mai tîrziu, intrarea în slujba preaputernicului Mavrogheni.

Vechea familie domnească a Brîncovenilor era profund filoelenă adorînd cultura clasică și tradițiile greco-bizantine. Spadele domnești ale lui Constantin Brîncoveanu (1688—1714) — odoare prețioase ale muzeelor[6] — împodobite cu epigrame în versuri grecești de o calitate superbă, au fost într-o vreme atribuite ultimului împărat bizantin! Același domn, înființînd Academia domnească, cu profesori predînd în limba greacă, a încredințat educația urmașilor săi preceptorilor și profesorilor greci. Din neamul Brîncovenilor au ieșit nu numai bărbați înțelepți, iubitori de litere și arte, mecenați ai literelor grecești, dar și distinși cărturari. Contemporanul lui Rigas — și prieten, cum se spune — Grigorie Brîncoveanu traducea opere filozofice ale lui Heineccius din latină în limba lui Platon! Epitrop la școala lui Lambros Fotiadis, a fost mai tîrziu membru fondator al Societății Greco-Dace (1811) etc.

Deci și aici Rigas — și aceasta ne interesează — se găsea într-un mediu intelectual, pătruns de sentimente progrecești, alături de figuri proeminente și persoane însemnate ale țării, care se îngrijeau cu stăruință de «iluminarea» neamului. Caracteristice sînt cuvintele scrise de un alt cărturar grec al vremii, atenianul Panaiotis Kodrikas (1761—1827), care a slujit și el ca „secretar" în țările dunărene: „Grecia înrobită datorează preastrălucitului neam al Brîncovenilor grijea și protecția literelor grecești".

[6] Emil Virtosu, *Odoare românești la Stambul*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", XXVII (1935), nr. 83.

Brîncoveanu la care a slujit Rigas a fost probabil Nicolae Brîncoveanu, marele ban al Craiovei în 1788.

Din această slujbă, de la boierul Brîncoveanu, Rigas reușește, în scurt timp, să ajungă la curtea domnească a Țării Românești.

Secretar al lui Mavrogheni nu știm precis cînd a fost angajat Rigas. Se pare, însă, că în anul 1788 se afla la curtea din București. Se spune că a lucrat cu rîvnă „cîștigînd, datorită comportării sale — după cum spune Perrevos — și favoarea domnului". Nu este exclus ca suspiciosul și de toți suspectat Mavrogheni să-i fi acordat încredere acestui neînsemnat tesalian, încredere pe care nu o putea avea, în același grad, și în toți ceilalți „secretari" sau demnitari proveniți din boierimea fanariotă sau pămînteană. Împrejurările erau foarte vitrege pentru cel ce devenise domnitor al Țării Românești fără să aparțină rangului Fanarioților și împotriva căruia complota tot Fanarul, încît nu ar fi inexplicabil ca el să fi găsit în persoana lui Rigas un om incoruptibil căruia să-i încredințeze un post important. Se spune că l-a numit „caimacam", subprefect sau guvernator al Craiovei.

Situația în țările dunărene era foarte critică.

Al doilea război ruso-turc (1787—1792) fusese declarat. Tratativele îndelungate dintre marea împărătească a Rusiei și împăratul Austriei au avut ca rezultat alcătuirea unor

planuri de luptă comună pentru împărțirea provinciilor europene ale imperiului otoman și trupele ruso-austriece se revărsau, deja, spre țările dunărene.

În luna decembrie a anului 1786, chiar înainte de declanșarea războiului, domnul Moldovei, Alexandru Mavrocordat, rămas în istorie cu porecla „Firaris" (= fugar, evadat), părăsește Iașul și se refugiază în Rusia cu toată suita sa. Alexandru Ipsilanti, care i-a urmat la scaunul Moldovei (1787—1788), după cîteva luni de la năvălirea trupelor rusești și a celor austriece în Principate, dezertează, în luna martie a anului 1788, la austrieci. Rămîne singur, mai spre sud, Mavrogheni, domn al Țării Românești. Egoist, neîndupleca în acțiunile sale, conștient fiind că funcțiile sale înalte le-a dobîndit slujind cu credință Sultanului, neinițiat probabil în subtilitățile diplomației adversarilor săi Fanarioți, încăpățînat și îndărătnic, hotărăște să suporte singur toată povara forțelor rusești și a celor austriece, să apere pas cu pas teritoriul Principatului său și să stea neclintit în funcția de răspundere încredințată de Divan. Sultanul a găsit, în persoana lui Mavrogheni, un apărător — „trimis din cer" — al împărăției sale amenințate. Îl declară domnitor al Țării Românești și al Moldovei (1788—1790) și îl numește „Seraș-cher" (= comandant suprem) al forțelor turcești care veneau din toate părțile spre Dunăre, ca să-i oprească pe ruși și pe austrieci. Investit acum cu funcții înalte, cu puteri nemărginite și drepturi dictatoriale, Mavrogheni se afla în fruntea tuturor forțelor militare ale Porții, hotărăște și poruncește — și deseori umilește — pe puternicii turci, bei și pașale,

organizează apărarea, oprește pe invadatori, trece la contraatacuri.

Rigas la Craiova, în vremea aceasta, este, cum se spune, însărcinat de Mavrogheni să supravegheze trecerea trupelor turcești peste Dunăre și aprovizionarea lor și să transmită ordinele conducătorului suprem al expediției toparhilor nedisciplinați, care veneau de pretutindeni ca să se pună sub ordinele lui Mavrogheni.

Se spune că Rigas a lăsat bune amintiri la Craiova. În memoria urmașilor s-a păstrat mai ales amintirea unei mașini, uimitoare pentru vremea sa, prin care a reușit să dezăpezească principalele artere și să restabilească comunicațiile, care se întrerupeau foarte des în aceste locuri, din cauza zăpezilor mari.

Din acest post, Rigas ar fi avut prilejul să cunoască îndeaproape descompunerea împărăției otomane, lipsa unității interne, contradicțiile adînci ce-i dezbinau pe guvernatorii autocefali ai Sultanului, tendința vădită a fiecăruia de a se răzvrăti și de a deveni independent, nemulțumirea și exasperarea încă necanalizată, vie însă și generală, a celor ce își dădeau viața pentru Sultan, fără să știe pentru cine și pentru ce luptă. Totodată își dădea seama că Sultanul n-ar putea să reziste la o răscoală a popoarelor subjugate...

În aceeași perioadă, la Craiova, se spune că Rigas a avut ocazia să-l cunoască și pe Pasvantoglu, cunoscutul răzvrătit de mai tîrziu, căruia ulterior îi amintește numele și îi dedică 7—8 versuri în faimosul poem al său *Thurios*.

Întîlnirea lui Rigas cu Pasvantoglu, așa cum o povestește Perrevos, aparține unei tradiții cu multe elemente legendare. Se spune că Rigas, revoluționarul de mai tîrziu, a avut ocazia să-l „catehizeze" pe pașa din Vidin, devenit apoi rebel etc. Dar în epoca aceea (în jurul anului 1788) era cam devreme pentru un „catehism" revoluționar și pentru proiecte de răscoală generală. Ar putea să fie adevărată numai afirmația că Rigas i-a fost în acest timp de folos, salvîndu-i la un moment dat chiar viața.

Incidentul pe care ni-l povestește Perrevos nu este neverosimil. În oastea Dunării, pe care o conducea Mavrogheni, avea poruncă să se prezinte și s-a înrolat și Pasvantoglu cu ascherul său. Însă o ceartă ivită între el și oamenii lui Mavrogheni l-a obligat să dispară și, deghizat, a luat drumul spre Vidin, ca să-și salveze capul de mînia puternicului și crudului „Vlahbei", care nu ezita, cu toate că era creștin, să-i decapiteze chiar și pe demnitarii turci... Pasvantoglu căznindu-se, deghizat și urmărit, să treacă din nou spre Vidin —în partea dinspre nord-vest a Bulgariei, aproape de granițele bulgaro-româno-sîrbe de astăzi — a căzut, se spune, în mîinile lui Rigas, care slujea atunci la Craiova. Rigas a refuzat să execute ordinele lui Mavrogheni, care aștepta să-l trimită pe Pasvantoglu legat la București. S-a străduit să-l ajute să plece din Craiova, în deplină siguranță, și — trecînd Dunărea la Calafat — să ajungă teafăr la Vidin. Se zice că Pasvantoglu n-a uitat niciodată că își datora viața unui „raia" și „ghiaur" necunoscut, și își aducea aminte cu recunoștință de Rigas.

Date mai precise și mai certe despre slujba lui Rigas la Brîncoveanu și la curtea lui Mavrogheni, despre postul său la Craiova, întîlnirea sa cu Pasvantoglu etc., nu există. Însă toate tradițiile acestea au de obicei un sîmbure de adevăr.

Rigas a fost într-adevăr, se pare, în serviciul unui Brîncoveanu. Numai că nu cunoaștem numele acestui Brîncoveanu, data, durata și atribuțiile acestei funcții. Mărturia cea mai sigură provine de la un contemporan, compatriot și adversar al lui Rigas, de la Mihail Perdicaris (1766—1828), care afirmă că l-a cunoscut pe Rigas la București *„fiind pe atunci* (Rigas) *grămătic la marele Brîncoveanu"*[7]. Acest Brîncoveanu, numit aici „mare" pentru a se distinge de un alt mai „mic" în rangul boerimii sau mai tînăr în vîrstă, din păcate nu este menționat și cu numele lui de botez. S-a spus că ar putea să fie Manolachi Brîncoveanu, Marele Ban, tatăl distinsului

[7] Mihail Perdicaris (1766—1828), născut la Kozani, în Macedonia de sud-vest, (strămoșii lui mai depărtați se trăgeau, se pare, din Cefalonia), a trăit într-adevăr la București (probabil, înainte de anul 1790) și de acolo a trecut în Italia, unde a studiat medicina. În cartea sa intitulată *Ermilos* (Viena, 1817), o satiră alegorică în versuri, găsim interesante pagini referitoare la boierimea bucureșteană de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, la jurisconsultul Catargi, la Iănăchiță Văcărescu și la alte persoane (cf. Alex. Odobescu, *Opere*, București, 1967, vol. II, p. 65 și 503). — În timpul domniei lui Mavrogheni (1786—1790) și între sfătuitorii Domnului, trăia la București un „faimos astrolog" numit Perdicari (Alex. Elian, *Conspiratori greci în Principate*, în „Revista Istorică", XXI, 1935, p. 353). Nu știu dacă există detalii biografice despre acest Perdicari și dacă putem bănui vreo legătură de rudenie între

filoelen, savant și Mare Ban de mai tîrziu Grigore Brîncoveanu[8]. Există, însă, și un Nicolae Brîncoveanu, pe care-l întîlnim Mare Ban în anul 1788. În serviciul acestui Brîncoveanu putem de asemenea să presupunem că a funcționat Rigas. Se știe că Marele Ban, locuind în epoca aceasta nu la Craiova ci la București, guverna Oltenia prin caimacamul (= locțiitorul) său la Craiova, prin ispravnicii județelor și prin alți funcționari. Rigas, învestit cu funcția nelămurită de „grămătic" al unui Mare Ban (părerea noastră, al lui Nicolae Brîncoveanu din 1788), a avut ocazia, probabil, să se găsească și la Craiova, însărcinat cu o oarecare misiune, în 1788. Presupunerea aceasta ar putea să constituie, credem, și o explicație a tradițiilor despre „căimăcămia" sau prezența

sfătuitorul lui Mavrogheni și poetul omonim din Kozani, care în același timp, tînăr elev sau student, a trăit sau a trecut prin București. — Poetul Mihail Perdicaris, ca să combată ideile revoluționare ale epocii, a scris, în 1811, o carte cu titlul caracteristic: *Rigas sau Contra pseudofilelenilor*. Din cartea aceasta, rămasă inedită pînă în zilele noastre, am reprodus pasajul de mai sus, în prima mea lucrare despre Rigas (1953, p. 20) și puțin mai tîrziu am prezentat mai multe pagini din manuscrisul inedit (*Precursorii*, 1955, p. 189—200; pasajul de mai sus la pag. 198). Pasajul este clar și nu sînt de acord cu interpretarea pe care i-a dat-o prietenul N. Camariano (*Cîteva considerații*, p. 1098, n. 6). Între timp am prezentat în ediție completă opera lui Perdicaris (pasajul de mai sus, la pag. 67).

[8] Alex. Elian, *Conspiratori*, p. 340 și 350. — Manolachi Brîncoveanu, însă, nu figurează în listele Marilor Bani din epoca lui Rigas (vezi nota următoare).

lui la Craiova. Cît privește afirmația lui Perrevos și a altor biografi că Rigas a ocupat (în jurul anului 1788) postul de Caimacam al Craiovei, căruia Mavrogheni îi conferise misiunea de supraveghetor administrativ cu atribuții militare și civile, rămîne pînă astăzi neverificată. Cunoaștem lista (întocmită pe baza documentelor existente și probabil completă) a persoanelor care au fost Mari Bani și Caimacami ai Craiovei și constatăm că Rigas nu figurează nicăieri. În anul 1788, mai ales, unde ne așteptăm să găsim printre Caimacami numele lui Rigas, întîlnim ocupînd dregătoria de Mare Ban pe Nicolae Brîncoveanu[9]. Nu rămîne decît să presupunem că Rigas a fost în serviciul acestui Brîncoveanu — „grămăticul" său la București și funcționar vremelnic, trimis tot de el, la Craiova.

După datele mai recente, astăzi putem spune că Rigas n-a fost „colaborator intim" și favorit al lui Mavrogheni. Perdicaris, care l-a cunoscut pe Rigas ca „grămătic" al lui Brîncoveanu, nu vorbește nimic despre promovarea lui la curte, la Craiova etc. Chiar dacă Perdicaris plecase de la

[9] Vezi lista întocmită de Ioan C. Filitti, *Banii și Caimacamii Craiovei*, Craiova (1924), p. 24—25. Cf. N. Camariano, *Cîteva considerații*, p. 1100. O listă mai recentă și mai documentată a întocmit Theodora Rădulescu, *Sfatul domnesc și alți mari dregători ai Țării Românești din secolul al XVIII-lea*, în „Revista Arhivelor," vol. XXXIV (1972) p. 114—118 (Vel Banul), unde figurează (p. 118) numele lui Nicolae Brîncoveanu (1788 ian.—aug., 1792, 1795—1796), dar nu figurează (pînă la sfîrșitul veacului al XVIII-lea) numele lui Manolachi Brîncoveanu.

București înainte de anul 1788, avea posibilitatea, totuși, să se informeze ulterior și ar fi scris ceva despre cariera care a urmat, a faimosului revoluționar. Adversarul lui Rigas, însă, nu cunoaște decît un simplu „grămătic" în serviciul unui boier. Apoi, dacă Rigas într-adevăr ar fi fost funcționar la curte, demnitar, indiferent de rang, ar fi păstrat și el, după obiceiul epocii, vreun titlu alături de numele său. El, însă, în toate documentele existente, românești, grecești și germane, datate de la 1788 pînă și la 1796, este menționat numai „Rigas grămăticul".

Totuși, în zilele domniei lui Mavrogheni și în situația foarte tulbure a războiului, nu erau puțini cei care, necunoscuți pînă atunci, fără nici o carieră de dregător sau demnitar, s-au găsit în funcții înalte și în diferite posturi, pe cînd alții, în același timp, atașați vremelnic lîngă puternicii zilei, au lucrat, direct sau indirect, pentru Mavrogheni sau pentru austrieci, riscînd uneori și capul, cu speranța de a-și afla norocul. Om de încredere al lui Mavrogheni, printre cei mai favorizați, a fost un compatriot și prieten al lui Rigas, faimosul D u m i t r a c h i T u r n a v i t i, ajuns, dintr-un necunoscut un om puternic, bogat și chiar Caimacam la București, adică locțiitor sau reprezentant al lui Mavrogheni, plecat din Capitală în fruntea oștilor[10]. Activitatea

[10] Despre Dimitrie Turnaviti vezi lucrarea (bogată în detalii și bibliografie) profesorului Alexandru E l i a n, *Conspiratori greci în Principate și un favorit mavroghenesc: Turnavitu*, extras din „Revista Istorică", XXI (1935), p. 337—372, mai ales p. 349 și urm.

lui Rigas în timpul lui Mavrogheni, transmisă biografilor săi sub formă de tradiții mai puțin precise (angajare la curte, căimăcămie la Craiova, întîlnire cu Pasvantoglu etc.), ar putea să fie datorată relațiilor sale cu Turnaviti. Și nu este de exclus să constatăm vreodată că în unele din faptele atribuite lui Rigas (cum ar fi, de pildă, întîlnirea cu Pasvantoglu) rolul principal l-a avut nu Rigas ci compatriotul și prietenul său Turnaviti.

Relațiile lui Rigas cu Dimitrie Turnaviti reprezintă un capitol necercetat pînă astăzi. Indicațiile existente — suspiciunile autorităților austriece după descoperirea așa-zisului „complot" al lui Rigas la Viena (dec. 1797) și după uciderea lui Turnaviti la Constantinopol (febr. 1798) — permiteau, cum vom vedea, să admitem că a existat un oarecare contact între Turnaviti din București și cercurile patrioților greci din Viena și din Triest[11]. Astăzi, însă, avem nu numai indicații despre un oarecare contact, direct sau indirect, între Turnaviti și „conspiratorii" greci din Viena, dar și o dovadă indiscutabilă că Rigas însuși avea legături cu Turnaviti și că legăturile acestea datează de dinainte de anul 1790, și anume din timpul domniei lui Mavrogheni, dacă nu și de mai înainte.

Dovada își are sursa într-un raport al lui Rigas despre prima sa călătorie la Viena, în 1790, un document scris (în

[11] Cf. Elian, p. 368.

limba franceză) de el însuși. În acest raport, întîmplător, se referă și la relațiile sale cu Turnaviti. Angajat, precum scrie, ca secretar și interpret de un boier muntean, care mergea la Viena revendicînd titlul de baron (este vorba de Hristodul Kirlianu devenit Baron de Langenfeld), a rămas fără bani și s-a întors la București (ian. 1791) grație lui Dumitrachi Turnaviti, cu care a plecat de la Viena și a călătorit împreună; ajuns la Hermannstadt (Sibiu) a fost primit cu multă ospitalitate de Iancu Mavrogheni, nepotul fostului Domn, etc.[12]. Rigas vorbește despre persoanele acestea ca despre vechi prieteni. (Raportul este adresat către Merkelius, agentul diplomatic al Austriei la București, care cunoștea foarte bine persoanele menționate și legăturile existente între ei). Este evident că „grămăticul" tesalian din vremea lui Mavrogheni nu era o persoană neînsemnată la București. Avea relații și cu membrii familiei domnești și cu Turnaviti, sfătuitorul preaputernic al fostului Domn.

Dimitrie Turnaviti, faimosul „chir Dumitrachi" despre care vorbesc pe larg cronicile rimate ale epocii[13], era din

[12] Raportul, scris de Rigas la București, datat 17/28 decembrie 1794 și adresat către Merkelius, Agentul diplomatic al Austriei la București, s-a publicat de G. Laios, *Baronul Langenfeld și Rigas Velestinlis* (în grecește), în revista ateniană „Epitheorisi Technis", vol. I, nr. 6 (iunie 1955), p. 435—438.

[13] Vezi ediția recentă, elaborată de profesorul Dan Simonescu, *Cronici și povestiri românești versificate (sec. XVII—XVIII)*, Buc., 1967 (Editura Academiei), p. 225, 244, 265, 277, 278, 319.

Tesalia, din aceeași regiune cu Rigas. „Tyrnavitis" înseamnă în grecește „originar din Tyrnavos", un orășel înfloritor lîngă Larisa, capitala Tesaliei. Numele de origine a devenit, probabil, și nume de familie. Însă „chir Dumitrachi" însuși prefera să figureze cu prenumele P o l y d a m a s. Ca „Dimitri-Polydamas-Tournaviti" l-a cunoscut francezul Emile Gaudin, care-l menționează, cum vom vedea, cu călduroase cuvinte, în amintirile sale din București. Pe un frumos epitaf, „dat în dar" de către Turnaviti la o biserică și conservat astăzi la Muzeul de Artă din București (datat, conform inscripției sale, 20 februarie 1791), numele donatorului, brodat cu fir de aur în litere grecești, este „Dimitrios Polydamas"[14]. S-a scris că prenumele „Polydamas" este „de frumoasă rezonanță elină"[15]. Aș adăuga că Polydamas era numele unui renumit tesalian din antichitate[16] și că este demn de semnat faptul că un neogrec din Tesalia subjugată de turci și-a ales și purta cu mîndrie acest nume (astăzi încă necunoscut ca nume de botez). Va fi fost, desigur, un om

[14] Vezi *Inscripțiile medievale ale României-Orașul București*, vol. I (redactor responsabil Alex. E l i a n), Buc., 1965 (Editura Academiei), p. 708, nr. 1047 (textul inscripției fără comentar; donatorul nu este identificat). Epitaful a fost făcut în Viena (*ibid.*, p. 88).

[15] E l i a n, *Conspiratori*, p. 350.

[16] Vezi și *Neos Anaharsis* tradus de Rigas (Viena, 1797), p. 302.

de oarecare cultură, cunoscător al istoriei patriei sale și — de ce nu? — un patriot însuflețit de nobile idealuri[17].

În adevăr, Dimitrie Polydamas-Turnavitul nu era un om de rînd. Relațiile și legăturile lui — comerciale, politice și patriotice — cu diferite cercuri — de la București pînă la Andrianopol, la Constantinopol, la Vidin, la Triest și la Viena — cu domni și cu înalți dregători, cu ambasadori și cu agenți diplomatici, cu demnitari turci, cu greci, cu austrieci, cu francezi, cu Pasvantoglu, cu Rigas și cu mulți alții, ni-l arată drept o persoană remarcabilă. Și merită să fie subliniat că activitatea sa cea mai importantă nu a desfășurat-o cînd era sfătuitorul preaputernic al lui Mavrogheni, ci după pierirea presupusului său protector.

Se știe că după plecarea lui Mavrogheni din țară, după uciderea sa (1 oct. 1790) și după intrarea trupelor austriece în București (10 nov. 1790), „cei cunoscuți sau bănuiți că au fost, în chip deosebit, în favoarea fostului Domn sînt urmăriți pentru vreo vină reală sau închipuită, sînt surghiuniți, uneori dați și pe mîna gîdelui"[18]. Turnaviti, însă, deși n-a

[17] Cronicile adversarilor lui Mavrogheni ridiculizînd pe „Turnavitul procopsitul" ca un om de modestă obîrșie (nu aparținea boierimii pămîntene și nici castei fanarioților!), om „grosolan" și „cu totul neînvățat" (!), nu sînt demne de crezut. Vizitînd Ambasada franceză la Constantinopol (în 1798), Turnaviti a lăsat cele mai bune impresii: era „un Grec fin și politicos", după raportul oficial („Sbornik za narodni Umutvorenija, Nauka i Kriznina", XXIV, Sofia, 1908, p. 138.)

[18] Elian, p. 360.

scăpat de unele neplăceri, a reușit să fie respectat și apreciat și sub succesorii lui Mavrogheni. Din raportul lui Rigas citat mai sus, aflăm (pentru prima dată) că Turnaviti, chiar în timpul ocupației austriece, se găsește la Viena și se întoarce nesupărat la București — lucru curios pentru un colaborator intim al lui Mavrogheni. Și nu numai că s-a întors, dar i s-a și deschis și drumul către o nouă carieră: sub Mihail Suțu (1791—1792) a cîștigat bunăvoința domnească; sub Alexandru Moruzi (1792—1796) a fost însărcinat cu supravegherea magaziilor de cereale de pe malul drept al Dunării, cu procurarea cuantumului de grîne cu care era îndatorată Porții Țara Românească și cu alte atribuții; sub Alexandru Ipsilanti (1796—1797) de asemenea. Aceiași Domni i-au încredințat și misiuni diplomatice destul de delicate. Cunoaștem, de pildă, că la împăcarea între Pasvantoglu și Poartă, în zilele lui Moruzi (iarna 1795—1796), mijlocitorul a fost Turnaviti. După un an și ceva, cînd neliniștitul vecin, care-și întinsese stăpînirea pe o bună parte din Bulgaria, îngrijora serios Poarta, Ipsilanti trimite la Vidin pentru tratative tot pe Turnaviti (toamna anului 1797)[19]. Nu se știe dacă „chir Dumitrachi" a fost însărcinat cu misiunea aceasta, și chiar de două ori, pentru experiența sa diplomatică sau pentru relațiile pe care le avea eventual cu rebelul de la Vidin. Oricum, din toată activitatea sa reiese că Turnaviti cunoștea bine malul drept al Dunării. Toți Domnii (probabil și Mavrogheni) l-au folosit pe aceleași meleaguri. Responsabil (cu

[19] Cf. Elian, p. 361, 364—365.

atribuții uneori nelimitate) pentru procurarea grîului ce se trimitea la Constantinopol, supraveghetor al magaziilor de cereale ridicate de el la Silistra și la Rusciuc, ani de zile în regiunile acestea, a avut, desigur, și ocazia și nevoia să vină —și nu numai o singură dată —în oarecare contacte cu rebelul de la Vidin. Prin legăturile acestea tesalianul chir Dumitrachi, priceput negustor, om de încredere al lui Mavrogheni, al lui Moruzi, al lui Ipsilanti și agent principal al Franței în părțile acestea, cum vom vedea, a devenit și om de încredere al lui Pasvantoglu. Tradițiile care atribuie un asemenea rol și lui Rigas nu sînt, probabil, neîntemeiate. Compatrioți și prieteni, cei doi tesalieni — Turnavitis și Velestinlis — au avut, cum se pare, mai multe legături între ei decît cele cunoscute prin tradiții.

Ideile generoase venite în epoca aceasta din Occident au găsit un ecou puternic în sufletul lui Rigas, dar și în acela al lui Turnaviti. Nu se știe cît de temeinică ar putea să fie afirmația unui istoric bucureștean, după care Turnaviti „era un exaltat și un înfierbîntat vizionar politic"[20]. Se știe, totuși, după documentele existente, că Turnaviti, înainte de anul 1793, era în corespondență cu ambasadorul francez din Constantinopol și că Emile Gaudin, primul agent consular al Franței în țările dunărene, venit la București, în 1795,

[20] Vezi lucrările lui G. Ionescu-Gion, *Cîteva pagini din istoria Fanarioților în România* („Revista nouă", I, 1888, p. 227—228) și *Bucureștii în timpul Revoluției franceze* (*ibid.*, III, 1890, p. 345), citate de Elian, p. 363, n. 3.

a avut strînse legături și cu Turnaviti și cu Rigas[21]. Scriind mai tîrziu o carte referitoare la mișcările revoluționare din Balcani, Gaudin a avut cuvinte de călduroasă apreciere și pentru unul și pentru altul. Pe „Dimitri Polydamas-Turnaviti" îl caracterizează ca principal agent al Franței în părțile acestea, om bogat, foarte devotat Franței și prețuit în mod deosebit de Pasvantoglu, dar și victimă devotamentului său pentru francezi, ucis de turci în același timp cu Rigas. Despre Rigas, „propagatorul ardent și cel dintîi martir" al mișcărilor revoluționare din Balcani, afirmă că-l lega de Gaudin o prietenie cu totul deosebită[22].

Documente oficiale îl confirmă pe Gaudin: în vara anului 1796, cînd Rigas pleca din nou la Viena, consulatul austriac din București s-a grăbit să informeze autoritățile vieneze (4 aug. 1796) că „la începuturile acestei săptămîni, un oarecare Rigas Gramatic a plecat de aici spre Viena" și că „acest Rigas avea multe și strînse legături cu Francezi de aici și cu emisarul Emile Gaudin"...[23] În ceea ce privește

[21] Elian, p. 363—364. Despre Gaudin și activitatea lui printre greci vezi L. Vranoussis, *Broșuri patriotice necunoscute și texte inedite din epoca lui Rigas* (în grecește), Atena, 1966, p. 167—175, 224—237, etc. Cf. și Ariadna Camariano-Cioran, *L'activité d'Emile Gaudin, premier consul de France à Bucarest*, în „Revue Roumaine d'Histoire", IX (1970) p. 251—260.

[22] Emile Gaudin, *Du soulèvement des nations chrétiennes dans la Turquie européenne*, Paris, 1822, p. 21 și 25. Cf. p. 114.

[23] Hurmuzaki, *Documente*, XIX/1, p. 789, nr. 716. D. Pantelić, *Pogibija Rige iz Fere*, Beograd, 1931, p 43—44, nr. 1—3.

celălalt tesalian, afirmația lui Gaudin, că Turnaviti era foarte prețuit de Pasvantoglu și că a fost victimă devotamentului său către francezi, este de asemenea exactă. Ambasada franceză din Constantinopol, bine informată, trimitea la Paris, în ianuarie-februarie 1798, unul după altul, rapoarte despre Pasvantoglu. În documentele acestea găsim detalii prețioase: numai un om — citim într-un raport — a cîștigat încrederea întreagă a lui Pasvantoglu și acest om, prieten și confident, este un grec. Acest grec — citim mai departe — venit la Constantinopol pentru tratative, a vizitat ambasada franceză solicitînd mijlocirea Franței în favoarea rebelului de la Vidin. Însă, după demersurile sale la Capudan-Pașa (amiralul Porții), a dispărut. Aruncat în temnița arsenalului a fost în cîteva zile gîtuit după chinuri groaznice (febr. 1798)[24]. Acest martir, un grec „fin și politicos" sacrificat fără îndurare, nu era altul decît Turnaviti (menționat în alte documente).

Dimitrie Turnaviti, adevărat „vizionar politic", cum se pare, a plătit prea scump legăturile lui cu Pasvantoglu și devotamentul său pentru Franța. Era epoca în care armatele victorioase ale lui Bonaparte, „dărîmătorii tiranilor", erau așteptate să treacă din Italia și din insulele Ionice în Peninsula balcanică. În același timp Rigas adresa, cum vom

[24] Vezi documentele publicate de L. Popov în „Sbornik za narodni Umutvorenija, Nauka i Kriznina", XXIV, Sofia, 1908, p. 136 (nr. 11), 137–138 (nr. 12), 138 (nr. 16). — Popov n-a identificat pe confidentul grec al lui Pasvantoglu cu Turnaviti. Elian (p. 366) n-a utilizat materialul prezentat de Popov.

vedea, apelul său către Pasvantoglu pentru o răscoală generală a popoarelor supuse tiraniei Sultanului...

Patru luni după martiriul și moartea lui Turnaviti, aceeași soartă îl aștepta și pe Rigas (iunie 1798). După arestarea lui la Triest (decembrie 1797) și transportarea sa la Viena, autoritățile austriece au descoperit „complotul" patrioților greci și întreprindeau cercetări în toate direcțiile. Suspiciunile lor s-au dirijat și către bucureșteanul Dimitrie Turnaviti. Acesta, însă, ucis deja la Constantinopol (febr. 1798), nu mai era în viață. Totuși, părerea că și el era printre „conspiratori" se întărea (un frate al lui „chir Dumitrachi" din București, Mihail Turnaviti, negustor bogat, instalat la Triest, era de mult amestecat în mișcările patriotice). De aceea ambasadorul Austriei încredințat la Poartă intervine la Constantinopol și la București cerînd o cercetare a hîrtiilor rămase de la „faimosul" Dimitrie Turnaviti[25]. Cercetarea se pare că n-a rămas fără rezultat: Domnul Țării Românești, într-un pitac datat 7 aprilie 1798, ne informează că Turnaviti „s-a găsit a avea corespondență la Vghena *(sic)* cu făcătorii de manifesturi asupra prealuminatei Porți" și că „cîte de acel fel de corespondenții s-au găsit între scrisorile lui (...) le-au luat Domnia"[26]... Aici se termină știrile noastre despre legăturile lui Turnaviti cu „complotul" lui Rigas — mărturii destul de convingătoare.

[25] Legrand-Lambros, *Documente*, p. 44—45, 48—49, 52—53.

[26] Elian, *Conspiratori*, p. 368.

Recapitulînd, constatăm că Rigas și Turnavitis, omorîți în același timp și pentru aceleași, cum se pare, motive, în afară de orientarea lor ideologică și politică asemănătoare, au destul de multe puncte comune în viața și activitatea lor.

Compatrioți și prieteni, cei doi tesalieni din București au avut legături încă din timpul lui Mavrogheni, dacă nu și de mai înainte.

Turnaviti, mare negustor și om de încredere al lui Mavrogheni, cu atribuții nelămurite și uneori nelimitate, avea la rîndul lui nevoie de oameni de încredere. Unul dintre ei putea să fie — și, după toate indicațiile existente, a fost — Rigas.

Turnaviti a fost utilizat de toți Domnii pentru procurarea cerealelor de pe malul drept al Dunării. Nu este întîmplător, probabil, faptul că și Rigas, într-o perioadă, a avut o oarecare activitate pe malul Dunării: În 1788, în luna aprilie, după cum el însuși ne informează, se găsea la Giurgiu (vezi mai sus, p. 31, nota din *Neos Anaharsis*).

În același an, după tradițiile transmise de biografii săi, funcționa la Craiova și a avut ocazia să se întîlnească cu Pasvantoglu și să-i ofere unele înlesniri. Știm, însă, că cel care avea contacte cu Pasvantoglu, devenit și om de încredere al rebelului de la Vidin, era Turnaviti; și este foarte probabil că la salvarea lui Pasvantoglu de mînia lui Mavrogheni rolul principal l-a avut Turnaviti. Să admitem că tradițiile ulterioare au confundat uneori activitățile celor doi tesalieni? Nu este exclus. Constatăm, însă, că apropierea lor reciprocă era normală și o colaborare utilă pentru amîndoi.

S-a scris că Rigas va fi înlesnit apropierea între Turnaviti și Mavrogheni, „căruia îi plăcea să se încunjure cu oameni de modestă obîrșie“[27]. În realitate lucrurile s-au întîmplat, desigur, invers: Turnaviti, sfătuitor prea puternic al Domnului și locțiitor al său la București într-o perioadă, a introdus probabil și pe Rigas la curte. Însă „secretar“ și „colaborator intim“ al lui Mavrogheni Rigas nu putea să fie și, după toate indicațiile, n-a fost.

Relațiile lui Rigas cu Mavrogheni — subliniate în mod exagerat de unii istoriografi moderni — ne par curioase, dacă nu și inexplicabile, cînd ne gîndim că acest Domnitor a luptat cu îndîrjire pentru interesele Sultanului, în vreme ce „secretarul“ său ar fi avut toate motivele să dorească, ca toți grecii epocii sale, destrămarea puterii turcești, dislocarea dominației otomane din Europa și victoria armatelor creștine ale Rusiei și Austriei, care înaintau cu hotărîre (și cu atîtea promisiuni...) către sud. Planurile împărătesei Ecaterina pentru restaurarea imperiului bizantin erau bine cunoscute. Protecția acordată grecilor entuziasmase nația subjugată. Flacăra răscoalei pătrunsese în Grecia. Domnii fanarioți dezertau și treceau în tabăra imperiilor creștine din nord, care porniseră să-i izgonească pe turci în Asia. O mulțime de greci se alăturară acestei expediții hotărîtoare ce se desfășura de la Marea Neagră și Dunăre pînă la Peloponez.

[27] E l i a n, *Conspiratori*, p. 350.

„De data aceasta — scrie un istoric contemporan — se părea că turcii nu vor scăpa de destinul lor"... Și totuși s-a găsit un conducător creștin, un „ghiaur", care să reziste cu dîrzenie și să apere împărăția otomană: Mavrogheni.

Cum privea Rigas atitudinea lui Mavrogheni? Cum putea s-o privească altfel decît cu tristețe adîncă și ură nemărginită. Rigas n-a fost colaboratorul și asistentul credincios al lui Mavrogheni — și nici nu putea să fie —, omul care să aprobe politica acestuia. Dimpotrivă el nu prețuia „vitejia" lui legendară și așa-zisele sale idei „democratice" (încăpățînatul și ahtiatul după putere era hospodarul sultanului) și-l ura profund pe principele turcolatru. Rigas a vorbit cu dezgust despre această „lepădătură a neamului omenesc și domn nedemn", cum îl numea pe Mavrogheni. Această frază cît se poate de dură se găsește în *Fizica* lui Rigas, operă publicată în anul 1790 și scrisă, cu certitudine, cu puțin înainte, în Țara Românească, cînd Rigas se afla încă în slujba lui Mavrogheni. În opera tipărită, această frază nu există. Din fericire s-a păstrat manuscrisul autograf al lui Rigas! Într-o adnotare din *Fizica* sa, Rigas scrie: „Și alții s-au chinuit crunt din cauza prostiei și lăcomiei celor puternici și mai ales a lepădăturii neamului omenesc și *Domnitorului* nedemn al Țării Românești Nicolae Mavrogheni, ca să mărturisească..." etc. Fraza referitoare la Mavrogheni („și mai ales a lepădăturii... Nicolae Mavrogheni") este ștearsă cu cerneală în manuscris (p. 174) și nu figurează în cartea tipărită (p. 105). Se pare că pe cînd se tipărea cartea la Viena, a venit vestea decapitării fostului Domn (1 octombrie 1790) și Rigas n-a

vrut să fie acuzat că atacă memoria unui om mort, căzut victimă ingratitudinii Sultanului... În orice caz, pasajul acesta din manuscrisul autograf, rămas neobservat pînă în zilele noastre[28], este o mărturie autentică despre sentimentele și atitudinea lui Rigas față de Mavrogheni.

[28] Prima prezentare: L. Vranoussis, *Rigas*, 1954, p. 25; cf. I. Ionașcu, *Concluzii greșite despre domnia lui Nicolae Mavrogheni*, în „Studii", XV/1 (1962), p. 88. — Nu sînt de acord cu părerea că „Rigas a șters acest pasaj în timpul cînd încă trăia Mavrogheni, de teamă ca să nu aibă de înfruntat răzbunarea acestui nemilos domn" (N. Camariano, *Cîteva considerații*, p. 1102, n. 22). În acest caz Rigas putea să taie pagina întreagă! Constatăm însă că a făcut numai o ștersătură, lăsînd fraza destul de descifrabilă. — În textul grec al lui Rigas fraza despre Mavrogheni este: *ektroma tis anthropinis fiseos* (= lepădătură a firii omenești, adică a naturii sau a omenirii). Este curios — și demn de semnalat, pentru că a rămas neobservat pînă astăzi — faptul că și Ienăchiță Văcărescu, scriind în același timp despre Mavrogheni, a utilizat aceeași frază și chiar același cuvînt grec: *ektrom sau poznă a firei omenești!* De notat, totuși, că pasajul lui Văcărescu, citat de A. Odobescu (*Poeții Văcărești*, 1861) și reprodus de A. Piru (*Literatura română veche*, Buc., 1961, p. 537), figurează puțin alterat: *ektrom... a țărei asemenea*. Însă în ultima ediție critică a lui Odobescu (*Opere*, Buc., 1967), unde este reprodus și textul acesta (vol. II, p. 67), profesorul Virgil Cândea, comentatorul ediției, a corectat după manuscris: *a firii* în loc de *a țărei* (p. 504). Cred că și cuvîntul următor *asemenea* este o lectură greșită în loc de *omenești* sau *omenească*. Astfel, fraza lui Văcărescu (incomprehensibilă fără restabilirea de mai sus) este identică cu fraza grecească a lui Rigas: *ektroma tis anthropinis fiseos* în grecește, *ektrom a firii omenești* în românește. Simplă coincidență?

Pentru toți patrioții din vremea aceea nu exista decît o singură perspectivă și o singură speranță: sosirea forțelor ruso-austriece pentru izgonirea otomanilor din Balcani. Rigas, orice profesiune ar fi exercitat, „secretar" sau slujbaș domnesc, nu putea decît să-l urască pe Mavrogheni și să dorească zdrobirea totală și grabnică a forțelor otomane.

Sînt neîntemeiate de asemenea și afirmațiile care susțin că Rigas a trăit pe lîngă Mavrogheni pînă în ultimele zile ale vieții sale și că, chipurile, călăul sultanului a decapitat „seraşcherul" (= generalisimul) său învins, în fața ochilor lui Rigas.

După invazia ruso-austriacă, înfrîngerea turcilor și intrarea trupelor imperiale la București (29 oct./10 nov. 1789), Mavrogheni și trupele turcești se retrăgeau în josul Dunării, ca să organizeze noi linii de apărare și noi contraofensive. Devenit „erou" cu victoriile sale efemere și cu apărarea disperată, timp de doi ani, contra invadatorilor, Mavrogheni primește acum de la Sultan și ultima sa răsplată: în persoana lui, Poarta a găsit țapul ispășitor și l-a decapitat la 1 octombrie 1790.

În acest interval de timp, după cucerirea Capitalei de către austrieci, Rigas se afla în București, departe de Mavrogheni. Și cu patru luni înainte de decapitarea lui Mavrogheni, Rigas, angajat în slujba unui boier, a plecat spre Viena (iunie 1790). Un „consilier de încredere" sau măcar un secretar

oficial al lui Mavrogheni nu putea să îndrăznească să plece în Austria, mai ales în timpul acela, cînd războiul ruso-turc continua încă.

Rigas ca secretar al Baronului de Langenfeld a avut ocazia să se stabilească șase luni la Viena, din iunie 1790 pînă în ianuarie 1791. Patronul său nu era altul decît un demnitar din Valahia, probabil grec de origine[29], „marele serdar" Hristodulos Kirlianos. Comandant al trupelor mavrogheneşti din Cîmpulung și Curtea de Argeș în 1788[30], Kirlianos oferise — sau a reușit să afirme în mod convingător că oferise — trupelor austriece, care ocupaseră Țara Românească, servicii însemnate, motiv pentru care împăratul Austriei i-a decernat (16 august 1790) titlul de Baron de Langenfeld. *(Langenfeld* este traducerea germană a denumirii românești *Cîmpulung).*

Acest „mare serdar", hotărîndu-se să plece la Viena pentru interesele sale, căuta la București un poliglot ca să-l însoțească ca secretar și interpret. S-a adresat lui Rigas și

[29] Emil V î r t o s u, *Nou despre Riga...*, 1946, p. 93 (= extras, p. 4).

[30] L i m o n a - M o i s u c, p. 260 (vezi titlul lucrării mai jos). De notat, totuși, că acest „mare serdar" nu figurează în listele întocmite de Theodora R ă d u l e s c u, *Sfatul domnesc și alți mari dregători ai Țării Românești din secolul al XVIII-lea*, în „Revista Arhivelor", XXXIV (1972) p. 451—456 (Vel Serdarul).

Rigas n-a lăsat să-i scape acest prilej[31]. Viena era pe atunci una din cele mai mari vetre ale Grecilor din străinătate, una

[31] Detalii în raportul lui Rigas menționat mai sus, p. 44, nota 11. Rigas a intrat în serviciul serdarului Kirlianos la 1 iunie 1790, l-a însoțit la Viena și l-a ajutat în toate demersurile sale. Împreună s-au prezentat la autoritățile vieneze, la Curtea imperială și chiar la împărat! Una din cele două cărți pe care Rigas le-a tipărit, în cursul aceluiași an, la Viena, *Fizica*, a dedicat-o patronului său. (Prefața dedicatorie a lui Rigas și alte texte grecești de același fel, în V r a n o u s s i s, *Rigas*, 1954, p. 261—263). Însă, între Rigas și Langenfeld s-au ivit neînțelegeri pecuniare și primul a fost nevoit să-l părăsească pe baron, precum și Capitala Austriei, chiar fără să primească drepturile sale bănești, pentru care a trebuit, după întoarcerea lui la București (ian. 1791), să lupte cîțiva ani. Procesul dintre ei a îmbogățit dosarele autorităților austriece din București și din Viena cu multe date, prin intermediul cărora, însă, am putut lămuri și preciza interesante momente din viața și activitatea lui Rigas în această perioadă. Din dosarul lui Langenfeld un mic număr de documente a fost publicat, iar cea mai mare parte este numai sumar prezentată. — Trei documente (primul semnat de P. Kodrikas, 14 oct. 1791, al doilea semnat de Rigas, 22 mart. 1792, al treilea de Mitrowsky, 11 mai 1792) au fost tipărite de N. Iorga, *Străini oaspeți ai Principatelor în secolul al XVIII-lea*, în revista „Literatură și Artă Română", V (1900/1901), p. 25—42 (textul documentelor în p. 28—29), reproduse și în studiul lui N. Iorga, *O hartă a Țării-Românești din c. 1780 și un geograf dobrogean*, în „Analele Acad. Rom.". Mem. Secț. Istor., XXXVI (1913/4), p. 923—930 (documentele în p. 929-930). Aceleași trei documente au fost reproduse, după Iorga, în cartea lui V r a n o u s s i s, *Rigas*, 1954, p. 263—264, și în articolul lui F. E n c p e k i d e s, *Wiener Untersuchungsakten aus dem Jahre*

din cele mai strălucite capitale din Europa și unul dintre cele mai importante centre ale frămîntărilor diplomatice internaționale ale epocii.

1793 einer griechischen angeblichen Spionageaffäre, în revista din Salonic, „Ellinika", XIV (1956), p. 378—380. Un alt document, rezumat de N. Iorga (*Străini oaspeți*, p. 30), a fost publicat în colecția Hurmuzaki, vol. XIX, partea 1, p. 720—721, nr. 624 (6 dec. 1794). — Alte trei documente (unul semnat de Rigas, 17/28 dec. 1794, celelalte de Langenfeld, 16 și 30 ian. 1795) au fost prezentate de G. Laios, *Baronul Langenfeld și Rigas Velestinlis* (în grecește), în revista ateniană „Epitheorisi Technis", I (1955), p. 435—441. — Despre decretul prin care împăratul Leopold acorda serdarului Kirlianos titlul de Baron de Langenfeld (16 aug. 1790), vezi articolul lui P. Enepekides, *Neue Quellen und Forschungen* etc. în colecția de studii „Probleme der neugriechischen Literatur", Berlin, 1960 (Akademie-Verlag), vol. II, p. 205—206, și cartea lui P. Enepekides, *Rigas-Ipsilantis-Kapodistrias* (în grec.), Atena, 1965, p. 49—53 și 87—89. — În lucrarea regretatului Dum. Limona și a Elenei Moisuc, *Casa comercială Ioan Hagi Moscu și Ștefan I. Moscu din București*, în „Revista Arhivelor", vol. XXXVII/3 (1975), p. 256—270, găsim (p. 260—265) un minuțios rezumat al materialului din Arhivele vieneze privind activitatea lui Kirlianos-de Langenfeld. — Adăugăm că este vorba de același baron de „Langhifeld" pe care Tudor Vladimirescu îl întîlnește la Viena în vara anului 1814 (E. Vîrtosu, *Nou despre Riga*, p. 94).

RIGAS LA VIENA în 1790. În capitala imperiului Rigas n-a stat decît o jumătate de an (iunie 1790 — ianuarie 1791). Dar în acest scurt interval de timp a desfășurat o activitate neobosită.

Fiind departe de tulburările pricinuite de războaiele din Principate, coloniile grecești din Austria se dezvoltă sub ocrotirea „filantropică" a unei puternice împărății, care în această epocă avea toate motivele să-și arate bunăvoința față de popoarele balcanice subjugate. O carte grecească de geografie tipărită la Viena în 1791 apreciază numărul grecilor stabiliți pe teritoriul Austriei de atunci la circa 80.000 de familii, aproape 400.000 de oameni! În comunitățile lor înfloritoare, negustorii greci desfășurau o intensă activitate. Se crease de mult o societate liberă grecească în inima Europei. Confortul, bunăstarea și viața din acest mediu european evoluat nu contribuiseră numai la înflorirea culturală, la ridicarea nivelului social, ele trezeau conștiința necesității unirii forțelor naționale, a modernizării condițiilor de viață, încă medievale, în care se găsea patria subjugată, a cuceririi independenței naționale. Elenismul renăscut era aici în pli-

nă vitalitate. Această atmosferă deschidea noi orizonturi pentru „grămăticul" din București.

Dacă în Principatele dunărene — regiuni semiautonome, dar de fapt stăpînite atunci de otomani — Rigas nu găsise decît un cerc îngust de învățați, adoratori ai culturii vechi, și un număr mic de patrioți greci, cărora să le încredințeze gîndurile și să le împărtășească frămîntările sale, aici, în capitala Austriei, o mulțime de compatrioți sărbătoresc ofensiva împărățiilor creștine împotriva turcilor, urmăresc desfășurarea operațiunilor militare și trăiesc emoția marilor așteptări. Patria subjugată și veșnic în luptă putea și trebuia să profite din această mare conflagrație... Aici, însă, patrioții nu se pierdeau în discuții, nu urmăreau indiferent evenimentele, nu așteptau ceea ce soarta avea să le aducă. Ei acționau pentru participarea energică a grecilor în acest război hotărîtor, dornici să constituie și să consolideze un f r o n t g r e c e s c, să valorifice promisiunile vagi ale împărătesei Ecaterina, să înfăptuiască ceva pozitiv pentru soarta și viitorul Eladei... Aceasta era atmosfera pe care a găsit-o Rigas în coloniile grecești din Viena.

Cu doi ani înainte (la începutul anului 1788) venise din Rusia L a m b r o s K a t z o n i s, faimosul „lup de mare", grec în serviciul împărătesei Ecaterina. Pe pămîntul prietenos al Austriei aliate (care cuprindea atunci și regiunea Triestului, bază navală pentru incursiuni în Marea Adriatică și Mediterană), Katzonis venise cu încă 5—6 greci, ca să-și constituie flota, destinată Mării Egee. Această flotilă de incursiune a fost înjghebată cu sprijinul

generos al grecilor din Triest și Viena. Patrula prin Marea Egee inspirînd groază în armata turcească, se întorcea din nou la Triest, ca să se reînarmeze, și năvălea din nou spre mările grecești. Coloniile grecești din Austria timp de doi ani întreţineau forţele lui Lambros Katzonis și trăiau în febra pregătirilor militare, susţinînd această luptă de eliberare naţională. În anul 1790, ei scriau, cu mîndrie patriotică, marei Ecaterina: „Această mică flotilă împreună cu alte cîteva nave ale lui Lambros au fost construite și înarmate prin propriile noastre cheltuieli. Numai unul dintre noi, renunţînd la propria lui bunăstare, a cheltuit douăsprezece milioane de galbeni din banii săi, înarmînd două nave; din cauza aceasta otomanii i-au omorît fratele și mama, i-au jefuit avutul și i-au distrus ogoarele"...

În mijlocul unor astfel de compatrioţi se afla, acum, Rigas.

Aceleași cercuri patriotice din Austria, după îndelungate consfătuiri cu căpitani, cu fruntași și cu notabili din Grecia, au alcătuit o delegaţie naţională și au trimis-o la Petersburg ca să înmîneze marei Ecaterina „anaforaua a neamului grec", memorandum către „preaputernica și preapioasa împărăteasă a tuturor Rusiilor" (primăvara anului 1790). Această deputăţie naţională, „trimișii popoarelor Greciei", așa cum ei înșiși semnau, se duceau să exprime credinţa și devotamentul lor către împărăţia de aceeași credinţă ortodoxă și să ceară sprijinul ei concret faţă de Grecia răsculată sau gata de a se răscula. Ei n-aveau nevoie de agenţi secreţi și de finanţări dubioase: „Putem să informăm pe Majestatea Voastră, că nici el (un oarecare emisar rus) și nici altcineva din slujbașii Tăi trimiși la noi, nu ne-au dat o singură rublă..." Ei declarau că toate erau pregătite „prin propriile noastre cheltuieli"! Acest

Memorandum era însoțit de un amplu memoriu, cu detalii despre un plan grecesc de răscoală. Se enumerau forțele existente pentru ducerea războiului, pozițiile fortificate și forțele inamicului, cu planuri de operațiuni militare și navale, din Peloponez pînă în Epir și de la Marea Egee pînă la Constantinopol. „Nu am cerut niciodată și nici nu cerem tezaurul Majestății Voastre, scriau grecii în anaforaua lor; nu v-am cerut decît praf de pușcă și gloanțe de fier (pe care nu le putem cumpăra) și să ne conduceți în luptă..."

Neamul subjugat se înfățișa unit și gata de acțiune. Avînd deplină încredere în puterile sale, el pornea cu hotărîre și cu simț de răspundere la lupta de eliberare națională. Viena era, se pare, centrul cel mai important al pregătirilor politice și diplomatice, iar banii bogaților greci din Austria constituiau principală bază materială pentru susținerea luptei.

În iunie 1790, tocmai atunci cînd a venit și Rigas la Viena, cercurile patriotice grecești din Austria așteptau cu nerăbdare întoarcerea trimișilor lor de la Petersburg. În același timp sosea la Viena și Lambros Katzonis, figura legendară a luptelor navale din Marea Egee și aștepta și el răspunsul țarinei, fiind gata pentru o nouă acțiune.

Oricine își poate închipui atmosfera de frămîntări revoluționare și de entuziasm patriotic pe care Rigas a aflat-o în cercurile compatrioților săi din Viena. Nu sîntem în măsură să știm dacă pînă în acel moment patriotul tesalian a avut ocazia să se gîndească și să ajungă la anumite planuri de acțiune revoluționară, ceea ce de fapt este puțin probabil. Desigur, din anii copilăriei, cînd trăia cu spaima tiraniei otomane

din Tesalia, cînd studia și învăța istoria care îi vorbea despre gloria strămoșilor, cînd a cunoscut îndeaproape personalitățile marcante ale neamului său din Constantinopol și din Principate, cînd tresărea în așteptarea, potrivit legendelor populare, a „neamului blond", cînd urmărea evenimentele militare ale epocii și năvala ruso-austriacă pentru izgonirea turcilor din Balcani, desigur, s-a gîndit de multe ori la scuturarea jugului sclaviei și-l chinuia stăruitor problema eliberării și reînvierii neamului. În cursul acestei încordate. așteptări, pe care mulți compatrioți luminați din epoca sa o trăiau, el trebuie să-și fi imaginat, fără îndoială, multe planuri, să fi căutat mijloacele cele mai eficace prin care să contribuie și el la renașterea neamului. Nu se știe, însă, dacă el a ajuns și la planuri concrete de organizare a eforturilor de eliberare națională. Pare, totuși, îndoielnic să fi luat atunci vreo inițiativă în direcția aceasta.

În anul 1790, Viena era pentru Rigas o adevărată revelație. Departe de sclavia fatalistă a fanarioților din Constantinopol și din Principate, departe de adorația romantică a antichității clasice pe care o cultivau cărturari și învățători, profesorii școlilor superioare și ai Academiilor domnești, el vedea acum, aici, vigoarea elenismului regenerat, elementele cele mai vii ale neamului, zelul patriotic și entuziasmul tineresc al bogaților compatrioți, a căror generozitate mergea pînă la jertfirea de sine, vedea de asemenea puterea politică, gîndirea organizatorică și bogățiile grecilor expatriați, conlucrînd în spirit patriotic cu forțele militare, cu războinicii din munți și de pe mări ale patriei subjugate. Un cu-

rent specific grec, independent și de-sine-stătător, bizuit pe forțe proprii, se crease deja. Se vede acum limpede pe ce forțe naționale putea să se sprijine strădania de eliberare națională.

Nici o îndoială că evenimentele acestea și atmosfera din Viena anului 1790 l-au influențat adînc pe patriotul și iubitorul de libertate Rigas. Aici trebuie căutați primii germeni ai planurilor revoluționare pe care Rigas le-a conceput și le-a pus mai tîrziu în aplicare. Aici face el cunoștință cu compatrioții săi din Austria, cei care, puțin mai tîrziu, vor sta alături de el în eforturile de eliberare și care îl vor însoți pînă la martiriu. Aici se va întoarce după 5—6 ani, unde se stabilește înființînd centrul activităților sale patriotice și al inițiativelor sale revoluționare...

Între timp, evenimentele anului 1790 nu păreau să aibă o desfășurare favorabilă grecilor. În vara anului 1790 s-au întors la Viena, și au fost primiți cu entuziasm, delegații greci care plecaseră cu 2—3 luni înainte la Petersburg. Aduceau asigurarea marei Ecaterina „că toate se vor face după dorințele voastre", însă nimic concret pentru o colaborare militară și un atac armat hotărîtor, care ar fi putut aduce eliberarea Greciei. Oboseala combatanților și, mai ales, anumite evenimente internaționale — izbucnirea Revoluției franceze etc. — aduseseră deja un fel de stagnare în războiul ruso-austriac împotriva împărăției otomane. După moartea împăratului Iosif (febr. 1790), austriecii au adoptat un fel de armistițiu și duceau cu Poarta tratative care, mai tîrziu,

s-au sfîrșit cu pacea de la Șistov (24 iul. 1791), în vreme ce rușii prelungeau circumspect situația. Evenimentele, totuși, au silit și Rusia să semneze preliminariile de la Galați (11 aug. 1791) și pacea de la Iași (9 ian. 1792).

În cursul anului 1790, se spune că Rigas a luat inițiativa de a face un însemnat demers pe lîngă cancelarul Austriei Kaunitz, inițiatorul alianței ruso-austriace, cerînd continuarea războiului împotriva Turciei, făgăduindu-i participarea grecilor, printr-o răscoală alături de ruși și austrieci, eliberatorii popoarelor balcanice.

Un demers al lui Rigas pe lîngă Kaunitz a fost desigur un mare eveniment, care era îndreptățit a fi menținut în amintirea compatrioților contemporani și preluat de cei mai vechi biografi. Știrile respective apar mult mai tîrziu și, lucru curios, au trecut întîi în istoriografia română[1], și pe urmă în cea greacă. Se pune, totuși, întrebarea: pe cine oare putea să reprezinte, pe vremea aceea, Rigas, un neînsemnat „grămătic" bucureștean, ca să întreprindă astfel de demersuri pe lîngă cabinetul ministerial al Austriei? Cercetări noi de arhive ne vor ajuta, probabil, cîndva să controlăm și să verificăm aceste informații. Dacă, însă, ele conțin o oarecare doză de adevăr, putem accepta ipoteza că Rigas, însoțind acum la

[1] Vezi A. Xenopol, *Istoria Romînilor din Dacia Traiană*, vol. V, Iași, 1892, p. 446, și acelaşi autor, *Histoire des Roumains de la Dacie Trajane*, Paris, 1896, vol. II, p. 286.

Viena, ca secretar și interpret, pe Baronul de Langenfeld (împreună s-au prezentat și la împărat!), a reușit, poate, să supuie într-un fel anumite propuneri cancelarului Kaunitz sau vreunui alt demnitar de la curte, pentru continuarea războiului împotriva Turciei și aţîţarea la răscoală a popoarelor din Balcani, sau să transmită, eventual, prin mijlocirea aceleiași persoane, cereri și planuri ale cercurilor patriotice grecești de la Viena. Dealtfel, aceste cercuri erau singurele care puteau să promită răscularea grecilor și colaborarea forțelor armate ale poporului subjugat, cu care erau de mult în contact. Totuși este cert că grecii, ca toți balcanicii, se interesaseră mult de continuarea războiului și este foarte probabil că ei s-au străduit să ceară în cursul tratativelor care pregăteau tratatele definitive de pace, „a războiului celor trei imperii", cel puțin luarea unor măsuri pentru soarta provinciilor răsculate. Nu este exclus ca și Rigas să fi fost amestecat în vreun demers în acest sens. Însă, nici un document nu ne arată că în acest timp Rigas ar fi avut vreo inițiativă la o acțiune de eliberare națională. Dimpotrivă, sîntem în situația de a cunoaște preocupările sale, cu care-și umple scurta perioadă în care a stat la Viena. Într-un timp foarte scurt, șase luni numai, Rigas își tipărește două cărți și o anunță și pe a treia.

Primele cărți ale lui Rigas, tipărite la Viena în a doua jumătate a anului 1790, sînt un volum cu povestiri de dragoste, traduse din limba franceză, și un tratat de Fizică.

Știm precis că Rigas a sosit la Viena abia în luna iunie a anului 1790, angajat pentru trei luni de zile. A rămas în cele din urmă șase luni, timp abia suficient pentru tipărirea celor două cărți. Pentru scrierea lor, Rigas nu putea să aibă acum timpul necesar, fiind ocupat și cu îndatoririle sale de secretar și interpret pe lîngă baronul de Langenfeld, cu noile cunoștințe, cu compatrioții din Viena, cu tipografiile și cu supravegherea publicațiilor sale, cu zbuciumul patriotic și cu frămîntările diplomatice ale vremii. De fapt, el însuși — într-un raport ulterior (dec. 1794), recent publicat — ne informează că plecînd din București spre Viena (iun. 1790) nu avea alte bagaje decît o pungă („o față de pernă"!) cu cîteva haine „și cu manuscrisele celor două cărți pe care voiam să le dau la tipar". Erau, prin urmare, lucrări pregătite deja, înainte de anul 1790, la București, dacă nu și mult mai înainte, la Constantinopol. Din aceste rînduri reiese deci că autodidactul „grămătic" se străduise la Constantinopol și la București pentru învățarea limbilor străine, că se ocupase cu diferite studii, că-și lărgise suficient sfera curiozității intelectuale și, mai de mult, se dedicase scrisului. Ocazia ce i se ivise acum, pe neașteptate, și anume să vie — fie și pentru trei luni — la Viena, a fost folosită pentru fructificarea însușirilor sale de scriitor. Și-a luat cu el manuscrisele operelor sale și, îndată ce-a sosit la Viena, a pornit în căutarea tipografiilor grecești și s-a preocupat de tipărirea celor dintîi cărți ale lui... Demn de notat că recurge, în același timp, la două tipografii dorind ca în acest scurt interval de timp să tipărească concomitent două-trei cărți!

„Şcoala amanţilor delicaţi", prima carte tipărită a lui Rigas (Viena 1790), cuprinde şase povestiri de dragoste, traduse din literatura franceză a vremii, care forma lectura preferată în mod deosebit de „tinerele gingaşe" şi de tinerii „delicaţi" din societatea fanariotă. În epoca aceea, multe cărţi asemănătoare circulau şi se citeau în original. Rigas este primul care traduce în neogreacă aceste scrieri plăcute, care, după prefaţa traducătorului, „desfată inima şi îndreaptă oarecum moravurile". El ne afirmă că a făcut traducerile acestea pentru „exersarea sîrguinţei sale". Adevărul însă este că el a tradus în mod liber şi creator, îmbogăţind textul şi cu versuri — poezii sau cîntece — din vremea sa, că a reuşit să transpună într-o limbă vie şi simplă aceste opere străine, să dea un nou tip de proză literară şi primul imbold pentru crearea nuvelei neoelenice.

Titlul şi subtitlul cărţii sînt destul de elocvente: *„Şcoala amanţilor delicaţi, sau carte morală, care cuprinde aventurile curioase ale celor mai frumoase femei ale Paris-ului din veacul nostru; tradusă din franceză acum dintîi de Rigas Velestinlis Thessalos* (= tesalianul)..."

Originalul francez (care nu este menţionat de Rigas) a fost recunoscut abia în zilele noastre (carte franceză cu acelaşi titlu nu s-a găsit). Astăzi ştim că cele şase povestiri sau „istorii" cuprinse în cartea lui Rigas sînt alese din nuvelele lui Rétif de la Bretonne (1734—1806), apărute (în zeci de volume) între 1780 şi 1785 sub titlul general *„Les Contemporaines, ou aventures des plus jolies femmes de l'âge présent"*. (Nuvelele traduse de Rigas se găsesc în vol. I—IV).

Traducerea lui Rigas a cunoscut o largă răspîndire. Destul de devreme cartea tipărită a început să fie copiată și să circule și în copii manuscrise. Cunoaștem un asemenea manuscris din Smirna. În Biblioteca Academiei Române, la București, s-au păstrat patru manuscrise (ms. gr. 198, 1080, 1081, 1082) conținînd patru povestiri din *Școala amanților delicați*[2]. Dar cartea lui Rigas a găsit cititori și în cercurile românești ale vremii. A fost tradusă din grecește în românește, de două sau de trei ori: Între 1812 și 1815 a tradus-o Gheorghe Pașacov și a trimis-o în manuscris la Buda, lui Zaharia Carcalechi, ca să fie tipărită; în același timp a tradus-o și moldoveanul Ioan Beldiman. Din traducerile acestea, rămase inedite, a doua s-a păstrat în manuscris (datat din 1818) la Biblioteca Academiei Române (ms. rom. 126, intitulat: *Istorie a celor mai gingașe amoruri ale Parisului*)[3]. Un alt manuscris, conservat la Biblioteca Universității din Cluj și conținînd numai trei povestiri (ms. 4336, 4337, 4387), nu se știe în ce măsură cuprinde traducerea lui Pașacov sau o altă traducere, a treia[4].

Rigas, traducînd în mod liber și pregătind o carte pe cît cu putință mai apropiată de gustul și de preferințele literare ale cititorilor fanarioți, a intercalat în text și cîteva versuri,

[2] L. Vranoussis, *Ediții și manuscrise ale „Școlii amanților delicați"* (în grec.), Atena, 1970.

[3] Cf. N. Camariano, în revista „Balcania", I (1938), p. 216.

[4] Cf. Alex. Duțu, în „Balkan Studies", XIII (1972), p. 275—276.

inexistente în originalul francez. Îmbogățirea aceasta a textului narativ cu poezii lirice a fost, cum se pare, foarte atractivă și exemplul a găsit imediat imitatori. Rigas a creat un model în acest domeniu, dacă nu chiar și un gen literar nou. După modelul *Școlii amanților delicați* s-au compus și s-au tipărit, sub titlul *Efectele Amorului* (Viena 1792), trei povestiri de dragoste — cele dintîi nuvele în neogreacă (este vorba de trei aventuri amoroase din cercurile fanariote ale vremii, din Constantinopol pînă la Poltava, unde se retrăsese atunci fostul domn al Moldovei, Alexandru Mavrocordat-Firari, cu suita sa). Aici însă, narațiunea este întesată de versuri (135 de poezii, ocupînd, aproape, mai multe pagini decît textul în proză!). Cartea a devenit o culegere de poezii — banalități, în mare parte, versificate destul de neîndemînatic, dar uneori și poezii adevărate — printre care recunoaștem și modelele unor poezii românești din aceeași epocă[5].

S-a constatat, însă, și s-a demonstrat că aceste versuri, intercalate în *Școala amanților delicați* și în *Efectele Amorului*, nu sînt simple poezii, ci, cu foarte rare excepții, sînt cîntece — compoziții poetico-muzicale din cele ce circulau în

[5] Vezi Ariadna Camariano, *Influența poeziei lirice neogrecești asupra celei românești. Ienăchiță, Alecu, Iancu Văcărescu, Anton Pann și modelele lor grecești*, Buc., 1935. Contribuții mai noi în același domediu de aceeași autoare în revista greacă „Laografia" (= Folklor), 18 (1959), p. 94—112, și în „Revue des Etudes Sud-Est-européennes", Buc., 1 (1963), p. 629—633.

cercurile fanariote, scrise, compuse și cîntate cu pasiune de greci și de români în diferite versiuni, adaptate din grecește în românește (și invers uneori), — o continuare a unei vechi tradiții, bizantine și greco-orientală. Aceste poezii sau cîntece le regăsim, împreună cu sute de alte la fel, în antologii manuscrise (Biblioteca Academiei Române, la București, este bogată în manuscrise de acest fel), precum și în antologii tipărite, de la *Efectele Amorului* (carte retipărită în epoca sa de patru ori!) pînă la *Noul Erotocrit* (1837) și la *Spitalul Amorului sau Cîntătorul Dorului* (1850—1852) a lui Anton Pann. O mulțime de cîntece fanariote ni s-au păstrat și cu melodia lor, înregistrată în notație bizantină[6].

Din cele treizeci de cîntece intercalate de Rigas în *Școala amanților delicați*, cel dintîi (p.14—15) a fost tradus și în românește, în vremea sa, și de mai mulți: de Gheorghe Pașacov și de Ioan Beldiman, care au tradus și cartea întreagă; dar și de Iordache Slătineanu, de Vasile Aaron, de Anton Pann și de alții. Versiunea lui Slătineanu (intercalată în *Istoria lui Sofronim* și tipărită în 1797) este cea mai veche și cea mai reușită, adaptată în același ritm al originalului grecesc (și, evident, în aceeași melodie — o melodie care,

[6] L. Vranoussis, *Les chansons phanariotes. Poésie et musique sur les bords du Bosphore et sur les rives du Danube*, Atena, 1970. — Cf. M. Berza în volumul Actelor Simpozionului „L'époque phanariote", Salonic, 1974, p. 473—474, și Alex. Duțu, *Ethics, scherzi and delectation*, în „Balkan Studies", XIII (1972), p. 265.

cîntată astăzi, ne creează impresia mai degrabă a unei psalmodii bisericești decît a unui cîntecel de dragoste):

Inimă, mă ia mirare
cum mai poți avea răbdare
pururea în foc arzînd,
neavînd nici mîngîiere,
nici vreo milă la durere
de la nimeni așteptînd!...[7]

Originalul grec, cuprins în *Școala amanților delicați* și prezentat anonim, așa cum sînt prezentate și toate poeziile cărții, ar putea să fie o compoziție proprie a lui Rigas. Trei alte poezii, tot anonime din aceeași carte (p. 294—295, 310, 323—324), le regăsim într-un manuscris, atribuite lui Alecu Văcărescu. O satiră în spirit volterian și în versuri elegante, publicată tot anonim în ziarul grec de la Viena („Efimeris", 3 iulie 1797, p.615—618), figurează în manuscris și nu o singură dată, sub numele lui Alecu[8]. Desigur, atît Ri-

[7] Cf. Mircea Anghelescu, *Din istoria unui motiv poetic: „Inimă, mă ia mirare"*, în culegerea „Limbă și Literatură", XX (1969), p. 35—38. Autorul urmărind, cu multă competență, răspîndirea acestui motiv poetic și cercetînd izvoarele poeziei lui Slătineanu, a semnalat modelul grec, cuprins în cartea lui Rigas, dar a crezut că și poezia greacă este la rîndul său o traducere din „versurile lui Restif" (p. 38) — versuri inexistente în originalul francez.

[8] Vezi L. Vranoussis, *Precursorii* (în grec.), Atena, 1955, p. 73—75 (poezia greacă a lui Văcărescu în ediție critică, cu bibliografie etc.). — Poezia a fost tradusă și în românește: *„Ce nestatornică este lumea!..."*

gas cît și ziariști greci din Viena — prieteni și colaboratori ai lui Rigas — erau în stare să știe ceea ce știau copiștii manuscriselor: paternitatea acestor poezii. Poetul român, dealtfel, era recunoscut și foarte apreciat printre contemporanii săi pentru poeziile lui grecești; și Rigas știa foarte bine ce reprezintă și pe cine, versurile cu care și-a înțesat cartea. În relații cu cărturari și poeți din familiile Brîncoveanu, Slătineanu, Golescu și alții, i-a cunoscut probabil și pe Văcărești[0]. Prezența versurilor lui Alecu în cartea lui Rigas înseamnă, poate, ceva mai mult decît o simplă cunoștință.

[0] Cancelistul austriac din București ne informează (6 dec. 1794) că Rigas era om de casă al Slătinenilor (Hurmuzaki, *Documente*, XIX/1, p. 720—721, nr. 624; Elian, *Conspiratori*, p. 342). — Iordache Golescu (1768—1848) a scris (în greaca veche!) versuri foarte elogioase pentru Rigas, „fiul înfloritor al Eladei" — versuri publicate și în ziarul grecesc din Viena (*Efimeris*, 20 febr. 1797, p. 162). — Alecu Văcărescu (c. 1767—1799), care, în afară de poeziile lui în neogreacă, ne-a lăsat și scrieri în greacă savantă de o calitate superioară (vezi, de pildă, jalba lui către vodă Hangerli, publicată deja, dar conservată și în manuscrisul grecesc al Academiei Române nr. 1220, f. 64—65), avea, cum se pare, multe puncte comune cu Rigas. Satira lui *Ce nestatornică este lumea* și *Tatăl nostru parodiat* (scrise amîndouă în grecește) reflectă, evident, un spirit revoluționar. Dealtfel, nu este întîmplător faptul că Satira a fost combătută (cu o refutație în versuri asemănătoare) de Mihail Perdicaris, adversarul lui Rigas (vezi, mai sus, p. 39 și 7; cf. Vranoussis, *Precursorii*, p. 73). Un călugăr grec care trăia pe atunci la București și a scris mii de pagini, pline de fanatism călugăresc, Kyrillos din Patras, menți-

Oricum, intercalarea în *Şcoala amanţilor delicaţi* şi publicarea unor poezii ale lui Văcărescu, precum şi ale altor poeţi contemporani din Principate, nu era un simplu gest de curtoazie. Rigas cunoştea foarte bine preocupările literare ale contemporanilor săi din Constantinopol şi din Principate; ştia că producţia literară cea mai apreciată în cercurile în care trăia, era poezia — o lirică sentimentalistă de tip preromantic, cultivată cu pasiune de greci şi de români. Distinşi savanţi din acelaşi mediu (Cartartzis, Filipidis, Constantas, Koroniós şi alţii) declarau că lirica aceasta era o creaţie „incomparabilă", „mult mai armonioasă decît poezia franceză, dacă nu şi cea italiană!"[10] Prin *Şcoala amanţilor delicaţi* poezia aceasta lirică a fost pentru prima dată valorificată, apreciată ca o creaţie echivalentă cu literatura occidentală a timpului şi tipărită într-o carte. Rigas a fost şi în acest domeniu un premergător.

Paralel, prin întîia sa carte tipărită Rigas introduce, cum s-a zis, un tip nou de proză literară — povestiri reflectînd viaţa şi societatea contemporană — şi rupe lanţurile puritanismului publicînd o carte cu aventuri amoroase. Esenţialul însă este că, prin traducerile lui din literatura franceză a vremii, Rigas

nînd pe necredincioşii, „libertini" şi „atei" din zilele lui, care au plătit crimele lor cu o moarte mizerabilă, citează pe lîngă Rigas şi pe nobilul român „Alecos Vacaresculos" (vezi extrase din manuscrisul inedit în revista greacă „Teologia", 24, 1953, p. 348—349).

[10] L. Vranoussis, Rigas, 1954, p. 212—213.

introduce în Orientul nostru întîrziat și ideile avansate ale Occidentului[11].

O lume și o epocă întreagă — societatea fanariotă, căutînd, în ciuda patrimoniului său tradițional, modelele occidentale — se reflectă în opera literară a lui Rigas.

Această operă nu începuse însă cu *Școala amanților delicați*. A trecut, desigur, prin diferite etape anterioare.

Din încercările din tinerețe ale lui Rigas cunoaștem o traducere din italiană, care a rămas inedită — prezentată după manuscrisul autograf abia în zilele noastre. Este o piesă de teatru liric, *Olimpiada* lui M e t a s t a s i o, tradusă în proză. O altă traducere, prelucrată în versuri, a tipărit-o el însuși mai tîrziu în *Trepiedul moral* (Viena 1797), carte despre care vom vorbi mai jos (p. 140 și urm.).

Să revenim, însă, la cărțile tipărite de Rigas în 1790.

„Culegere de Fizică" este intitulată cartea a doua a lui Rigas, tipărită în același an (1790) la Viena. După subtitlul ei, era o carte *pentru Grecii care se gîndesc și iubesc învățătura*, un compendiu de Fizică „compilat din germană și din fran-

[11] Vezi și lucrările lui Alex. D u ț u, *Iluminism și preromantism în cultura română. Mărturia adusă de traducerile din Restif de la Bretonne*, în „Revista de istorie și teorie literară", 1972/1, p. 129—136, și *Les livres de délectation dans la culture roumaine*, în „Revue des Etudes Sud-Est-européennes", Buc., XI (1973), p. 310—311 și 323—324.

ceză" și tipărit pe cheltuiala autorului *„în folosul compatrioților"*...

Cu toate că este vorba de o compilație, lucrarea dovedește o asimilare creatoare și o prezentare originală a materialului studiat, o gîndire lucidă și concepții progresiste. Tratarea temelor se face într-o limbă vie, simplă, ca să fie pe înțelesul tuturor, și demonstrează strădania lui Rigas pentru luminarea poporului, pentru combaterea prejudecăților și superstițiilor medievale prin popularizarea cunoștințelor științifice, pentru răspîndirea ideilor înnoitoare ale vremii.

Aici se revelă, pentru prima dată, învățatul iluminat și patriotul ardent, care, îndurerat de delăsarea, neștiința și decăderea neamului său, vrea să contribuie la deșteptarea și la reînvierea acestuia. În prefața cărții el scrie: *Fiind din fire filoelen* (= patriot) *nu m-am mulțumit să deplîng numai starea neamului meu, ci m-am străduit, cît mi-a fost cu putință, să-i fiu de ajutor*... Neînsemnatul „grămătic" apare acum ca deșteptător și „dascăl al neamului" adresînd apelul său patriotic pentru luminarea și ridicarea poporului subjugat: *Să aducă fiecare cu bunăvoință contribuția sa*, încît *neamul grec decăzut, ajutat de pretutindeni, să se ridice din nou*!...

În aceeași prefață citim: „Oricine este patriot cuminte vede întristat pe urmașii celebrilor Aristoteles și Platon lipsiți de lumina filozofiei". Și cei încă care „au îmbătrînit citind aplecați cărțile scrise numai în greacă antică, au cîștigat puțin sau nimic". Autorul a suferit în studiile lui —precum scrie — din cauza limbii arhaizante și din cauza

pedantismului învățătorilor săi. De aceea — zice — el a preferat să scrie în limba simplă (adică în neogreacă, rar folosită pînă atunci în manualele de știință) și în stil clar („ca să nu pricinuiesc și altora greutățile pe care le-am întîmpinat eu ca elev") și a organizat materialul în dialoguri — întrebări și răspunsuri între elev și învățător — „ca să fie învățăturile mai lesne de înțeles". Aici Rigas intercalează și două fraze ale unui scriitor străin. Frazele sînt citate în franceză și în traducere, dar numele scriitorului nu este menționat. S-a descoperit[12] — și a fost o descoperire revelatoare — că sînt extrase din scrierile lui Jean-Jacques Rousseau, și anume din cartea sa *Émile, ou de l'éducation*, operă care (apărută în 1762) a marcat un moment important în dezvoltarea pedagogiei moderne.

Mai departe, în diferite capitole, putem descoperi și alte opere occidentale care i-au folosit ca izvoare lui Rigas. În afară de Rousseau, întîlnim și alți reprezentanți ai iluminismului francez. Autorul, discutînd despre un fenomen natural, ne informează întîmplător că a citit „destul" scrierile „celebrului Voltaire"; citează de multe ori *Enciclopedia* lui D'Alembert și a lui Diderot sau *Enciclopedia metodică* (care începuse să apară din 1781), *Memoriile Academiei din Paris* și alte publicații științifice recente, iar în ultima pagină a cărții anunță că traduce din franceză în neogreacă opera lui Montesquieu *Despre spiritul*

[12] L. Vranoussis, *Rigas*, 1954, p. 254.

Legilor. Este evident că Rigas, în 1790, nu era numai traducătorul *Şcolii amanţilor delicaţi*. Tînărul „grămătic" din Principate umbla de mult pe urmele iluministilor şi enciclopediştilor francezi.

Fizica lui Rigas nu este un manual şcolăresc sistematic, ci o carte pentru publicul mai larg. Nu este nici un tratat de Fizică propriu-zisă, dar o primă îndrumare şi o introducere generală în fenomenele naturii, din cer şi de pe pămînt. Douăzeci şi patru de capitole, cu cîteva adaosuri, au ca subiect: Luna, stelele, planetele, pămîntul, soarele, aerul, apa, fluxurile, focul, negura şi norii, ploaia, zăpada şi grindina, fulgerul şi tunetul, vîntul, metalele, plantele, viermele, peştii, păsările, omul, animalele, magnetul, mercurul, electricitatea etc. Autorul vrea să combată erori şi superstiţii populare, urmărind să dea explicaţii ştiinţifice fenomenelor naturale. Unele explicaţii sînt naive şi parcă sînt destinate celor de la sate; altele sînt destinate meşteşugarilor fiind însoţite şi de indicaţii practice; iar altele celor care n-au văzut şi nu ştiu ce este „sfera" (globul pămîntesc), etc. Vorbind despre diferite fenomene, cum ar fi cele geologice, autorul adaugă uneori şi observaţii proprii, dînd exemple din cîmpia şi din munţii Tesaliei sau Ţării Româneşti. Explicînd sistemul solar, Rigas combate pe cei care cred că Scriptura, şi mai ales Vechiul Testament, este o carte de astronomie; vorbeşte cu admiraţie de Galileo Galilei şi de teoriile lui Copernic; condamnă Sfînta Inchiziţie şi lanţurile

teocrației medievale, subliniind, ca principiu primordial pentru orice progres și orice luptă, definiția elvețianului Haller (1708—1777): *„Cine gîndește liber, gîndește bine!"*

Dezvoltarea fizicii moderne și progresele științelor naturale, deși au pătruns la noi destul de devreme, numai în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea au început să fie introduse în manualele unor profesori și în programele unor școli superioare. La începutul secolului, Nicolae Mavrocordatul, o somitate printre savanții poporului său și primul Fanariot numit Domn în Principate, scria în confesiunile lui *(Philothéou Parerga)* că Newton și ceilalți fizicieni și filozofi moderni au depășit cu mult pe celebrul Aristoteles, care „dacă trăia, revenit la viață în zilele noastre, ar fi fost elevul lor". Pînă la sfîrșitul veacului, însă, aristotelismul și fizica neoaristotelică predominau încă în învățămîntul grecesc.

În timpul vieții lui Rigas, în Principate și-a desfășurat activitatea un cunoscut renovator al învățămîntului, profesor și gînditor de seamă, Iosif sau I o s i p o s M o e s i o d a x (c. 1725—1800), originar din Cernavoda Dobrogei[13]. După

[13] Fiind născut între *Moesia* și *Dacia*, învățatul nostru s-a numit în grecește, după obiceiul și tendințele arhaizante ale vremii, *Moesiodax*. Afirmația unui călător englez (Leake, 1814) că „Moesiodaci" se numeau atunci Vlahii din sudul Dunării, este o ipoteză neîntemeiată, inventată ulterior de cei care vroiau să dea o explicație la numele lui Iosif Moesiodax, nume creat de el însuși sau de profesorii lui.

studii prelungite în diferite școli grecești (Ianina?, Smirna, Muntele Athos etc.) și în Occident , Moesiodax a ajuns director la Academia Domnească din Iași și mai apoi, după un lung timp de pribegiri, profesor la cea din București. Între timp, a tipărit, la Veneția și la Viena, și cîteva lucrări, remarcabile pentru epoca sa. Dascăl cu concepții pedagogice noi, a combătut pedantismul, s-a declarat contra sistemului de predare în limba arhaizantă și a introdus științele pozitive după ultimele sisteme europene[14]. Greutăți și persecuții — destinul precursorilor — l-au însoțit în întreaga lui viață. Rigas, însă, i-a acordat o onoare unică: în Harta sa monumentală, tipărită la Viena, în 1797, pe lîngă numele localității *„Tzerna Voda"* Rigas a adăugat: *„patria lui Iosipos Moesio-*

[14] Despre Moesiodax vezi Ariadna Camariano-Cioran, *Academiile domnești din București și Iași*, Buc., 1971 (Editura Academiei), passim, și mai ales versiunea franceză a cărții, completată cu capitole noi și intitulată: *Les Académies princières de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*, Salonic, 1794, p. 569—598. Din bibliografia mai recentă menționăm: Iosif Moesiodax, *Tratat despre educația copiilor sau Pedagogie;* studiu introductiv: Ioan Vlad; traducere din limba greacă: prof. Alexe Horhoianu, Buc., 1974 (Editura Didactică și Pedagogică). — Katerina Kinni, *Le discours à Nicoclès par Misiodax*, în revista greacă „Ellinika", XXIX (1976), p. 61—115. — Cartea cea mai interesantă a lui Moesiodax, *Apologia* (Viena, 1780), a fost reeditată cu un studiu introductiv de A. Anghelu (Atena, 1976). — Cf. și Ianis Karas, *Științele pozitive în secolul al XVIII-lea* (în grec.), Atena, 1977.

dax" ! Acest mare tablou geografic și istoric al Eladei cuprinde multe informații și explicații asemănătoare; toate însă sînt referitoare la persoane și evenimente din istoria antichității. Unicul contemporan, care a avut onoarea să fie menționat în acest mod pe Harta lui Rigas, a fost Iosipos Moesiodax. Nu încape nici o îndoială că Rigas a fost un admirator și un discipol al acestui inovator curajos, care a propagat în Principate științele pozitive, spiritul raționalist, idei și tendințe destul de înaintate.

Un alt învățat din Principate, care a contribuit la formarea lui Rigas, a fost Dimitrie Catargi (c. 1730—1807)[15]. Reprezentînd tipul fanariotului cultivat și savant multilateral, Catargi a devenit un enciclopedist și un pionier

[15] Născut și crescut la Constantinopol se numea Dimitrios Fotachis sau Fotiadis. Tatăl său era medic la curtea lui Constantin Mavrocordat. Soția sa era din familia Catargi. Neamul soției sale fiind însemnat în Principate, Dimitrie Fotachi a devenit Dimitrie Catargi. Învățatul fanariot era bunicul lui Barbu Catargi, prim-ministru, asasinat în 1862. — La biografiile lui Dimitrie Catargi scrise pînă astăzi trebuie adăugată o informație recent publicată: Printre studenții Universității din Padova, înscriși în 1750 și 1751, figurează un: „*Demetrius Fotachis filius Damiani... vallachus*" (vezi listele publicate de G. Plumidis în „Anuarul Asociației de Studii Bizantine" din Atena, vol. 37, 1969/1970, p. 317 și urm., nr. 1519 și 1546). Cred că nu este alt Dimitrie Fotachi-Catargi (trimis la Padova din București și de aceea caracterizat „valachus"). Este singura informație pe care o avem pentru studiile lui în Occident.

al iluminismului. Traducător al unui voluminos tratat francez de politică, a scris un tratat despre „arta judiciară" și mai multe eseuri cu caracter filozofic, politic și pedagogic[16] Catargi a introdus în scrierile lui limba „naturală", adică o neogreacă populară (a redactat chiar și o gramatică a acestei limbi), și s-a interesat în mod deosebit de educarea tinerilor, greci și români, de modernizarea învățămîntului și de popularizarea științelor. Jurist, înalt demnitar și om în vîrstă, înconjurat de adepți și tineri admiratori, Catargi era în timpul cît Rigas a stat la București, o personalitate influentă și respectabilă. Într-o scrisoare datată din 23 noiem-

[16] Din manuscrisele care ne-au păstrat lucrările lui Catargi, cele mai importante se găsesc la Biblioteca Academiei Române. După *Catalogul manuscriselor grecești* al acestei Biblioteci, apărut pînă acum în două volume (1909, 1940) și cuprinzînd descrierea manuscriselor 1—1066, cunoșteam *Arta judiciară* a lui Catargi, păstrată în mss. gr. 155 și 993. Însă, cercetînd mai departe manuscrisele intrate în colecția Academiei după apariția Catalogului imprimat, m-am oprit cu multă surpriză la mss. gr. 1161 și 1162. Era ceva neașteptat: două volume cu scrierile lui Catargi, nu numai necunoscute, nu numai adunate metodic și scrise cu sîrguință, dar și pregătite de autor însuși ca să fie tipărite, după cum ne informează subtitlul cărții, sub îngrijirea lui Grigorie Constantas, cunoscutul compatriot și prieten al lui Rigas. Academia Română a avut amabilitatea să-mi dăruiască atunci (1958) un microfilm complet al acestui tezaur. Reîntors la Atena, am pus microfilmele acestea la dispoziția lui Const. Dimaras care pregătea ediția unor scrieri ale lui Catargi. Cu o întîrziere îndelungată a apărut, sub îngrijirea lui C. D i m a r a s, un volum de 500 de pagini cu toate

brie 1790, trimisă și primită de prieteni și compatrioți ai lui Rigas, Catargi este caracterizat ca „Mecena savanților din Valahia și patriarhul nostru prea venerabil"[17]. Rigas — după biograful său Perrevos, fost elev al Academiei din București — a beneficiat de afecțiunea părintească, de erudiția largă și de înțelepciunea politică a lui Catargi.

În cercul lui Moesiodax și Catargi, la București, o pleiadă de tineri savanți s-a inițiat în progresele științelor naturale și în ideile iluminismului. Din cercul acesta cei mai cunoscuți sînt trei tesalieni: Rigas, Grigorie Constantas și vărul său

scrierile lui Catargi, cîte ni s-au păstrat (Dimitrios K a t a r t z i s, *Ta evriskomena*, Atena, 1970). Dimaras a prezentat și un volum cu pagini alese din scrierile lui Catargi (D. K a t a r t z i s, *Dokimia* [= Eseuri], Atena, 1974), precedat de un studiu introductiv destul de larg (cuprinzînd și unele contribuții ale profesorului român Alex. Elian). Același studiu este reprodus și în cartea lui C. D i m a r a s, *Iluminismul neoelenic* (în grec.), Atena, 1977, p. 177—243. Vezi și C. D i m a r a s, *La Grèce au temps des Lumières*, Geneva (Droz), 1969, p. 26—36 (capitolul intitulat: *D. Catargi, „philosophe" grec)*.

[17] L. L a i r și E. L e g r a n d, *Documents inédits sur l'histoire de la Révolution française — Lettres de Const. Stamaty à P. Kodrikas*, Paris, 1872, p. 12 (= Annaire de l'Association pour l'encouragement des Etudes grecques en France, VI, 1872, p. 108). — După Mihail Perdicaris, adversarul lui Rigas (vezi mai sus, p. 39, nota 7). Catargi și Catargeasa, adoratori ai raționalismului francez, erau „libertini" și „atei" (M. P e r d i c a r i s, *Ermilos*, 1817, p. 18—19).

Daniil Filipidis[18]. După ideile lui Moesiodax și ale lui Catargi, pentru modernizarea învățămîntului și, mai departe, pentru ridicarea nivelului intelectual, Neamul și Patria aveau nevoie de cărți: orice operă fundamentală din domeniul științelor moderne, care exista în Occident, trebuia să fie tradusă sau prelucrată și în grecește. Program ambițios. Și totuși, în virtutea acestui imbold, au apărut: *Geografia* lui Constantas și a lui Filipidis (1791), scrisă în limba populară; opera lui

[18] Despre Constantas și Filipidis vezi Camariano-Cioran, *Les Académies princières*, p. 433—446 și 611—630. — Daniil Filipidis (c. 1755—1832), plecat în 1790 la Paris, s-a instalat din 1796 la Iași și a rămas pînă la moartea lui în Moldova. Din lucrările lui originale, două se referă la patria sa adoptivă: Un volum despre Geografia și un altul despre Istoria „Rumuniei" (Leipzig, 1816). După N. Iorga, scriitorul grec a introdus pentru prima dată termenul România (*Rumunia* în grecește) ca denumire comună pentru cele două Principate, termen „care a penetrat mult mai tîrziu în limbajul științific, literar și politic" (N. Iorga, *Les voyageurs orientaux en France, II. Voyageurs grecs: Proïos, Philippide, Coraï, Stamaty*, în „Revue historique du Sud-Est européen", IV, 1927, p. 76; cf. Ștefan Pascu și Eugen Stănescu, *Istoriografia modernă a României*, în revista „Studii", XVII/1, 1964, p. 136). — Deși depășită, cea mai amplă lucrare despre Filipidis în românește rămîne monografia lui N. Bănescu *Viața și opera lui Daniel (Dimitrie) Philippide*, Buc., 1924. — La Biblioteca Centrală Universitară din Iași s-au păstrat cîteva manuscrise ale lui Filipidis; altele au trecut la Biblioteca orașului său din Tesalia, Miliès. — Unii din urmașii lui sînt renumiți reprezentanți ai literaturii și științei românești.

Fontenelle *(Entretiens sur la pluralité des mondes)*, tradusă de P. Codricas (1794); *Logica* lui Condillac (1801) și *Astronomia* lui Lalande (1803), traduse de Filipidis, și multe altele. Însă, din pleiada adepților lui Moesiodax și lui Catargi, primul care și-a adus contribuția la popularizarea științelor a fost Rigas, tipărind în 1790, „pe cheltuiala autorului" și „în folosul compatrioților", compendiul său de Fizică.

Fizica este dedicată, așa cum au fost dedicate și alte 2—3 cărți ale vremii, „domnului Hristodulos Kirlianos, mare serdar, baron de Langenfeld" etc. Despre demnitarul acesta, în slujba căruia se află acum Rigas, ca secretar și interpret, la Viena, am vorbit deja (p. 57). Prefața dedicatorie a cărții ne spune că marele serdar, devenit acum baron, în timpul războiului „a apărat țara lui de pericolul iminent al jugului otoman". Dacă la frazele acestea adăugăm și adnotația găsită în manuscrisul *Fizicii* despre „lepădătura naturii și nedemnul Domn Mavrogheni" (vezi mai sus, p. 54), înțelegem mai bine concepțiile și tendințele care se aflau la începutul carierei de scriitor a lui Rigas: Laudă pe un dușman al turcilor, condamnă și urăște pe un Domn nedemn și unealtă oarbă a Sultanului. În același timp se declară „iubitor de patrie" și „din fire filoelen" [= patriot], nemulțumit „să deplîngă numai starea neamului" său, ci, trudind și zbătîndu-se, să-i fie de folos cu toate puterile sale etc. Catargi i-a fost un îndrumător, dar a rămas pînă la sfîrșit — precum și

alți fanarioți — un reprezentant al „despotismului iluminat". Rigas a mers mult mai departe.

Obscurantismul medieval a fost combătut, cum se știe, prin popularizarea progreselor științifice. Rigas a lucrat în acest domeniu și a prezentat prima carte de popularizare a științelor naturale în grecește. Însă, se știe de asemenea, că eliberarea gîndului de jugul „superstițiilor" deschidea și drumul pentru ridicarea poporului în drepturile lui „naturale" și pentru revendicarea Libertății. Rigas a fost și pe acest drum un pionier. Concomitent cu *Fizica* pregătea și o carte de gîndire politică — traducerea lui Montesquieu.

„Spiritul Legilor" a lui Montesquieu, lucrare premergătoare iluminismului francez și baza teoretică cea mai însemnată a liberalismului democratic din Europa și a cosmogoniei revoluționare din 1789, fusese încă de mult remarcată de Rigas. El a considerat-o potrivită în lupta sa de luminare și lucra acum la traducerea ei, ca s-o ofere poporului său redeșteptat, care își căuta, fremătînd, noile orientări ideologice și politice. În ultima pagină a *Fizicii* (pag. 176), Rigas anunța publicarea lucrării: *„Dacă vreun patriot dorește să trudească, traducînd vreo carte spre folosul neamului, să nu întreprindă traducerea cărții «Esprit des Lois par monsieur Montesquieu», fiindcă este deja pe jumătate tradusă și terminînd-o se va tipări"*.

Această lucrare a lui Rigas n-a văzut, însă, niciodată lumina tiparului. Fiind absorbit de multe și diferite alte treburi, el n-a reușit să-și găsească timp pentru terminarea ei, așa cum socotea, în scurta perioadă în care a stat la Viena. La sfîrșitul anului 1790, sau la începutul lui 1791, a fost nevoit să părăsească Viena și să se înapoieze în Țara Românească...

RIGAS SE ÎNTOARCE LA BUCUREȘTI (ian. 1791) tocmai în momentul în care își inaugurează activitatea editorială. Faptul ne-ar părea curios la prima vedere. Știm însă că Rigas s-a dus la Viena, însoțind pe Hristodulos Kirlianos — Baronul de Langenfeld —, numai pentru trei luni de zile. Pînă la urmă a stat șase luni; și este probabil că el nu s-ar fi despărțit de Viena, unde și-a găsit terenul cel mai potrivit și cea mai propice ambianță, dacă motive serioase nu l-ar fi obligat să se întoarcă în Valahia.

Din fericire, astăzi nu mai sîntem nevoiți să dăm explicații fanteziste în ceea ce privește călătoriile lui Rigas, nici să recurgem la ipoteze riscante. Acum știm că Rigas avea în Țara Românească mari proprietăți funciare, o avea acolo pe mama lui și pe fratele său Kostas (probabil și pe alți membri ai familiei sale), și era firesc ca, îndată după ce și-a terminat slujba de pe lîngă Baronul de Langenfeld, să părăsească Viena și să se înapoieze în Țara Românească.

Despre viața particulară a lui Rigas în Țara Românească, o serie de documente, provenite din arhive românești și publicate nu de mult, ne dezvăluie date interesante[1].

În primul rînd, ele confirmă că Rigas se afla aici dinaintea anului 1788, instalat probabil de mult și situat destul de bine (vezi și mai sus, p. 28-31).

Cel mai vechi din documentele existente datează din 27 mai 1788. Istoricul român Emil Vîrtosu care l-a prezentat ne dă rezumatul următor:

[1] Vezi Emil Vîrtosu, *Nou despre Riga Veleștinul, premergătorul independenței grecești*, București, 1946 (extras din „Revista Istorică", vol. XXXII, 1946, p. 92—114). — În Anexă (p. 102—112 = extras p. 13—23) șase documente;

nr. 1. — *1788 mai 27:* Carte „legată" către ispravnicii de Vlașca, pentru trimiterea rîmătorilor lui Riga Grămăticul.

nr. 2. — *1792 ian. 22:* Stoian Cazangiu se jelueşte împotriva lui Riga Grămăticul, cerînd 90 taleri datorați de Costea, fratele Grămăticului.

nr. 3. — *1794 febr. 1:* Riga Grămăticul este căutat în satul Vida, jud. Vlașca, spre a sta la judecată cu Nicolae Botezat.

nr. 4 — *1796 mai 30:* Nicolae Cărpenișanu și Tănase căpitan Petrescu aleg hotarele moșiei Călăreții (jud Vlașca), cumpărată de Riga Grămăticul de la șătrăreasa Anița Răteasca.

nr. 5. — *1796 iunie 22:* Rigas se declară mulțumit de hotărnicia făcută moșiei sale Călăreții din jud. Vlașca. (În grecește, autograf și iscălit de: *Rigas Velestinlis grammatikòs).*

nr. 6. — *1796 iulie 3:* Costis arată lucrurile furate de la Riga Grămăticul și se îndatorează să-l despăgubească.

Originalele se găsesc la Arhivele Statului din București — Nr. 1: Condica Nicolae Mavrogheni, nr. 17, f. 297. — Nr. 2: Condica

„La 27 mai 1788, o carte domnească «legată» cere ispravnicilor de Vlașca să vîndă din lucrurile *Rigăi Grămăticul*", rîmătorii, iar banii dobîndiți pe ei să fie trimiși la Domnie. Sau, dacă rîmătorii nu pot fi vînduți pe loc, să fie trimiși la București, împreună cu „păstorii lor și cu prăsila lor, dimpreună și cu alte vite ale Rigăi, ce ne-au fost înștiințat ispravnicii de mai înainte că mai sînt acolo".

„Nu cunoaștem — adaugă istoricul român — pricina acestei vînzări, pare-se, silite, dar din enumerarea de mai sus înțelegem că la acea dată Rigas este o m î n s t ă r i t, proprietar sau arendaș de moșie f o a r t e c u n o s c u t, în județul V l a ș c a"[2].

Vînzarea vitelor din moșia (sau moșiile) lui Rigas rămîne pînă astăzi inexplicabilă. A fost o confiscare? Din ce pricină? Unde se găsea Rigas atunci (27 mai 1788), nu reiese din conținutul documentului. Cu o lună mai înainte știm că nu era la București: El însuși, adăugînd o adnotare la cartea sa *Neos Anaharsis* (vezi mai, sus p. 13), ne informează că la 22 aprilie 1788 se găsea la Giurgiu. De ce și cum se găsea la Giurgiu, nu știm: plecat din București din cauza unor perse-

Mihail Suțu, nr. 19, f. 135. — Nr. 3 — : Condica Alexandru Moruzi, nr. 25, f. 295. — Nr. 4: Condica Alex. Moruzi, nr. 31, f. 488—490. — Nr. 5 (în grecește): Mănăstirea Stavropoleos, pach. IV, dec. 12. — Nr. 6: Condica Alex. Moruzi, nr. 30, f. 167. — (Citez după fotografiile pe care Direcția Arhivelor a avut amabilitatea să-mi procure; trimiterile date de Vîrtosu sînt puțin diferite.)

[2] V î r t o s u, p. 93 (= extras, p. 4). Textul documentului, p. 102—103 (= 13—14), nr. 1.

cuții? trimis acolo ca funcționar? în slujba lui Brîncoveanu? om de încredere al lui Turnaviti? Descoperirea altor documente ne va da poate într-o zi un răspuns convingător. Fapt este că în 1788 Rigas era un om înstărit, proprietar sau arendaș de moșie foarte cunoscut, de la București pînă la Vlașca, cunoscut însă și în calitatea lui de „grămătic" (= secretar): *Riga Grămăticul.*

Urmărind cronologic documentele existente, de la 1788 ajungem la 1790. În luna mai a acestui an Rigas era la București. Aici l-a întîlnit serdarul Kirlianos și l-a angajat pentru Viena (vezi mai sus p. 57).

După întoarcerea lui de la Viena (ian. 1791), Rigas locuiește la București, dar deseori se găsește — atît el, cît și fratele lui Costea — în județul Vlașca:

La 14 octombrie 1791, Panayotis Kodrikas, secretarul Domnului Țării Românești, intervine oficial la Agenția austriacă din București, cerînd ca baronul de Langenfeld să fie obligat a-i plăti lui Rigas 960 de piaștri, datorați pentru cele opt luni slujite la Viena. (Aici Rigas nu este supranumit „grămătic". Textul documentului, scris în franceză, începe: *„Un certain Riga Velestinly...*", fără nici o mențiune de titlu sau de profesie)[3].

La 22 martie 1792, adresînd el însuși Agenției o plîngere (scrisă în franceză, intitulată „Protestation" și semnată:

[3] Iorga, *Străini oaspeți*, p. 28 = *O hartă*, p. 929 = Vranoussis, *Rigas*, 1954, p. 263. Cf. mai sus, p. 58, nota 30.

Rigas Velestinlis), pentru a-și cere leafa de la baronul Langenfeld adaugă că anul trecut, cînd trupele austriece s-au retras din București, el (Rigas) se afla la moșia sa: „...lorsque les trouppes allemandes partirent d'ici, j'ignorais (étant absent à ma terre) le payement de son argent..."[4].

După un alt document, datat din 28 ianuarie 1792, și un frate al lui Rigas, numit Costea (în grecește *Kostas*= Constantin), „în slujbă căpitan" (vezi mai sus p. 30, nota 4), era pe atunci plecat din București la Podul Doamnei, tot în județul Vlașca. Prin publicarea acestui document am aflat pentru prima dată că pe lîngă Rigas era instalat aici, între București și Vlașca, și un frate de al lui. Acesta este menționat în documente numai cu numele lui de botez, Costea, și cu distinctivul „fratíle lui Riga grămăticu"[5].

În 1794 Rigas, avînd un proces cu un Nicolae Botezat (obiectul acestui proces nu-l cunoaștem), a fost căutat la București, dar nu a fost găsit. Documentul respectiv (1 febr. 1794) relatează că: „numitul Riga Grămăticu (...) a plecat de alaltăieri, Luni, afară, la țară, în sud Vlașca, la satu Vida, lîngă Tămășești, și are a zăbovi acolo pînă la Peresimi..."[6]

[4] Iorga, *Străini oaspeți*, p. 29 = *O hartă*, p. 929 = Vranoussis, *Rigas*, 1954, p. 263. Cf. mai sus, p. 58, nota 30.

[5] Documentul publicat de Vîrtosu, p. 103—104 (= extras, p. 14—15), nr. 2.

[6] Vîrtosu, p. 104—105 (= extras, p. 15—16), nr. 3.

(Pe Harta lui Rigas, regiunea *Vlașca* și localitățile *Tămășești*, *Podul Doamnei* și *Vida* sînt destul de lizibile.)

Moșia pentru care Rigas și fratele lui plecau adesea de la București în ținuturile județului Vlașca (moșie nenumită în documentele menționate din 1788, 1792 și 1794) era probabil moșia C ă l ă r e ț i, descrisă detaliat într-un document din anul 1796. Această moșie, cumpărată de Rigas de la șătrăreasa Anița Răteasca, era învecinată cu moșiile Cărtojani și Rădăiești din județul Vlașca. Neînțelegeri vechi pentru hotare cu Mănăstirea Stavropoleos, proprietara moșiei Cărtojani, au necesitat un act de hotărnicie (30 mai 1796)[7].

Rigas se declară mulțumit de hotărnicia făcută moșiei sale, printr-un înscris autograf, în limba greacă, din 22 iunie 1796: „Prin prezenta se face cunoscut că, de hotărnicia moșiilor noastre, făcută la 30 mai 1796, din prea luminată poruncă domnească adresată boierilor ispravnici de Vlașca (...), sîntem mulțumiți amîndoi, și eu *Rigas grammatikos Velestinlis* și sfinția sa catigumenul Mănăstirii Stavropoleos [Timotei], și a pierit dintre noi orice proces și neînțelegere..."[8]

[7] V î r t o s u, p. 105—109 (= extras, p. 16—20), nr. 4. — În acest act este menționată, între altele, și o „carte de blestem, ce s-a dat de prea sfinția sa părintele Mitropolit, a să descoperi adevărul". Această „carte de blestem" (înregistrată probabil și în Condica Mănăstirii Stavropoleos) nu s-a găsit pînă astăzi și nu știm dacă se referă, direct sau indirect, și la Rigas.

[8] V î r t o s u, p. 109 (= extras, p. 20), nr. 5. — Cu o lună și ceva mai tîrziu, Rigas a plecat din nou la Viena (1 aug. 1796) și nu s-a mai întors nici la București nici la Vlașca... Ar fi foarte

Ca încheiere la aceste puține mărturii despre moșia sau moșiile lui Rigas adăugăm că într-un raport consular, trimis din Triest la 11/22 decembrie 1797 (trei zile după sosirea și arestarea lui Rigas acolo), este vorba de „un grec numit Rigas, boier din București, proprietar a mai multe sate" (= probabil moșii). Autorul raportului, consul al Rusiei la Triest, era, cum se pare, bine informat[9].

Avînd în vedere toate aceste date, putem afirma că Rigas a sacrificat pentru idealurile sale patriotice o avere considerabilă.

Mai există și alte documente, pe care le putem înscrie în categoria mărturiilor ocazionale, despre viața lui Rigas în Țara Românească.

interesant să aflăm ce soartă au avut mai departe moșiile lui Rigas. Au trecut la moștenitori (și ce fel de moștenitori?) sau au fost confiscate? Nu cumva, înainte de a pleca, le-a vîndut el însuși, hotărît să nu se mai întoarcă? La Arhivele Statului din București, bogate în material de acest fel (fonduri și dosare „Moșii", „Planuri" etc.), se păstrează probabil documente privind moșia Călărești și soarta sa de după anul 1796.

[9] Documentul se păstrează la Moscova, în Arhivele Politicii Externe a Rusiei (АВПР), fondul „Relațiile Rusiei cu Austria", dosar 1331, f. 67—68. Un fragment, tradus în rusește, a fost prezentat de Grigore Arș în articolul său menționat (a se vedea mai sus, p. 29). Reproducem aici după originalul francez pasajul citat mai sus: „Un grec qui est venu ici de Vienne, nommé Rigas, *boyard à Bucarest, où il a des villages qui lui appartiennent*, a été denoncé à cette Police" etc. (vezi și mai jos, p. 262).

Cîteva luni după întoarcerea lui de la Viena, traducătorul *Şcolii amanţilor delicaţi* se găsea la Mitropolie înaintea unor feţe bisericeşti, avînd să răspundă gravelor învinuiri pe care le adusese împotriva lui o fată din Craiova, slujnica mamei sale... În Condica Mitropoliei s-a înregistrat (2 octombrie 1791) *„zapisul de împăcare între Bălaşa şi grămăticul Riga"*, un text scris de logofătul Gheorghie şi confirmat cu mărturia şi iscălitura lui popa Stoica, schevofilax, şi a lui popa Theodosia, protodiacon:

„Adică eu, Bălaşa, fata răposatului Niţul şi a răposatei Stanii din Craiova, adeverez (...) că, viind eu aici în Bucureşti şi căutînd stăpîn, m-au dus jupîneasa Iana la casa dumnealui grămăticului Riga: şi văzîndu-mă streină, m-au primit slujnică, aşezîndu-mă ca să slujesc maicăi dumnealui la cele ce va porunci; şi peste trei zile, întîmplîndu-să de au căzut în păcatu împreunării trupeşti cu mine, m-au stricat; şi, dînd jalbă la Măria Sa Vodă, am fost orînduiţi la Preasfinţitul părintele Mitropolit. Şi, eşînd de faţă amîndoao părţile înaintea Preasfinţitului la judecată, au tăgăduit numitul că nu iaste vinovat, la care au dat şi ponturi în scris, că va putea face jurămînt în biserică că nu m-au stricat. Şi, socotindu-mă şi eu, ca o streină, că poate să va face vătămare de suflet ori la o parte, ori la alta, am căzut la pace şi, nesilită de nimenea, am primit de mi-au dat numitul grămătic taleri 20, adică doaozeci în mîna mea, pe care i-am şi luat. Deci de acum înainte, fiindcă din bună voia mea, ca să nu mai umblu prin judecăţi, am primit aciastă pace, să aibă numitul de către mine bună pace, ne mai supărîndu-l nici într-o vreme de nimic (...) Şi pentru mai

adevărată credință, mi-am iscălit numele și mi-am pus și degetul..."[10].

Cu binecuvîntarea Mitropoliei multe „întîmplări" de acest fel se terminau atunci prin asemenea „împăcări", potrivite oamenilor cumsecade...

Din documentul acesta mai aflăm, incidental, că pe lîngă Rigas se găsea la București (în afară de fratele lui Kostas, menționat mai sus) și m a m a lui, femeie în vîrstă probabil, avînd nevoie de o slujnică. Deci unele povestiri locale, care relatează că părinții eroului nostru au fost tăiați de turci la Velestino, înainte de plecarea lui din Tesalia, se dovedesc îmbogățite ulterior cu elemente legendare, infirmate de documente. Mama și fratele (probabil și alte rude) lui Rigas au venit în Țara Românească, desigur, înainte de vara anului 1787, cînd a izbucnit războiul turco-ruso-austriac, ceea ce dovedește nu numai faptul că Rigas era de mult instalat pe aceste meleaguri dar că și avea deja o situație materială destul de bună.

La București grămăticul tesalian devenise o persoană de seamă:

[10] Condica Mitropoliei se păstrează la Biblioteca Academiei Române: ms. 640, f. 30 v (după altă numerotare, f. 32 v). Textul documentului a fost publicat de N. I o r g a, *O hartă...*, p. 930; cf. și I o r g a, *Străini oaspeți*, p. 28—29.

În noiembrie 1794, într-un proces pentru o veche străduță ce mergea de la biserica Sf. Dumitru la Dîmbovița, pe lîngă casele doctorului Silvestru Filitti și ale medelnicerului Hristea, ca „vechil" (= împuternicit, reprezentant, avocat) din partea mahalagiilor se înfățișează, la Divanul domnesc, Riga Grămăticul, cerînd redeschiderea acestei ulicioare[11]. În chipul acesta aflăm că și Rigas trebuie să fi locuit prin preajma bisericii Sf. Dumitru[12]. Era, cum se pare, un cartier de familii boierești. Acolo își avea casele doctorul („iatrofilozoful") Silvestros Filittis, grec din Epir, acolo un Hrisoscoleu, un Brîncoveanu, un medelnicer, un paharnic, un serdar,

[11] Reproducem rezumatul actelor respective din lucrarea lui V î r t o s u, p. 97 (= extras, p. 8). Actele au fost publicate de V.A. U r e c h i a, *Documente inedite din Domnia lui Alexandru Constantin Moruzi, 1793—1796*, extras din „Analele Acad. Rom." Memoriile Secț. Istorice XV (1892/3), București 1895, p. 797—800. Originalul în Arhivele Statului din București, Condica Alexandru Moruzi nr. 28, f. 116—117 (Urechia trimite: Cod. XXVIII, fila 2; Virtosu: Condica domnească nr. 28, P. II, f. 14—15). — În rezoluția domnească (5 dec. 1794) citim: „...a eșit la Divanul Domniei Mele față cu *Riga Grămăticul, vechil și despre partea tuturor celorlalți mahalagii...*" (U r e c h i a, p. 748). În expertiza anexată, semnată de Vel Vornicul Manolache Brîncoveanu (29 noem. 1794), sînt menționați între „mahalagii": doctorul Silvestru Filitti, medelnicerul Christea, paharnicul Grigorie Hrisoscoleu, serdarul Dumitrache Breazul, vistierul Brîncoveanu și alte persoane de vază (U r e c h i a, p. 798—800).

[12] N. I o r g a (*Străini oaspeți*, p. 30, n. 3), menționînd acest act, scrie că este vorba de mahalaua Popescului.

un vistier și alte persoane înalte. Reprezentantul și avocatul tuturor acestora se înfățișează la Divanul domnesc: Riga Grămăticul!

La 16 iulie 1795, prin o circulară domnească, au fost numiți în fiecare mahala din București supraveghetori pentru combaterea ciumei. La mahalaua Biserica Albă de la Schit și la mahalaua Bărbătescu din vii, supraveghetor a fost numit: Riga Grămăticul[13].

În aceeași perioadă, din cauza procesului său cu baronul de Langenfeld, Rigas frecventa Agenția austriacă din București. Baronul, scriind din Viena repetate scrisori, protestează, susținînd că fostul său secretar, om nedemn de încredere, a devenit un favorit al cancelistului austriac Gaudi![14]

Rigas avea, desigur, legături cu mai multe personalități și familii boierești. Un raport austriac din același dosar

[13] U r e c h i a, p. 748. — O confruntare cu originalul, păstrat la Arhivele Statului din București, ni se pare indispensabilă. Urechia trimite: Cod. XXIX, fila 91 verso; însă, după cîte am putut constata, lista din Condica Alexandru Moruzi nr. 29, f. 91 verso, nu corespunde cu listele publicate. Vîrtosu trimite (probabil mai exact): Condica domnească nr. 29, f. 87.

[14] Un raport al lui Rigas (17/28 dec. 1794) și două scrisori ale lui Langenfeld (16 și 30 ian. 1795), toate către Agenția austriacă din București, au fost prezentate de G. L a i o s în articolul său menționat mai sus (p. 44, n. 11). Alte documente din același dosar (23 sept. 1794 și 6 mart. 1795) sînt menționate și rezumate de N. Iorga, *Străini oaspeți*, p. 30.

(6 dec. 1794) ne informează că era om de casă al Slătinenilor[15].

Ultimul document privind viața particulară a lui Rigas la București datează din 3 iulie 1796, cîteva zile înainte de plecarea sa definitivă din țară.

Un „zapis pentru taleri 113" rezumă în limbajul judiciar al vremii o piesă dramatică în mai multe acte. „Dramatis personae" (personajele dramei), afară de Rigas, sînt: o femeie săracă în vîrstă, care se „aciuiază" la casa Grămăticului „pentru un codru de pîine și o haină", și fiul său Kostis, aflat de nenumărate ori la pușcărie, scăpat de la nevoie în repetate rînduri de Rigas și totuși nerecunoscător și înrăit, condus din nou la Departamentul de Criminalion (Penal). Acolo, în fața judecătorilor, Kostis își dictează autobiografia:

„Adică eu Kosti încredințez cu acest zapis al meu la mîna dumnealui Grămăticului Riga, precum să se știe că după ale mele multe netrebnice urmări și fapte de hoții ce am săvîrșit și mai înainte după la alții, pentru care mai fiind închis la Pușcărie, cum și la alte grosuri, dumnealui Grămăticu m-au tot scăpat dintr-atîtea nevoi. Dar după firea mea cea rea, neîndestulîndu-mă a face părăsire relelor urmări, am îndrăznit de am păgubit și chiar pe dumnealui, căci mumă-mea aflîndu-să în casa dumnealui, de să aciuiază

[15] Hurmuzaki, *Documente*, vol. XIX, partea 1, p. 720—721, nr. 624; cf. Iorga, *Străini oaspeți*, p. 30, Elian, *Conspiratori*, p. 342.

pentru un codru de pâine și o haină, am furat în cîteva rînduri lucruri și haine din casă, de ale dumnealui...".

După mărturisirea lui, Kostis, sărind de nenumărate ori, ziua și noaptea, peste uluce, îl prădase pe Rigas, astfel încît, în cele din urmă, se afla acum, din poruncă domnească, închis în temnița „Pușcării". Unele din lucrurile furate de la Rigas putuseră fi regăsite și date îndărăt păgubașului. Altele „s-au răpus", și ele sînt arătate pe larg în înscrisul lui Kostis. E vorba de : un zapis în valoare de 51 taleri; o șa turcească, cu tot tacîmul ei (valorînd 25 taleri); un „ciubuc musa cu imamea chihlibar" (7 taleri); cinci linguri de argint (30 taleri); valorînd toate acestea la un loc: 113 taleri; lucruri pe care Kostis recunoaște că i le-a furat lui Rigas și se îndatorează a i le restitui în bani.

Însă — citim mai departe — „judecata Departamentului hotărîndu-mi și pentru de a mi să face căzuta pedeapsă, m-au osândit la p e d e a p s a o c u i i. Care aceasta văzînd-o eu, am căzut cu mare rugăciune la dumnealui, spre a-mi căștiga ertăciunea, și prin mijlocitorii ce am pus, dumnealui i a r ă ș i s - a u m i l o s t i v i t asupră-mi, făcînd rugăciune către dumnealor boieri judecători, și mi-au trecut cu vederea urâtele mele fapte.

Ci cât pentru paguba dumnealui, cum să cuprinde mai sus, neavînd eu cu ce înplini, s-au mai milostivit de m-au lăsat a-i plăti pri'ncet, care prin soroc de zece zile să-i și plătesc toți deplin, câți să coprind mai sus. Iar cînd, până la soroc, nu-i voiu putea împlini, atunci să-m unble banii cu dobândă zece a unul, plătind până mă voiu exoflisi de către dumnealui pentru toți banii (...).

Iar pentru părăsirea relelor urmări și ale mele fapte netrebnice, însumi printr-acest zapis mă leg că de acum negreșit voiu face părăsire, hrănindu-mă cu muncă dreaptă, și nicidecum nu mă voiu mai afla în cătuși de puțină rea urmare, nu numai spre a păgubi pă dumnealui Grămăticu, ci nici măcar pe alții streini, nici să fac trecere a mă iuvi măcar pe la casa dumnealui, cu pricină a mă întâlni cu mumămea, ci încă nici pe drumul acela să nu mai merg, părăsindu-mă cu totul ca, văzîndu-mă dumnealui, să-i dau iarăși bănuială spre a-l păgubi.

Iar cînd de acest al meu așezămînt nu mă voiu ținea, ci voiu face cît de puțină împotrivă urmare, atunci dumnealui, fără de altă judecată, dăndu-mă la dumnealui epistatul Armașii, îndată să mă trimiță la osânda ocnii, unde să mă pedepsesc în toată viața mea...

La încheierea textului (după fraza „iscălindu-mă și eu cu însumi mîna mea") Kostis a adăugat în grecește: „*Ego o Kostis vaiveono*" (= Eu Kostis adeverez). După el a iscălit și chezașul său: „Eu Costea Cojocaru, familiaș ot mahalaoa Anthim, chezașul pe numitul Kosti".

Cu două zile mai tîrziu (5 iulie 1796) legămîntul a fost legalizat în fața judecătorilor Departamentului de Criminalion (= Penal). Kostis, închis în repetate rînduri la pușcărie, scăpat de la nevoie nu numai o dată de Rigas, prădătorul casei binefăcătorului său, condamnat acum să-și petreacă viața sub pedeapsa ocnii, era din nou liber... Rigas, omenos și mărinimos, „iarăși s-a milostivit asupra lui"...

Istoricul român care a prezentat documentul de mai sus[16] a pus întrebarea: acest Kostis de la 1796, față de care Rigas se poartă sever dar mărinimos, nu este, oare, una și aceeași persoană cu fratele lui Rigas, Costea, menționat, cum am văzut, într-un document din ianuarie 1792? După părerea noastră, întrebarea este neîntemeiată: în zapisul lui Kostis, un act judiciar, nu ar fi fost cu putință să fie trecută sub tăcere rudenia între cei doi împricinați. Dealtfel, fratele lui Rigas, Costea (în grecește *Kóstas* și nu *Kostis*[17]) era „în slujbă căpitan"; Kostis nu este menționat ca un om care a avut vreodată o profesie sau o anume slujbă, decît ca un hoț, cu repetate stagii la închisoare. Apoi, mama lui Kostis, dacă era și mama lui Rigas, cum putea să fie menționată ca o săracă bătrînă, nenumită, care „se aciuiază" în casa Grămăticului „pentru un codru de pîine și o haină"? Este clar că acest Kostis, demn probabil de o soartă mai bună, nu era decît un simplu compatriot al lui Rigas.

Examinînd manuscrisul, după care actul acesta a fost publicat, ne-am oprit la iscălitura lui Kostis, scrisă în grecește: *Ego o Kostis vaivcono* (= Eu Kostis adeverez). Scrisul este i d e n t i c cu scrisul lui Rigas!

Manuscrisul despre care e vorba nu este originalul zapisului, iscălit de Kostis el însuși și înmînat păgubașului, ci

[16] V î r t o s u, p. 110—112 (= extras, p. 21—23), nr. 6. Rezumat și comentarii, p. 98—100.

[17] Cf. Kostis Palamas (niciodată Kostas!), dar Kostas Varnalis (niciodată Kostis!).

textul documentului copiat în Condica Domnească de un copist necunoscut (Arhivele Statului, Condica Alexandru Moruzi nr. 30, fila 167 recto-verso). Din fotografiile acestor două pagini, pe care le avem sub ochi, nu se poate constata dacă fraza grecească este scrisă cu aceeași cerneală și de aceeași mînă care a scris și textul românesc. Dealtfel scrisul lui Rigas în chirilică nu-l cunoaștem. Avem impresia, însă, că tot textul este scris de mîna lui Rigas (pentru fraza grecească nu este nici o îndoială[18]). Eventuala confirmare a acestei impresii ar putea să constituie o descoperire revelatoare, și anume o dovadă că Rigas scria perfect și limba română (în caracterele chirilice ale vremii) și că funcția lui de „grămătic" era să transcrie în Condica Domnească acte oficiale, grecești și românești. Stilul scrisului său în limba greacă este destul de caracteristic. Dacă în urma acestei descoperiri ne este mai ușor să precizăm și scrisul său în chirilică, o să putem recunoaște probabil o mulțime de pagini în Condica aceasta a lui Moruzi, scrise de mîna lui Rigas. O cercetare specială o să ne arate mài departe dacă Rigas a lucrat ca „grămătic" la Condica Domnească — permanent sau în răstimp — și sub domnia lui Mihail Suțu (1791—1793),

[18] O confruntare cu autograful lui Rigas, publicat de Vîrtosu, p. 99 (= extras, p. 10), este suficientă pentru un specialist în paleografie greacă (Rigas a reprodus iscălitura lui Kostis cu greșelile ei de ortografie).

a lui Mavrogheni (1786—1780) și a altor domni mai vechi. În acest mod o să înțelegem mai bine ce înseamnă exact supranumele său de „Grămătic"[19].

Seria documentelor existente despre viața lui Rigas la București, între 1791 și 1796, mai cuprinde și un document nedatat: o scrisoare de cîteva rînduri, scrisă în franceză și adresată unui personaj nenumit, pe care Rigas îl roagă „de faire venir les gazettes grecques sous l'adresse de Anastasius Grand Armache". Este vorba de un abonament (pentru un an întreg) la gazeta greacă a vremii, binecunoscuta *Efimeris* (= Jurnal) de la Viena (1791—1797)[20].

[19] După cît știu, acest cognomen este destul de rar. Un alt „grămătic" am semnalat în listele supraveghetorilor pentru combaterea ciumei (16 iulie 1795), menționate mai sus (p. 99), unde în afară de „Riga Grămăticul", figurează, în aceeași pagină (Urechia, p. 748), și „Grămăticul Arcuda", probabil grec.

[20] Scrisoarea lui Rigas a fost publicată de N. Iorga, *(O scrisoare a lui Rigas)*, în „Revista Istorică", anul I, nr. 2 (febr. 1915), p. 35. — *Efimeris* n-a fost prima gazetă greacă, precum s-a scris și se mai scrie (Russo, Vîrtosu etc.). Primul ziar grecesc a apărut (săptămînal) în 1784, la Viena, dar a avut o existență efemeră: cîteva săptămîni. A fost interzis de autoritățile austriece la cererea Înaltei Porți. Nu ni s-a păstrat nici un exemplar! În 1789 a fost anunțată apariția în curînd, a unui alt ziar grec, tot la Viena, care n-a văzut lumina tiparului. La 31 decembrie 1790 a apărut gazeta *Efimeris*, care a supraviețuit pînă la sfîrșitul anului 1797. — Prin microfilmarea exemplarelor existente, păstrate în diferite biblioteci (din Atena, București, Iași, Muntele Athos etc.),

Ziarul acesta, mic dar curajos, ieșind de două ori pe săptămînă, a cunoscut o largă circulație în tot sud-estul european — și nu numai printre greci. Se știe că avea numeroși cititori și în Principatele dunărene. În țările Imperiului chezaro-crăiesc, precum și în alte țări, mai departe, gazeta greacă era expediată la abonații săi prin poșta austriacă, și anume prin poșta specială pentru presă (k. k. Oberst-Postamts-Zeitungs-Expedition). Poșta aceasta austriacă avea reprezentanți, în străinătate, la toate agențiile consulare, unde se făceau și subscripțiile abonaților. Astfel, scrisoarea lui Rigas, în legătură cu care s-au emis diferite ipoteze neîntemeiate[21], nu este decît un bilet adresat sau depus la Agenția austriacă din București, la biroul Poștei, prin care abonații își primeau și ziarul grecesc din Viena[22].

s-a reconstituit o serie aproape completă a ziarului *Efimeris* (1791—1797) și a fost reprodusă fotomecanic sub îngrijirea lui L. Vranoussis (în edițiile Academiei din Atena). Volumul I (1791) este precedat de o lungă introducere referitoare la istoria presei grecești din Viena. În limba română vezi D. Russo, *Studii istorice greco-române*, Buc. 1939, vol. II, p. 351—397 (studiul intitulat: *Primele ziare grecești din Viena;* la p. 354 este reprodusă și scrisoarea lui Rigas publicată de N. Iorga). Vezi și mai jos, p. 125.

[21] Cf. Vîrtosu, p. 95 (= extras, p. 6), nota 10.

[22] N. Iorga, publicînd scrisoarea, notează că originalul se afla (în 1915) la Biblioteca Academiei Române printre „hîrtii necatalogate". Este vorba probabil de dosarele Agenției austriace din București.

Din textul scrisorii nu reiese că „Rigas cerea să i se trimeată ziarele grecești din Viena", precum s-a crezut[23]. Autorul scrisorii (iscălindu-se pur și simplu *Rigas)* cere reprezentantului poștei „de faire venir les gazettes grecques sous l'adresse de Anastasius Grand Armache". Abonatul este Armașul Anastasie și nu Rigas[24].

Scrisoarea de mai sus ar fi probabil mult mai interesantă dacă am ști ce reprezintă acest Anastasie, Mare Armaș între 1791 și 1796, și ce legături avea cu Rigas[25].

Avînd în vedere că „Grămăticul" nostru și-a dezvoltat spiritul întreprinzător în diferite direcții destul de timpuriu (arendarea și dobîndirea de moșii, vînzarea de vite și producte de pe aceste moșii, etc.), constatăm că unii din cei mai vechi

[23] Russo, p. 354, n. 1.

[24] Rigas se afla încă la Viena cînd compatrioții săi pregăteau ediția ziarului (anunțată încă din 16 octombrie 1790); frecventa tipografia lui Baumeister (acolo a tipărit *Școala amanților delicați)*, unde gazetarii greci erau instalați; era acolo cînd a apărut primul număr al gazetei (31 dec. 1790) și, după întoarcerea lui la București (ian. 1791), întreținea, desigur, corespondență directă cu editorii gazetei, inițiați, cum vom vedea, în „complotul" patriotic, arestați împreună cu el în 1797, etc.

[25] În listele întocmite de Theodora Rădulescu, *Sfatul domnesc și alți mari dregători ai Țării Românești din secolul al XVIII-lea*, în „Revista Arhivelor", XXXIV (1972), p. 466—467 (Vel Armașul), acest Anastasie nu figurează. Cf. Vîrtosu, p. 95 (= extras, p. 6), n. 11, unde Armașul este identificat cu un Anastase Economu, om de încredere al guvernatorului de la Ada-Kalé etc.

biografi ai săi nu se înșeală cînd afirmă că Rigas s-a ocupat și cu negustoria, „ca să-și capete o existență independentă".

Însă cele afirmate ulterior și anume faptul că Rigas, din pricina treburilor sale comerciale, călătorea uneori și dincolo de hotarele Țării Românești, n-au fost pînă astăzi confirmate prin documente.

O asemenea tradiție se referă la o c ă l ă t o r i e a l u i R i g a s l a T r i e s t în anul 1794. — Cu o sută de ani mai tîrziu, posesorul unui portret al eroului nostru național scria: „Bunicul meu Ioanis Papastefanu, din Epir, găsindu-se în Țara Românească, s-a împrietenit cu Rigas, care îl și luase la Triest, unde s-au dus ca comercianți de piei în aparență, de fapt însă pentru scopuri naționale. La Triest amîndoi au cunoscut un pictor, al cărui nume mi-a rămas necunoscut, și au făcut fiecare portretul său..."[26]. Tradiția aceasta (dacă nu este cu totul plăsmuită, creată ulterior după o lectură greșită a inscripției de pe dosul portretului)[27], are probabil o bază istorică: preocupările lui Rigas cu negoțul și relațiile lui cu negustori greci din alte țări. Dealtfel, și celălalt tesalian, care avusese același destin cu Rigas, compatriotul său Dimitrie Turnaviti, om de încredere al lui Mavrogheni și al lui

[26] Sp. L a m b r o s, *Miktai Selides* (= Miscelanea) (în grec.), Atena, 1905, p. 636—637.

[27] Posesorul portretului susținea că pe dosul lemnului a citit (în grecește) inscripția: „*Tergesti 13 oktrie 1794*". — Pe fotografia unui alt portret pierdut al lui Rigas noi am citit (tot în grecește): *(Bucu)resti* și nu (Terg)esti sau (Tri)esti...

Pasvantoglu, dar și mare negustor, este menționat ca comerciant de piei și „staroste al breslei cojocarilor"[28], fiind în corespondență (probabil nu numai comercială) și cu fratele său Mihail Turnaviti, bogat negustor instalat la Triest.

Însă, în documentele existente nu găsim nici măcar o aluzie despre călătorii ale lui Rigas în alte țări, între 1791 și 1796.

Documentele existente — descoperite întîmplător și constituind, cum s-a spus, mărturii ocazionale — nu reflectă decît puține și insuficiente aspecte din viața și activitatea lui Rigas la București. În lumina acestor mărturii unele tradiții posterioare se dovedesc inexacte sau ni se par neverosimile.

De exemplu, afirmația că Rigas a studiat medicina și a urmat la București cariera medicală[29] apare inexactă. În acest caz ar trebui să fie menționat în documente ca „dohtor", „iatrofilosofos", „exohotatos" etc. Figurează însă numai ca „grămătic".

[28] Elian, *Conspiratori*, p. 352.

[29] Ulysse de Marsillac, *Esquisses biographiques-Rigas*, în buletinul săptămînal „La Voix de la Roumanie", București, II (1862), nr. 26, p. 101. — Autorul afirmă mai departe că Alexandru Ipsilanti, Domnul Țării Românești, în 1787, cînd a dezertat la austrieci, a luat în suita lui și pe Rigas, tînărul său secretar intim, etc. Ni s-au păstrat listele persoanelor din suita lui Ipsilanti la Brünn dar numele lui Rigas nu figurează nicăieri; vezi articolul menționat al lui G. Laios în revista greacă „Epitheorisi Technis", 1(1955) p. 441.

Afirmația că Rigas a fost profesor la Academia Domnească din București rămîne îndoielnică și neconfirmată de documente.

V. Urechia, binecunoscutul istoriograf român din secolul trecut, în voluminoasa sa lucrare despre istoria școalelor, menționează pe Rigas — fără nici o indicație despre izvorul acestei informații — ca profesor la București în anul 1783, sub domnia lui Mihail Suțu[30]. Dacă această informație ar fi fost însoțită de o trimitere la un document al vremii, am fi avut nu numai o certitudine despre activitatea didactică a lui Rigas, dar și cea mai veche mărturie despre prezența lui pe teritoriul românesc.

Din păcate, afirmația lui Urechia rămîne pînă astăzi neconfirmată.

S-a scris recent că Urechia, un investigator asiduu al arhivelor românești, menționînd pe Rigas ca profesor la București în 1783, sub domnia lui Mihail Suțu, avea probabil sub ochi un anume document, dar din neglijență nu l-a citat, și s-a susținut mai departe că Rigas a mai fost profesor la București — profesor chiar la Academia Domnească — în 1791, după întoarcerea lui de la Viena, cînd pe tronul Țării era din nou Mihail Suțu[31].

Din păcate, ne aflăm din nou în fața unei ipoteze.

[30] V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, vol. IV, București, 1901, p. 63.

[31] A. Camariano-Cioran, *Les Académies princières*, p. 447-449.

Nici un izvor, narativ sau documentar, nu ne-a transmis nici măcar o aluzie despre cariera de profesor a lui Rigas. Numai ulterior (o sută de ani după moartea lui!), cu ocazia „descoperirii" unor portrete ale lui Rigas, cînd posesorii acestor portrete le publicau în coloanele ziarelor ateniene, s-a scris în mod vag că o anume gravură a fost tipărită la Viena, după moartea eroului național, de „elevii" săi, că tatăl posesorului acestei gravuri a fost „elev al lui Rigas la București în jurul anului 1790", etc. Afirmații cu totul neîntemeiate, datorate unor amintiri confuze, vehiculate de oameni care nu știau nimic concret nici despre părinții lor, nici despre Rigas (dealtfel, premergătorul independenței grecești era deja considerat și ca „dascălul neamului", alături de Korais și de alții, încît s-a putut naște confuzia între această metaforă și cariera sa profesională[32]).

[32] Aceste articole — apărute în ziarele ateniene „Hestia" (25 martie și 23 aprilie 1895), „Nea Efimeris" (27 mart. 1895) și alte — au fost reproduse sau rezumate în lucrarea profesorului Sp. Lambros, *Însemnări despre Rigas și Perrevos* (în grec.), publicată în revista „Ethniki Agogi", I (1898), p. 129 și urm., și retipărită în cartea lui S. Lambros, *Pagini miscelane*, Atena, 1905, p. 623—653 (despre portrete: p. 631—640 = „Ethniki Agogi", p. 147—149). Astfel, un material necontrolat și informații neverificate au fost preluate într-o carte serioasă avînd girul unui istoriograf de mare valoare. Și astfel au fost considerate izvor istoric... Bazîndu-se pe cartea profesorului Lambros, Ariadna Camariano-Cioran, în lucrarea sa despre Academiile domnești (o lucrare fundamentală și admirabilă), a prezentat printre profesorii Academiei din București și pe Rigas și pe un anume N. Moscovakis, despre care mărturiile existente sînt neîndestulătoare.

După părerea noastră, cînd Rigas era mai tînăr, la Constantinopol și la București, a avut probabil, printre diferitele lui îndeletniciri și o activitate didactică, mai ales ca preceptor sau profesor particular în case boierești dar ocazional și în perioade neprecizate. Oricum, cariera didactică nu a constituit niciodată profesiunea sa principală. Altfel, ar fi lăsat o amintire printre elevii săi și ar fi fost menționat ca „didaskalos", „logiotatos" etc., și nu numai ca „grămătic". Cărțile lui tipărite în 1790 dovedesc că autorul lor nu aparține unei profesii care să-și fi pus amprenta asupra gîndirii, atitudinii sale, ca și asupra structurii acestor cărți: *Fizica* nu este un manual didactic propriu-zis; iar *Școala amanților delicați* nu putea să fie cartea unui preceptor, nici a unui fost sau pretendent profesor al Academiei Domnești...

Viața și activitatea lui Rigas se desfășura în domenii mai largi. Documentele din arhivele românești nu ne-au furnizat decît unele aspecte. Însă contemporanii săi de la București — greci și români, austrieci și francezi și alții — cunoșteau prea bine, cum vom vedea, personalitatea multilaterală a acestui „grămătic" cu spirit protestatar.

Preocupările literare și elanurile patriotice care îl însufleteau l-au convins pe Rigas să caute un teren mai larg și mai potrivit pentru realizarea planurilor sale. Prima sa călătorie la Viena, în 1790, unde a avut ocazia să tipărească două din lucrările sale, i-a deschis orizonturi noi. După întoarcerea

la București (ian 1791), fără îndoială s-a gîndit de multe ori să plece din nou la Viena. Planul n-a fost realizat decît după cinci ani, și anume, în vara anului 1796. Sosind la Viena, Rigas a prezentat în scurt timp atît de multe lucrări și a desfășurat o activitate atît de mare, încît putem cu siguranță să admitem că toate aceste — scrieri, traduceri, lucrări cartografice, poezii patriotice și manifeste revoluționare — au fost definitivate sau plămădite, în bună parte, pe pămîntul Țării Românești.

Un raport austriac despre Rigas, scris cu ocazia plecării sale din București spre Viena, la 1796, este revelator. Acest act ne mărturisește că poliglotul și multilateralul grec era destul de cunoscut, nu numai printre greci și români, pentru preocupările lui literare și științifice, dar și pentru flacăra lui patriotică, pentru ideile lui curajos avansate și pentru legăturile lui cu revoluționari francezi...

După pregătiri îndelungate, Rigas a plecat din București la 1 august (= 21 iulie, după calendarul vechi). Fără întîrziere, a doua zi (2 aug. 1796), Merkelius, consulul Imperiului chezaro-crăiesc la București, scria lui von Thugut, ministrul de externe, la Viena:

„*A plecat ieri de aici un oarecare Grămătic Rigas, om foarte șiret și mare prieten al francezilor, mergînd prin Siebenbürgen* (Transilvania) *la Viena, unde are să dea la tipar o hartă geografică greacă...*"[33]

[33] Hurmuzaki, *Documente*, XIX/1, p. 789, nr. 726.

Acest „foarte șiret" era atît de suspect, încît Merkelius a considerat că este absolut necesar să trimită (4 aug. 1796) un asemenea raport și lui Mittrowsky, comandantului austriac de la Hermannstadt (Sibiu). Anunțîndu-i că „la începutul acestei săptămîni un oarecare Grămătic Rigas" are să treacă prin Rothenthurm (= Turnu-Roșu, punct vamal și carantină), adaugă: „*Acest Rigas avea cu francezii de aici și cu emisarul Gaudin strînse legături* (starke Bekanntschaft)..."[34].

Acest „emisar" Emile Gaudin, care a înființat Consulatul francez la București (unde se află din septembrie 1795 pînă în iunie 1796), publicînd mai tîrziu o carte despre mișcările revoluționare din Balcani, a scris, cum am văzut (mai sus, p. 49), călduroase cuvinte în amintirea lui Rigas și a lui Turnaviti. Referindu-se la acești doi tesalieni (Turnaviti este menționat ca agent principal al Franței în regiunile dunărene și ca victimă a devotamentului său pentru francezi, iar Rigas ca „propagatorul ardent și cel dintîi martir" al mișcărilor revoluționare din Balcani), diplomatul francez (un revoluționar foarte activ, după rapoartele lui Merkelius) adaugă că îl lega de Rigas o prietenie cu totul deosebită[35]. Merkelius era bine informat cînd scria că acest Rigas era un om „foarte șiret"...

[34] Dușan Pantelić, *Pogibija Rige iz Fere*, Beograd, 1931, p. 43, nr. 1. — În continuare Mittrowsky s-a adresat (10 aug.) Președintelui Consiliului Militar la Viena, și un alt raport (27 aug.) a ajuns pînă la von Pergen, ministrul Poliției! (vezi Pantelić, p. 43—44, nr. 2 și 3).

[35] Emile Gaudin, *Du soulèvement des nations chrétiennes dans la Turquie européenne*, Paris, 1822, p. 21 și 25. Cf. p. 49.

Alături de mărturiile lui Merkelius și Gaudin, ale unui consul austriac și unui consul francez, merită să adăugăm aici și mărturia lui L. Kiriko, consulul Rusiei la București, în același timp. Cu un an și ceva mai tîrziu, cînd s-a răspîndit pînă în Principate știrea despre arestarea lui Rigas la Triest, Kiriko s-a grăbit să informeze ambasadorul său la Constantinopol (7/18 mai 1798) despre „grecul Rigas, destul de cunoscut în regiunile acestea..."[36].

La Consulatul francez din București Rigas n-a avut un post oficial. După rapoartele lui Merkelius, grămăticul bucureștean era „un mare prieten al francezilor" („ein grosser Freund der Franzosen", în originalul german) și „avea strînse legături cu francezi aflați aici și cu emisarul Gaudin". Este vorba doar de o apropiere ideologică. Deci, în mod greșit s-a crezut că Rigas ar fi fost un funcționar la Consulatul francez din București sau un agent oficial al Franței (fapt care ar fi determinat altfel soarta lui de mai tîrziu, dacă nu și soarta planurilor sale de răscoală și de eliberare). Merkelius era bine informat.

O altă informație despre relațiile lui Rigas cu Consulatul francez din București provine — deși în mod indirect — de

[36] Din raportul lui Kiriko, păstrat la Arhivele din Moscova, (fondul „Constantinopol", dosar 1369, f. 44) și inedit, un pasaj a fost publicat de Gr. Arș în articolul său menționat (Chișinău, 1968), mai sus, p. 29. — Vezi și mai jos, p. 266.

la el însuşi. După arestarea sa de austrieci, deţinut la Triest şi grav bolnav, ca urmare a autorănirii, Rigas a reuşit să trimită pe ascuns o notiţă consulului francez din Triest (3 febr. 1798). Cerîndu-i ajutor şi protecţie, îl informa că a fost cîndva secretar domnitorilor din Ţara Românească şi mai pe urmă, dragoman (= interpret) la consulatul francez din Bucureşti. Deţinem aceste informaţii din rapoartele lui Brechet, consulul francez din Triest[37], şi înţelegem bine sensul şi oportunitatea acestor afirmaţii. Atît Rigas cît şi Brechet căutau un pretext pentru a justifica, măcar în aparenţă, interesul consulului francez din Triest pentru deţinutul grec. Dealtfel, grămăticul poliglot a servit, fără îndoială, ca interpret pe lîngă Consulatele din Bucureşti, precum a servit şi Baronului de Langenfeld la Viena, şi multor alţi care au avut nevoie de serviciile unui „grămătic".

Oricum, Rigas frecventa Consulatul francez din Bucureşti şi, ulterior încă, avea strînse legături cu „emisarul" Emile Gaudin...

[37] Legrand-Lambros, *Documente*, p. 168—169; C. Amantos, *Documente*, p. 122—125. — Vezi şi mai jos, p. 233.

IDEILE ILUMINISTE ȘI SPIRITUL REVOLUȚIONAR FRANCEZ erau destul de răspîndite în mediile fanariote, unde s-a format Rigas, și mai ales în Principate, unde și-a desăvîrșit personalitatea sa spirituală[1].

Multiple erau căile penetrației culturii apusene în Orient. În Principate — scrie N. Iorga — „pe lîngă influența apuseană adusă prin apuseni, era și influența apuseană care venea din Constantinopol, prin Domnul grec și grecii Domnului (...). Grecul sau românul grecizat, stabilit în Fanar, trebuia să cunoască limba internațională diplomatică a timpului său (...). Astfel, învățară tinerii fanarioți întîi italienește

[1] Din bogata bibliografie menționăm: A. Camariano, *Spiritul revoluționar francez și Voltaire în limba greacă și română*, Buc., 1946. — D. Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des Lumières*, Sibiu, 1945. — Germaine Lebel, *La France et les Principautés danubiennes*, Paris, 1955 (a se consulta și recenzia cărții scrisă de P.P. Panaitescu și V. Mihordea în revista „Studii" X/6, 1957, p. 185—192). — C. Dimaras, *La Grèce au temps des Lumières*, Geneva, 1969. — Alex. Duțu, *Explorări în istoria literaturii române*, Buc., 1969. — Actele celor două Colocvii organizate de Asociația Internațională de Studii Sud-est-europene: *Tra-*

(...), apoi, de pe la 1750, limba franceză, care domnea de atunci în saloane, la Curți, ca și în cancelariile miniștrilor și ale diplomaților..."[2]. „Numeroși sînt preceptorii străini care predau felurite discipline în familiile domnești sau aristocrate (...); cei mai numeroși sînt, însă, francezii"[3]. Pe lîngă această aristocrație, mulți alți, tineri studioși rîvnind un post de „secretar" la Curte sau de preceptor la casele domnești și boierești, se străduiau să capete o educație analogă, în timp ce alții frecventau universitățile apusene și veneau în Principate ca medici sau ca profesori la Academiile domnești. Coloniile grecești din Italia și din Europa centrală, pe de o parte, aristocrația fanariotă și anturajul ei, de cealaltă, amplu deschise spre Occident, respirau suflul veacului. Contactul cu cultura Europei era un contact cu ideile noi ale Epocii Luminilor. Însă, ideile acestea „noi",

dition et innovation dans la culture des pays du Sud-Est européen (Buc., 1969) și *Les Lumières et la formation de la conscience nationale chez les peuples du Sud-Est européen* (Buc., 1970), unde s-au publicat foarte importante comunicări prezentate de Mihai Berza, Virgil Cândea, C. Dimaras și alții. — Romul Munteanu, *Literatura europeană în epoca luminilor*, Buc., 1971. — Ariadna Camariano-Cioran, *Academiile domnești din București și Iași*, Buc., 1971, și versiunea franceză a lucrării, îmbogățită cu capitole noi, *Les Académies princières de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*, Salonic, 1974. — etc.

[2] N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, ediție îngrijită de Barbu Theodorescu, Buc., 1969, vol. II, p. 16—17.

[3] G. Ivașcu, *Istoria literaturii române*, Buc., 1969, vol. I, p. 291.

care în toate țările au provocat reacțiunea elementelor conservatoare, n-ar fi putut să pătrundă atît de timpuriu în Orientul ortodox dacă n-ar fi existat aristocrația fanariotă, o clasă conducătoare ieșită din sînul unui popor subjugat, o elită intelectuală prin geneza și educația ei cosmopolită, și — ceea ce e mai important — singura clasă invulnerabilă în fața clerului și emancipată de patronajul bisericii. Renumiți fanarioți, deveniți mari demnitari și Domnitori, precum și mulți din anturajul lor (încurajați de obicei sau subvenționați de un Domn fanariot), au tradus o mulțime de opere occidentale, cărți de literatură, de știință și de gîndire politică. Multe din aceste traduceri au fost și tipărite; altele, mai numeroase și de obicei mai voluminoase, au circulat numai în manuscris. Aceste traduceri, atît cele tipărite, cît și cele inedite (cîte ni s-au păstrat, dispersate astăzi în diferite biblioteci, din Londra și Paris pînă la Ankara, și din Iași pînă la Alexandria, nesemnalate și neidentificate în cele mai multe cazuri, neglijate în mare parte și neadunate pînă astăzi într-un repertoriu special), dovedesc cît de devreme au fost cunoscute și la noi cărțile cele mai reprezentative și ideile cele mai avansate ale iluminismului european. Pentru români „această cultură în limba greacă este considerată, ca pe vremuri aceea în slavonă, o cultură universală, a întregului Răsărit, folositoare tuturor"; dealtfel „o veritabilă pleiadă de cărturari români contribuie la îmbogățirea culturii grecești"[4].

[4] G. Ivașcu, *Istoria literaturii române*, Buc., 1969, vol. I, p. 290.

În realitate, păturile suprapuse ale fanarioților și boierilor mari din Principate n-au depășit, pînă la urmă, limitele unui despotism luminat. Mulți, însă, din anturajul lor, provenind din pături sociale inferioare, din boierimea mică și din negustorime, reprezentanți curajoși ai unei intelectualități eliberată de orice conservatorism aristocratic, au mers mult mai departe. Printre ei și grămăticul Rigas cu al său temperament înflăcărat. L-am cunoscut deja prin scrierile lui ca un adept entuziast al iluminismului francez (admirator al lui Rousseau, al lui Voltaire și al enciclopediștilor francezi, traducător al lui Montesquieu etc.), pasionat pentru luminarea poporului, redeșteptarea Neamului și ridicarea Patriei.

Relațiile lui Rigas cu anumiți francezi, aflați atunci în Principate, au determinat, cum se pare, orientările lui ideologice și frămîntările patriotice.

Iacovakis Rizos Nerulos (1778—1850), care a trăit ani de zile în același mediu, ajuns Mare Postelnic, cunoscut eterist, poet și scriitor — un om care avea posibilitatea să fie bine informat dar, scriind mult mai tîrziu, a confundat uneori date și evenimente — afirmă că Rigas, cînd era tînăr, a profitat mult de relațiile lui cu contele d' H a u t e r i v e (1754—1830). Acest erudit francez, devenit diplomat de seamă puțin mai tîrziu, a fost trimis din Constantinopol la curtea lui Alexandru Mavrocordat-Firaris din Iași (1785—1786), a prezentat lui Alexandru Ipsilanti (1787) un excelent „Memoriu despre starea veche și actuală a Moldovei" (editat de

Academia Română împreună cu alte scrieri ale lui d'Hauterive, în 1902) și a cunoscut mulți Domni și „secretari" din Principate[5]. Afirmația însă că a avut relații și cu Rigas (la Constantinopol?, la București?, la Iași?) rămîne neconfirmată.

În mod concret nu cunoaștem decît relațiile lui Rigas cu Emile Gaudin, instalat la București din septembrie 1795 pînă în iunie 1796. Însă, după rapoartele consulului austriac, citate mai sus, Rigas era „suspect" nu numai pentru legăturile lui recente cu Gaudin. Grămăticul bucureștean era „un om foarte șiret" (asemenea caracterizări însemnau: revoluționar periculos), „mare prieten al francezilor" și, în general, „în strînse legături cu francezii de aici". Din toate acestea reiese că Rigas avea relații cu francezi și cu alți republicani de mult mai înainte.

Înainte de venirea lui Gaudin la București, funcția de agent consular francez în țările dunărene era încredințată

[5] Căpătînd mai tîrziu (1798—1808) un înalt post la Ministerul de Externe, la Paris, colaborator intim al lui Talleyrand, d'Hauterive a profitat de experiența lui Panaiotakis Codricas (fost secretar al lui Mihail Suțu la București, plecat apoi și instalat la Paris din 1797) și a redactat vaste proiecte privind dezmembrarea Imperiului otoman. Vezi Ed. Driault, *La politique orientale de Napoléon*, Paris, 1904, p. 378 și urm.; T. G. Djuvara, *Cent projets de partage de la Turquie*, Paris, 1914, p. 374—375; Alex. Stourdza *l'Europe orientale et le rôle historique des Maurocordato*, Paris, 1913, p. 255, n. 1, 256, n. 1, 257 și urm., 277; Germain Lebel, *La France et les Principautés danubiennes*, Paris, 1955, passim. Cf. Vranoussis, *Rigas*, 1954, p. 42.

unui comerciant, anume H o r t o l a n . Instalat nu de mult la București, acest Hortolan, agent activ și republican ardent (începînd rapoartele lui cu devizele revoluționare: *Liberté, Egalité ou la Mort!*), scria ambasadorului francez la Constantinopol (15 oct. 1793) că Franța republicană căpăta, în fiecare zi, adepți noi printre pămînteni și străini, adăugînd:

„Aproape toți negustorii din Ianina și din Albania[6] stabiliți aici sînt declarați *sans-culottes*. Au tradus D r e p t u r i l e o m u l u i și le știu pe dinafară. Unii mi-au cerut și c î n t e c e l e (revoluționare), cîte am, ca să le traducă în grecește..."[7].

Printre acești filofrancezi din București, care au tradus *Declarația Drepturilor omului*, o știau pe dinafară și vroiau să traducă în grecește și cîntecele revoluționare ale francezilor, era, fără îndoială, și Rigas, cunoscut de mult — înainte de venirea lui Gaudin la București, adică din timpul lui Hortolan — ca „un mare prieten al francezilor". Dintr-o scrisoare posterioară a lui Rigas, descoperită de ancheta austriacă, se

[6] În epoca aceasta, sub termenul administrativ „Albania" mulți străini (călători și alți) înțelegeau regiunile guvernate de puternicul albanez (semi-autonom și, în urmă, rebel) Ali-pașa, care, avînd capitala pașalîcului său la Ianina (în Epir), stăpînea aproape toată Grecia continentală. Hortolan, referindu-se la „negustori din Ianina și din Albania" care i-au cerut cîntecele franceze „ca să le traducă în grecește" înțelege emigranți din Epir, din Macedonia, din Tesalia etc.

[7] H u r m u z a k i, *Documente*, Supl. I, vol. 2, p. 93—95, nr. 163. — Vezi și mai jos, p. 203.

știe că și-a procurat-o pentru prima dată cînd era încă la București, de la consulatul francez[8], probabil de la Hortolan: Constituția republicană franceză (al cărei text este precedat de faimoasa Declarație despre Drepturile omului). Se știe de asemenea că Rigas, care, după modelele franceze, a elaborat, cum vom vedea, Constituția Republicii Grecești (precedată de Drepturile omului), cînta cu alți patrioți *Marsilieza (Allons enfants de la Patrie !...)* și *Carmagnola (Dansons la Carmagnole, vive le son, vive le son du canon !...)*[9], a adaptat pe muzica lor triumfală versuri grecești etc. Citind astăzi raportul lui Hortolan (15 oct. 1793) avem impresia că pasajul citat mai sus se referă la Rigas și la cercurile patriotice ale prietenilor săi din București.

Se știe, dealtfel, că Rigas, abia ajuns la Viena, în septembrie 1796, a înflăcărat pe patrioții greci de acolo cu faimosul său *Thurios (Pînă cînd, viteji feciori !...)*[10]. Este evident, cîntecele revoluționare franceze și imitațiile lor grecești erau deja cunoscute și circulau cu mult mai înainte, la București. După o mărturie posterioară — neverificată dar verosimilă — *Marsilieza grecacă* (adaptarea marșului *Allons, enfants de la Patrie* în versuri grecești: *'nainte, voi urmașii Elenilor !...*) a fost întocmită de Rigas la București, și anume: „în casa dascăliței, pe ulița ce coboară de la sîntul Dumitru

[8] Legrand - Lambros, *Documente*, p. 68—69.

[9] Din refrenul *„vive le son, vive le son,/ vive le son du canon !"* a rămas în limba română cuvîntul *„filfison"* sau „filfizon".

[10] Legrand - Lambros, *Documente*, p. 76—77.

spre Brîncoveanu, pre mîna dreaptă, în colțul din dreapta al ulicioarei ce duce la biserica Măgureanul"...[11].

Fiind la curent cu mișcările internaționale, ideologice și politice, ale timpului său, profund dezamăgit de austrieci și de ruși, după pacea de la Șistov (1791) și pacea de la Iași (1792), Rigas și-a îndreptat privirile spre Franța revoluționară. Era, cum se pare, bine informat. Ca secretar la curțile domnești, ca „grămătic" sau interpret în diferite posturi, era în stare (dacă nu și obligat) să urmărească cele mai importante ziare europene ale vremii. Lectura presei europene preocupa numeroși „secretari" poligloți în Principate. „Ni s-au păstrat în Biblioteca Academiei voluminoase manuscrise cu pasagii din ziarele europene în traducere greacă, din care vedem cu cîtă atenție urmăreau Domnii Țării Românești și ai Moldovei politica externă."[12] (Este probabil că din articolele științifice tipărite în aceste ziare Rigas a spicuit uneori și pentru *Fizica* sa știri sau noutăți — „curiozități științifice", cum am zice astăzi — despre explorări în continente și mări necunoscute, despre experiențele unui fizician al vremii etc., fapte ce nu erau încă consemnate în manualele sistematice.

De la începutul anului 1791 apărea de două ori pe săptămînă și g a z e t a g r e a c ă „Efimeris" (= Jurnal), tipărită

[11] Articol anonim în „Trompetta Carpaților" din 1870, citat de N. C a m a r i a n o, *Cîteva considerații*, p. 1110.

[12] D. R u s s o, *Studii istorice greco-române*, Buc., 1939, vol. II, p. 357.

la Viena. Sînt cunoscute legăturile lui Rigas cu editorii acestei gazete. Este vorba de frații „Markides Puliu" (Georgios Puliu și Pulios Puliu[13]), originari din orașul Siatista (în Macedonia greacă de vest), care au tipărit mai tîrziu (1797) și manifestele revoluționare ale lui Rigas.

Gazeta greacă din Viena avea un intens caracter patriotic. Editarea ei a fost anunțată printr-o „Înștiințare" (foaie volantă datată din 16 octombrie 1790), care reprezenta o adevărată proclamație patriotică: „Urmașii faimoșilor Eleni, deși lipsiți de autonomie și supuși multor suferințe, nu încetează totuși niciodată să imite pe strămoșii lor..." etc.

Organul publicistic al gazetarilor greci din Viena, care apărea paralel și în limba „slavo-sîrbească"[14], a jucat un rol

[13] M a r k i d i s (și la plural: Markides) înseamnă: fiu al lui Markos (Marcu); cf. Ioanidis, Alexandridis, Filipidis etc. — P u l i u este numele „Pulios" la genitiv. M a r k i d e s P u l i u = fii ai lui Markos Pulios. — În Grecia, „Avgherinós" (= Luceafărul) și „Avgherini" (pentru fete), „Pulia" (= Cloșca cu pui) și „P u l i o s" (pentru băieți) sînt nume de botez. — Din forma „Markides Pulio", amestec de nomenclatură populară și savantă, de neînțeles pentru un străin, s-a creat un „marchiz De Pulio"! Vezi H u r m u z a k i, *Documente*, Supl. 1, vol. 2, p. 206, nr. 296 (10 ian. 1800): *Georges M(arqu) is de Pullio!* — Cf. p. 241.

[14] Este prima gazetă sîrbă, intitulată „Serbskija Novini Povsednevnija" și apărută la 14 martie 1791. Numerele existente au fost retipărite fotomecanic, în două volume (1791—1792), la Novi Sad, în 1963 (ed. Matica Srpska). — Cu un an înainte, apare la Iași (8 febr. 1790) primul ziar tipărit pe pămîntul românesc. Este periodicul în limba franceză „Courier (sic) de Moldavie", redactat de autoritățile militare ruse pentru informarea armatei. Nu se știe dacă acest ziar a avut o circulație mai largă. Vezi Dan S i m o n e s c u, *Primul ziar tipărit pe pămîntul țării noastre*, în „Studii și materiale de istorie medie", I (1956), p. 343—352.

foarte important în deșteptarea popoarelor din Balcani. La început (1791) ziarul oglindește entuziasmul popoarelor înrobite față de victoriile rușilor și austriecilor împotriva turcilor. În fiecare număr găsim descrieri amănunțite ale luptelor pe uscat și pe mare (descrierea bătăliei de la Ismail este însoțită — în ediția greacă, precum și în ediția sîrbă și de o hartă în culori!). În același timp, ziarul transmite diferite știri despre evenimentele din Franța, în mod cronografic, fără să aibă o poziție. Peste puțin însă, centrul de gravitate se deplasează. Este evident că interesul ziariștilor se îndreaptă spre Franța revoluționară: pe sute de pagini se expun dezbaterile, declarațiile și hotărîrile Adunării Naționale din Paris. Și nu numai atît. Micul ziar a transmis cititorilor săi (în ediția greacă, precum și în ediția sîrbă) mesajul cel mai pătrunzător al vremii: Drepturile omului, declarația Revoluției franceze, și Constituția republicană a Franței, au fost traduse și publicate în întregime!

Mai tîrziu (1796—1797), cînd unul din frații Puliu cutreiera Principatele dunărene vînzînd cărți „cu conținut suspect", Consulul austriac din București atrage atenția Domnului asupra acestui „individ periculos" și cere expulzarea lui din țară. Printre cărțile confiscate s-au găsit cîteva povestiri erotice și picante, dar și numeroase cărți franțuzești cu conținut ateist și republican[15].

[15] Hurmuzaki, *Documente*, vol. XIX, partea 1, p. 814—816 (nr. 748) și 821 (nr. 753). Lista cărților p. (815—816) cuprinde numai opere în limba franceză (aproape 50 de titluri). Cărțile care nu erau „suspecte" n-au fost confiscate, probabil, și n-au fost catalogate. — Vezi și mai jos, p. 238.

Paralel cu urmărirea presei europene și a ziarului grec din Viena, este foarte probabil că, din anul 1792, Rigas era la curent și cu activitatea publicistică a lui Constantin Stamatis (1764—1817). Grec din Constantinopol, avînd multe legături cu Principatele dunărene, Constantin Stamatis era instalat la Paris din 1787. Devotat Franței revoluționare, a servit a doua sa patrie în diferite posturi (în 1796 a fost numit consul general al Franței în Principate, dar Înalta Poartă nu a aprobat să se instaleze la București).

Ziarul parizian, cu articolele lui Stamatis, destinate să cultive spiritul filofrancez în Orient, era primit cu regularitate de Panaiotis Codrikas, (vezi p. 84, n. 17), secretarul lui Mihail Suțu la București, unde se afla și Rigas[16].

Revoluția franceză și primele evenimente ale anului 1789, nu l-au influențat imediat pe Rigas. Altele erau atunci evenimentele din Răsărit, de care ar fi depins soarta Balcanilor, și anume, războiul ruso-turc (1787—1792). Însă după anul 1792, începea să se extindă în toată Europa influența franceză și declarațiile revoluționarilor francezi pentru zdrobirea „tuturor tiranilor", pentru dezrobirea tuturor popoarelor, pentru drepturile întregii omeniri. Lumea uluită privea cum

[16] Despre Constantin Stamatis (care a tipărit în 1798 și două broșuri patriotice, descoperite recent la Biblioteca Centrală din Iași), vezi L. Vranoussis, *Broșuri patriotice necunoscute și texte inedite din epoca lui Rigas* (în grec.), Atena, 1966.

Franța se confrunta cu puterile coalizate ale monarhiilor Europei, vestind popoarelor flamura libertății: *Liberté, Egalité, Fraternité!* Victoria încununa pretutindeni armatele franceze. Apoi, în primăvara anului 1796, tînărul general al revoluționarilor, Bonaparte, își conducea armatele victorioase spre Italia...

Dacă aceste evenimente și declarațiile de libertate au avut un adînc răsunet în rîndurile fiecărui popor subjugat, cu atît mai mult ele au găsit printre greci un auditoriu sensibil. Idealurile umaniste ale iluminismului european și ale Franței revoluționare erau considerate ca o reînviere a acelor puteri morale și spirituale care duseseră cîndva Grecia antică la măreția ei clasică. De multe ori, „dărîmătorii tiranilor" și susținătorii Republicii au afirmat că li se datorează reînvierea în Franța a spiritului și gloriei vechilor greci. Această înrudire a Franței cu Elada, trîmbițată adesea în diferite feluri, are un ecou deosebit în această perioadă de elenism. Gloria strămoșească era pentru elenismul renăscut al epocii, coarda cea mai sensibilă a inimii sale. Și această coardă sensibilă fusese atinsă de Franța revoluționară prin admirația entuziastă pentru antichitate și pentru eleni, prin caracterul clasicist al instituțiilor sale democratice și al diferitelor manifestări sociale.

Grecii înșiși recunoșteau că în Franța contemporană reînvie, cu toată măreția, vechea Eladă. Adamantios Korais, renumitul savant grec, care în toți acești ani a trăit la Paris, scria compatrioților săi în anul 1792: „În actualul război,

prietene, am văzut lucruri cu adevărat grecești... Numai grecii au arătat lumii asemenea isprăvi și astăzi numai francezii le imită (...). Nu auzi astăzi nimic altceva decît de Maraton, Salamina, Artemision, Lefktra, Platea...".

Exemplul luptei revoluționarilor francezi împotriva „tiranilor" venea acum să arate celor subjugați puterea popoarelor răsculate și să deschidă drumul luptelor de eliberare națională. Rigas nu mai putea sta inactiv...

Multe alte griji, nevoile vieții, ale familiei și alte legături pe care probabil nu le știm, l-au reținut pe Rigas încă cinci ani (1791—1796) în Țara Românească. Însă spațiul acesta nu mai era îndestulător. Marile-i planuri, programul său de „luminare a neamului", cereau o activitate editorială mai largă, pe care numai Viena putea să i-o ofere.

RIGAS SE DUCE DIN NOU LA VIENA în 1796. Se pare că hotărîrea aceasta o luase de mult. Din nenorocire însă, Viena nu mai era cea pe care o cunoscuse în anul 1790, cînd Imperiul habsburgic, alături de Rusia, luptase împotriva turcilor. Acum austriecii luptau pe Rin și în Italia de Nord împotriva francezilor... La plecarea lui Rigas din București (21 iulie / 1 august 1796), consulul austriac de acolo se grăbește, cum am văzut, să anunțe autoritățile țării sale că „grămăticul" bucureștean era un om foarte suspect. Raportul despre Rigas a ajuns (27 aug. 1796) pînă în mîinile ministrului de Interne și al Poliției, von Pergen (vezi mai sus, p. 113—114). Nu știm dacă Rigas a avut atunci neplăceri sau nu. După un an și jumătate, însă, domnul ministru va avea prilejul să se ocupe îndeaproape de acest grec înflăcărat...

Activitatea lui Rigas la Viena, o activitate de numai 15—16 luni (sept. 1796 — noiem. 1797), este atît de intensă, atît de multilaterală și atît de vastă, încît ne uimește cu adevărat, așa cum i-a uimit și pe contemporanii săi. — Să urmărim mai întîi activitatea sa scriitoricească și

editorială din această perioadă, strîns împletită cu strădaniile lui patriotice și revoluționare.

Lucrările cartografice constituiau, se pare, prima preocupare a lui Rigas după sosirea sa la Viena. Ani de-a rîndul lucrase la ele și acum, le aducea gata, elaborate în manuscris, și căuta să găsească gravorul potrivit care să le graveze și să le tipărească în marile ateliere de stampe ale Vienei. S-ar părea că în Țara Românească toți aveau cunoștință de această lucrare cartografică pe care Rigas o pregătise cu perseverență de vreme îndelungată. După cum am văzut, despre ea știa și consulul austriac de la București, care anunțase guvernul de plecarea lui Rigas. Această lucrare a sa a fost destul de apreciată și mulți îl încurajaseră să treacă la realizarea ei. Este probabil că și Domnii celor două Principate i-au acordat sau i-au promis sprijinul lor. — Rigas a publicat atunci la Viena (1797) trei hărți: o mare Hartă a Eladei, o Hartă a Țării Românești și o Hartă a Moldovei, toate în grecește.

Harta Țării Românești este intitulată: *Noua Hartă a Valahiei și unei părți a Transilvaniei de* Rigas Velestinlis *Tesalianul, editată pentru Eleni și filoeleni, 1797 (gravată de François Müller la Viena).* — Dimensiuni: 85 × 62 cm (cadrul: 80 × 57 cm). Titlul în colțul de sus, la stînga. Sus, în colțul din dreapta, portretul Domnului țării, Alexandru Ipsilanti, care domnea atunci pentru a treia oară

(aug. 1796 — dec. 1797). Portretul este într-un medalion, înconjurat de diferite embleme și de o epigramă în greaca veche. Harta cuprinde Țara Românească din Banat pînă la rîul Siret. — (Unicul exemplar cunoscut s-a păstrat la Biblioteca din insula Hios).

Harta Moldovei este intitulată: „Hartă *generală a* Moldovei *și a unei părți din provinciile învecinate, de* Rigas Velestinlis *Tesalianul, editată pentru Eleni și filoeleni, 1797.* — Dimensiuni: 82 × 63 cm (cadrul: 77 × 57 cm). Titlul în colțul de jos, la dreapta. În colțul drept de sus, portretul domnitorului de atunci al Moldovei, Alexandru Callimachi (1795—1799). Portretul este într-un medalion, înconjurat de diferite embleme și de o epigramă în limba greacă veche. (Din exemplarul Academiei Române, portretul, tăiat ulterior, lipsește.) Harta se întinde din Transilvania pînă la Nipru.

Însă, lucrarea cea mai mare și cea mai importantă a lui Rigas, pe care o pregătise timp de mulți ani și acum venea s-o tipărească la Viena, era imensa „Hartă a Eladei și numeroaselor ei colonii".

Harta Eladei are un titlu mai lung: Harta Eladei, *în care sînt cuprinse insulele ei și o parte din numeroasele ei colonii din Europa și din Asia Mică (...); cu denumirile vechi și noi (...); acum dintîi editată de* Rigas Velestin-

lis *Tesalianul, pentru Eleni și filoeleni, 1797 — (gravată de François Müller la Viena)*. — Harta începe de la Dunăre și ajunge pînă în Creta; de la Marea Adriatică ajunge la Marea Neagră și de la Marea Ionică ajunge în Asia Mică, pînă în Lydia și Bithynia.

Această hartă imensă, în formă pătrată, ale cărei laturi depășesc 2 metri, a fost împărțită în 12 coli (50 × 70 cm fiecare foaie) și s-a tipărit fragmentar, de la sfîrșitul anului 1796 pînă în luna aprilie a anului 1797. Pe prima coală sau foaie, în colțul stîng din partea de jos, care cuprindea spațiul rămas liber al Mediteranei (la sud-vest de Peloponez), Rigas a așezat, încadrată separat, la scară mare, o hartă detaliată a Constantinopolului: întregul Bosfor, de la Propontida pînă la Marea Neagră, împreună cu coasta europeană și asiatică. Această foaie a circulat și independent și este prima lucrare cartografică a lui Rigas ieșită de sub lumina tiparului. Titlul ei este următorul: P l a n i g r a f i a C o n s t a n t i n o p o l u l u i, *a golfului și a strîmtorii lui; cu privelișteа sa de la Stavrodromi, cu vecinătățile și cu Sarghiul; cu denumirile vechi și noi, de Rigas Velestinlis Tesalianul, 1796*. În continuare s-au tipărit hărțile celorlalte regiuni și s-au completat astfel și restul de 11 coli, care, împreună cu „Planigrafia Constantinopolului", au constituit marea „Hartă a Eladei" compusă din 12 foi.

Harta Eladei era o lucrare cu adevărat monumentală și o mare realizare editorială. A necesitat o muncă și o răbdare nemărginită, un studiu îndelungat și cunoștințe uimitoare. Scopul ei era să reprezinte întinderea și strălucirea anticului

și neului elenism, să înscrie vechile denumiri elenice alături de cele actuale, să reamintească toate evenimentele istorice, războaiele și victoriile „împotriva barbarilor", orașele, cetățile și vestigiile gloriei strămoșești, să arate neamului subjugat „ce a pierdut, ce are și ce merită". Adevărată enciclopedie reprezentînd istoria patriei, este încărcată de tot felul de planigrafii și desene, liste ale bărbaților glorioși și ale împăraților bizantini etc. Nu a rămas nici un spațiu gol. Pe marginile hărții și în fiecare colț, sînt reprezentate scene istorice, planul Atenei și planul Spartei, bătăliile de la Maraton, Salamina, Termopile, monede vechi cu toate explicațiile etc. Se consemnează localitățile și datele diferitelor lupte, chiar epigrame și scrieri antice, tot ce ar fi putut să evoce, în conștiința epigonilor, istoria și gloria strămoșească.

Din î n s e m n ă r i l e i s t o r i c e care figurează pe harta țărilor dunărene (foile nr. 11 și 12 din marea Hartă) menționăm: *Tomis—Constanța; aici a fost exilat Ovidiu.* Alături este reprezentată și o monedă a orașului Tomis cu inscripții grecești. Puțin mai jos: *Kara Kerman—Istropolis* (Istria); mai jos: *Mangalia—Callatis* și o monedă greacă. Între Ismail și Brăila: *Isaccea—Axiupolis* și indicația: *Podul lui Darius Hystaspes.* Pe cursul Dunării, la Turnu-Severin, sînt semnalate ruinele unui pod cu explicația: *Temeliile podului lui Traian.* Mai jos, între Celei și Ghighi, citim: *Stîlpi împietriți ai unui pod vizibili cînd se împuțină apa*[1]. De la

[1] Vezi D. T u d o r, *Podurile de la Dunărea de jos*, Buc., 1971, p. 157 și urm.

podul acesta o linie dreaptă spre nord, paralel cu malul drept al Oltului, ajunge pînă la Rîmnicu-Vîlcea, unde (între Ocna mare și Rîmnic) citim: *Sarmizeghethusa, capitala Daciei.* Linia care unește podul Celei de la Dunăre cu Rîmnicu-Vîlcea reprezintă: *Drumul lui Traian pavat cu piatră; vizibil și azi în multe părți*[2]. Însă pe harta lui Rigas nu figurează numai indicații arheologice. La nord-vestul Bucureștiului se observă traseul unui canal în linie dreaptă, unind Dîmbovița cu Argeșul, și indicația: *Canalul lui Alexandru Vodă Ipsilanti.* Săparea „canalului" sau „șanțului" Dîmboviței, menit să abată o parte din apa acestui rîu, atunci cînd venea mare, și să ferească astfel Capitala de înec, era o mare lucrare hidraulică, realizată de unul dintre cei mai de seamă domni fanarioți, Alexandru Ipsilanti, în zilele primei sale domnii (1774—1782)[3]. Pe malul drept al Siretului, indicația: *Martinești, 1789 sept. 11*, și alături un iatagan încrucișat cu o suliță, reamintesc bătălia de la Mărtinești (11/22 sept. 1789), unde Suvorov a zdrobit oastea otomană condusă de Marele Vizir. Pe malul drept al Dunării, localitatea *Șistov*, un semn indicativ și data *1791* reamintesc pacea recentă dintre austrieci și turci. Tot pe malul drept al Dunării, în Dobrogea, figurează

[2] Vezi D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. III-a, Buc., 1968, p. 52 și urm.

[3] Vezi Const. C. Giurescu, *„Canalul lui Alexandru Vodă Ipsilanti", o mare lucrare hidraulică din veacul al XVIII-lea*, în „Revista Istorică Română", 11 (1941), p. 1—7 (pe o planșă anexată este reprodusă și partea respectivă din Harta lui Rigas).

localitatea *Tzerna voda* cu explicația: *Patria lui Iosipos Moesiodax* (vezi mai sus, p. 81—82).

Hărțile lui Rigas au fost foarte apreciate în epoca lor, nu numai de greci și de români, dar și de savanți europeni. *Harta Țării Românești*, precum și *Harta Moldovei* au fost retipărite la Viena (după același clișeu, cum se pare) în 1804, dar fără numele lui Rigas și fără portretele Domnitorilor. *Harta Moldovei*, tradusă în românește, s-a reprodus și în 1925, la Iași (alături de titlul adăugat în românește a rămas și titlul originalului grec cu numele lui Rigas). *Harta și planul Constantinopolului* (foaia nr. 1 din Harta Eladei) au fost de asemenea reproduse în 1885, la București[4].

Un savant german, Johann Christian von Engel, care l-a cunoscut de aproape pe Rigas, afirmă că alcătuitorul hărților era un poliglot cu o largă erudiție filologică și politică, și că a colindat timp de șase ani țările balcanice pregătind lucrările lui cartografice[5]. Pe de altă parte, un cartograf al lui Bonaparte, renumitul Rizzi Zannoni, ne-a lăsat o informație, puțin

[4] Vezi. N. Camariano, *Contributions à la bibliographie des oeuvres de Rigas Velestinlis*, în revista bucureșteană „Balcania", 1 (1938) p. 224—227; cf. și N. Camariano, *Despre o ediție necunoscută a Hărții Moldovei întocmită de Rigas Velestinlis*, în „Studii și Cercetări de Bibliologie", 2 (1957), p. 300—302.

[5] Johann Christian von Engel, *Geschichte des Ungrischen Reichs und seiner Nebenländer*, vol. I: *Geschichte des alten Panoniens und der Bulgarey*, Halle, 1797, p. 473—474; pasajul este reprodus de N. Camariano, *Contributions*, p. 222—225, și de G. Laios, *Hărțile lui Rigas* (în grec.), Atena, 1960, p. 296—299 (= extras, p. 72—75) — Vezi mai jos, p. 267—268.

vagă, că a colaborat cu „un ingénieur thessalien nommé Reya de Valestini *(sic)*, que le sultan fit arrêter et empaler"[6]. Nu se știe ce bază istorică ar putea să aibă informațiile acestea. Nu știm de asemenea ce studii speciale a făcut (dacă a făcut) Rigas și ce experiență a avut pe tărîmul lucrărilor cartografice. Se știe însă că în timpul ultimului război austro-ruso-turc (1787—1792), s-au executat și au apărut mai multe lucrări cartografice[7]. Unele din izvoarele și modelele hărților lui Rigas sînt deja semnalate[8]. În ceea ce privește țările dunărene, Rigas a avut sub ochi, fără îndoială, și Harta Țării Românești întocmită de stolnicul Constantin Cantacuzino, cu denumirile în grecește, tipărită la Padova, în 1700, și folosită apoi de Del Chiaro[9] în opera-i cunoscută, imprimată

[6] Berthaut, *Les ingénieurs géographes militaires*, Paris, 1902, vol. I, p. 221. — Cercetările noastre la arhivele respective din Paris pentru regăsirea documentului utilizat de Berthaut n-au avut pînă astăzi decît rezultate negative.

[7] Cf. Louis Roman, *Localitățile și populația Țării Românești în lumina lucrării cartografice manuscrise din 1790—1791*, în „Revista Arhivelor", XXXII/1 (1970), p. 57—74.

[8] G. Laios, *Hărțile lui Rigas* (în grec.), Atena, 1960 (extras din „Buletinul Societății de Istorie și Etnologie", vol. 14, 1960, p. 231—312).

[9] C. C. Giurescu, *Harta stolnicului Constantin Cantacuzino*, în „Revista Istorică Română", XIII/1 (1943) p. 1—28. Despre contribuția savantului grec Ioanis Comninos-Molyvdos (mai tîrziu Ierotei al Dristrei) la întocmirea Hărții, vezi Olga Cicanci și Paul Cernovodeanu, *Contribution à la connaissance de la biographie et de l'oeuvre de Jean (Hierothée) Comnène (1668—1719)*, în „Balkan Studies", 12 (1971) p. 174. — Un studiu comparativ asupra hărților lui Cantacuzino și ale lui Rigas, mai detaliat, ar fi probabil foarte interesant.

la Venezia, în 1718. Oricum, prin numeroasele detalii geografice și istorice, hărțile lui Rigas continuă să aibă și astăzi o mare valoare[10].

Iordache Golescu („fiul prea gloriosului Mare Vornic Răducanu Golescu"), care în acea vreme avea și el preocupări cartografice (la 1800 a tipărit la Viena, în grecește, un „Atlas sau hartă" foarte interesant), a scris un elogiu de 20 de versuri în limba lui Homer, ca să laude pe prietenul său Rigas, *„fiul înfloritor al Eladei"*, și Harta lui monumentală. Poezia „dacului Gheorghe Golescu" s-a publicat în ziarul grec din Viena (*Efimeris*, 20 febr. 1797, p. 162)[11].

În același timp (1797), la Viena, Rigas tipărește și o gravură istorică: un portret al lui Alexandru cel Mare.

[10] Vezi *Istoria României*, vol. III, Buc., 1964 (Editura Academiei), p. XLI: „Un izvor cartografic de valoare, lucrat, desigur în țara noastră, de un om de cultură care a trăit mulți ani la noi, și înfățișînd Peninsula Balcanică, Țara Românească și Moldova, este opera revoluționarului grec Rigas..." etc.

[11] Versurile lui Golescu sînt reproduse în Rigas Velestinlis-Fereos, *Opere complete*, ed. L. Vranoussis, Atena, 1968, vol. II, p. 662. — Aceeași gazetă greacă ne informează că hărțile lui „kyr Rigas" se găsesc spre vînzare, la București: la „argastirul" (= magazinul) domnului Polyzaki Dimitriu, la hanul Șerban Vodă, iar la Iași: la „argastirul" domnilor Panaioti și Gheorghie Mihail (*ibid.*, p. 663). — Polyzaki din București a primit trei sute bucăți din marea Hartă a lui Rigas; un alt negustor, tot din București, Avrami, a primit de asemenea trei sute de exemplare; total: 600 de exemplare, numai la București! Vezi Legrand-Lambros, *Documente*, p. 60—62; cf. Elian, *Conspiratori*, p. 344.

Portretul lui Alexandru cel Mare, tipărit la același atelier vienez, este încadrat de figurile celor patru generali ai săi și de patru scene din bătăliile victorioase purtate împotriva perșilor. Dimensiunile gravurii (cadrele) sînt 43 × 27 cm. (Un exemplar se păstrază la Biblioteca Academiei Române).[12] Textul care însoțește portretul este în neogreacă și în franceză. Jos, la încheierea textului, citim, în grecește și în franțuzește: „*Publié par Rigas Velestinli Thessalien, en faveur des Grecs et les amis de la Grèce*". Comentariile explicative sînt foarte laconice. Portretul singur ar fi fost suficient ca să reînvie istoria legendară a eroului cărților populare, să învioreze mîndria națională și zelul patriotic al celor subjugați, care așteptau cu nerăbdare să apară, și din mijlocul lor, urmașul demn al Marelui Macedon, cel ce-i va pedepsi pe asiatici și va fi eliberatorul neamului său...

Toate aceste lucrări executate de renumiți gravori vienezi au durat multe luni și cheltuielile au fost desigur imense. Grija și sîrguința lui Rigas în desenarea și tipărirea hărților îl absorb timp de un an, însă nu l-au sustras cu totul de la celelalte preocupări.

[12] „Portretul marelui cuceritor — scrie prof. Alex. Elian — se vădește răspîndit la școlarii Academiilor de la noi. În 1798, Costachi Conachi, vărul poetului cu același nume, elev pe atunci la Școala Domnească din Iași, primește patru lei pentru două hărți, una a Moldovei și alta (sic) chipul lui Alicsandru Machedon" (E l i a n, *Conspiratori*, p. 344 n. 3).

Alte publicații, pe care Rigas le-a prezentat în această perioadă la Viena, cereau de asemenea grijă și multă trudă.

El a adus din Țara Românească numeroase manuscrise, lucrări din tinerețe, rezultatele preocupărilor lui literare sau lucrări mai recente legate de frământările lui actuale. Vechea traducere a operei lui Montesquieu *Esprit des Lois*, pe care o anunțase în anul 1790 (vezi mai sus, p. 87), chiar dacă între timp o terminase, nu îndrăznea s-o tipărească acum, în momentul cînd Austria monarhică se afla în război cu armatele Franței republicane, care-i invadase teritoriul. El a dat, însă, fraților Puliu, tipografi compatrioți, unele traduceri literare ca să le tipărească: o piesă a lui Metastasio, o povestire pastorală a lui Marmontel, poate și altele, care n-au putut vedea lumina tiparului sau au fost considerate ca lucrări de importanță secundară și au fost lăsate deoparte. Aceste două traduceri, cea a lui Metastasio și a lui Marmontel, au fost completate de o idilă a lui Gessner, tradusă de Antónios Koroniós, și în felul acesta s-a constituit un triptic, editat într-un volum sub titlul: *Trepied moral.*

„Trepiedul moral", tipărit la tipografia fraților Puliu (Viena 1797), este constituit de trei opere literare, traduse din italiană, franceză și germană:

Prima parte (p. 1—116) cuprinde piesa renumitului dramaturg italian Pietro Metastasio (1698—1782) intitulată „Olimpiada" (în originalul italian: *L'Olim-*

piade). — Acțiunea dramei, inspirată din antichitate, se desfășoară, în timpul jocurilor olimpice, într-o epocă și într-o lume idealizată: personajele, fii și fete de regi înțelepți, veniți la Olimpia din toată Elada, sînt incarnarea vitejiei și personificarea virtuții. Eroi adevărați, își sacrifică viața pe altarul prieteniei, iubirii și gloriei Patriei, pe cînd iubitele lor trăiesc într-un peisaj idilic, înconjurate de păstorițe și de nimfe, în acord cu modelele arcadismului. Intriga, îmbogățită cu multe peripeții și elemente dramatice, se încheie cu triumful virtuții — și melodrama se termină cu un cîntec coral triumfal...

Operele dramatice ale lui Metastasio, poet favorit al Curții imperiale de la Viena, au cunoscut un succes extraordinar în sălile de teatru, dar au avut și nenumărați cititori în toată Europa. Poetul roman cu numele grecizat (adevăratul său nume era Trapassi), ale cărei drame erau inspirate din antichitatea clasică, a avut și la noi numeroși admiratori și traducători. O piesă metastasiana tradusă în grecește este datată din 1758 (păstrată în manuscris la Biblioteca Academiei Române: ms. gr. 807). Cu 5—6 ani mai înainte, o altă traducere a fost probabil și imprimată. În 1779 apare (în două volume, retipărite și în 1806) o culegere de șase *Tragedii abatelui Pietro Metastasio* traduse în neogreacă de un grec fanariot (George Suțu Dragomanachi sau Thomas Rodios) și tipărite anonim. În 1784, boierul moldovean Alexandru Beldiman (care a tradus mai tîrziu și *Școala amanților delicați* a lui Rigas) traduce în românește, printr-un intermediar grec, două piese ale lui Metastasio, rămase inedite, iar în

1797 apare la Sibiu *Ahiléfs la Skíro, fapta lui kir Metastazie, kesariceskului poetik, acum întâiu tălmăcită de pe grecie de către dumnealui Iordake Slătinean*. Același boier bucureștean, prieten al lui Rigas, traduce o altă dramă metastasiană, în versuri neogrecești destul de elegante (această traducere a fost editată în 1817). Cu timpul, traducerile, în grecește și în românește, se multiplicau. Însă din 1787, Ienăchiță Văcărescu (în introducerea *Gramaticii* sale) interpreta admirația contemporanilor săi față de celebrul dramaturg italian referindu-se în mod foarte elogios la „prea înțeleptul și plinul dă istorie și dă știință și mai vîrtosu dă duhu născătoriu Metastasie"[13].

Demn de subliniat este faptul că printre cititorii lui Metastasio, cel mai pasionat era, cum se pare, Domnul Țării Românești (1774—1782 și 1796—1797) Alexandru Ipsilanti! Leonardo Panzini, profesorul copiilor săi, ne afirmă că lectura preferată a Domnului, prin care s-a perfecționat în limba lui Dante, și desfătarea lui în orele de repaus, erau piesele metastasiane, considerate „opere divine". Și nu numai atît. Domnitorul fanariot de la București a avut ambiția de a

[13] Vezi R. Ortiz, *Per la Storia della Cultura Italiana in Rumania*, București 1916, p. 223—224. — Lucrarea lui Alex. Ciorănescu, *Teatrul lui Metastasio în România*, în revista „Studii Italiene", 1 (1934) p. 125—133 (articol reprodus și în cartea autorului intitulată: *Literatură comparată. Studii și schițe*, Buc., 1944), precum și lucrarea profesorului Dan Simonescu, *Cum ne-a putut cunoaște Pietro Metastasio*, în aceeași revistă, 8 (1941), p. 9—15, nu mi-au fost accesibile.

stabili și o anume apropiere cu celebrul poet de la Viena: în 1777 i-a adresat o scrisoare plină de admirație și a primit un răspuns destul de călduros[14]. Evenimentul a fost, desigur, senzațional în cercurile literaților de la București! Evident că dramaturgul italian, laureat de împărați și de regi, devenise poetul favorit și la Curtea domnească a Țării Românești... Succesorul lui Ipsilanti, Mihail Suțu, făcea în 1784 să se reprezinte la Curtea sa „comedii italiene"[15]. Nu se știe dacă și Ipsilanti (1774—1782) făcea același lucru. Totuși este foarte probabil că, încurajați de Domnitorul fanariot, literații din anturajul lui au încercat să transpună în grecește „tragediile" marelui dramaturg contemporan, inspirate în majoritatea lor din istoria și mitologia greacă.

Oricum, Metastasio a trecut în limba și literatura greacă a timpului prin mai multe căi. Numeroase traduceri, în afară de cele tipărite, ni s-au păstrat și în manuscris — toate, cu excepții foarte rare, anonime.

Din încercările tinerești ale lui Rigas ni s-a păstrat (prezentată după manuscrisul autograf abia în zilele noastre) *Olimpiada* lui Metastasio tradusă în proză. Este o lucrare

[14] Vezi Nino Corteze, *La Valachia durante il Principato di Alessandro Ypsilanti*, extras din revista „L'Europa Orientale" II/3 (Roma 1922), p. 7—8. Autorul publică pasaje din scrisorile inedite ale lui Panzini și reproduce și răspunsul poetului, datat din 28 martie 1777 și deja publicat în *Operele complete* ale lui Metastasio (în ediția din 1832, vol. XV, p. 336—338).

[15] După informațiile lui Sulzer, citate de N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, Buc., 1969, vol. II, p. 28.

făcută probabil ca exercițiu, fără pretenții literare (vezi și p. 76). Acum, în *Trepiedul moral* (1797) Rigas a prezentat o altă traducere, prelucrată în versuri. Însă, și traducerea aceasta a fost pregătită, cum se pare, cu mult mai înainte.

Este o traducere care a cunoscut o anume circulație și înainte de a fi tipărită. Un manuscris care cuprinde aceeași traducere, păstrat astăzi la Biblioteca Academiei Române (ms. gr. 90), a aparținut unui Dimitrie Sturza și a fost copiat de el însuși, probabil, în jurul anului 1788, adică zece ani înainte de apariția *Trepiedului moral* (1797). Independent de datarea manuscrisului, care ar putea să fie și discutabilă, un fapt este sigur: copistul n-a copiat textul imprimat, ci un manuscris anterior[16]. Un alt manuscris (provenind de la București sau de la Constantinopol și aflat astăzi la Atena),

[16] Catalogul manuscriselor grecești al Academiei Române întocmit de Const. Litzica (Buc., 1909, p. 377—378) ne informează că ms. gr. 90 cuprinde „o dramă în versuri, de un a n o n i m". Un singur vers, reprodus de Litzica și citat în Catalog, ne-a permis să identificăm această dramă (transmisă fără titlu, fără nume de autor etc.) cu *Olimpiada* lui Metastasio cuprinsă în *Trepiedul moral* (L. V r a n o u s s i s, *Rigas*, 1954, p. 297—298). Identificarea a fost verificată mai tîrziu și confirmată. Vezi articolul nostru în revista greacă „Theatro", 1 (1962) nr. 5, p. 25—29, rezumat și de N. C a m a r i a n o, *Quelques précisions au sujet de la traduction du drame „L'Olympiade" de Metastasio, faite par Rhigas Velestinlis*, în „Revue des Etudes Sud-Est-européennes", III/1—2 (Buc., 1965), p. 291—296. — Piesa metastasiană cuprinsă în ms. gr. 90 constituie partea a doua a unui volum în care sînt legate împreună două manuscrise deosebite (pagini numerotate de copist: 1—98

care cuprinde diferite piese și versificări fanariote (printre celelalte și *Păstorița Alpilor)*, ne-a transmis o altă versiune greacă a *Olimpiadei* cu totul diferită de textul versificat cuprins în *Trepiedul moral*. Aici traducerea este făcută în proză, cu excepția unor cîntece corale care sînt traduse în versuri. Însă — lucru curios — versurile acestea sînt aproape identice cu cele cuprinse în *Trepiedul moral!* S-ar putea presupune că traducerea *Olimpiadei* a trecut prin mai multe

și 1—130). Primul manuscris cuprinde o „istorie sinoptică a imperiului rusesc" copiată după o carte tipărită anonim în 1787. Copistul reproduce foaia de titlu la început (p. 1), iar la sfîrșit (p. 98) adaugă că manuscrisul de față „s-a scris de Dimitrie Sturza la 1788, ianuarie 12". Manuscrisul al doilea (p. 1—130), care începe fără foaie de titlu, a rămas incomplet (p. 130), deci și fără iscălitura copistului la sfîrșit. Este însă evident și indiscutabil că și manuscrisul al doilea a fost scris de aceeași mînă care a copiat în 1788 manuscrisul precedent. Dealtfel, iscălitura acestui Dimitrie Sturza figurează în mai multe manuscrise grecești păstrate în aceeași Bibliotecă și copiate între anii 1784—1795 (vezi Catalogul întocmit de Litzica, ms. gr. 19, 25, 90; cf. N. Iorga, *Istoria liter. rom., sec. XVIII*, Buc., 1969, vol. II, p. 23, note 47 și 48). Oricum, *Olimpiada* din manuscrisul lui Sturza nu este copiată după ediția din 1797. Manuscrisul nu reproduce paginația unui text imprimat: în fiecare act și scenă, titlul, indicațiile scenografice și notele nu sînt bine aranjate, așa cum figurează în *Trepiedul moral;* în actul al II-lea numerotația scenelor (de la Scena VI și mai departe) este încurcată etc. Apoi, cîteva greșeli care există în textul tipărit nu există în manuscris! Evident, copistul a avut ca model un manuscris anterior în care nu existau aceste greșeli de lectură și de tipar (vezi ediția din 1968, vers. 621, 638, 688, 1087, 1530, 1554, 1726, p. 391 n. 1 etc.).

etape, prelucrată probabil și de mai mulți traducători. Dealtfel, cîteva versuri din cîntecul coral adăugat la finalul dramei, identice cu cele tipărite în 1797, s-au găsit și în hîrtiile unui alt „grămătic" bucureștean, Epifanios Dimitriadis (1760—1826), care a plecat din Principate înainte de anul 1797, adică înainte de apariția *Trepiedului moral.*

Toate acestea ne arată că traducerea prezentată de Rigas în 1797 a fost pregătită cu mult mai înainte și a circulat în Principate, copiată și recopiată de „iubitorii muzelor", ca o realizare literară destul de reușită și destul de apreciată.

Melodrama lui Matastasio este tradusă, toată, în versuri rimate, și în limba neogreacă. Însă două cîntece corale sînt prelucrate și în limba greacă antică! La finalul dramei este adăugată o odă corală (inexistentă în originalul italian) de 63 versuri, compusă în limba, în metrica și în forma poeziilor clasice (strofă, antistrofă etc.), după modelul tragediilor lui Sofocle și ale lui Euripide! Toată această elaborare (făcută după ideea că o piesă de teatru inspirată din antichitate trebuie să fie cît mai apropiată de tragediile clasice) avem impresia că este rezultatul unei colaborări (un fel de concurs poetic!) între literații din București și profesorii Academiei Domnești.

Nu se știe dacă traducătorii *Olimpiadei* au conoscut și muzica lui Caldara, care a ilustrat melodrama lui Metastasio. Este sigur însă că odele corale — și mai ales cele compuse în greaca antică — erau destinate să fie și cîntate: printr-un manuscris, păstrat tot la Biblioteca Academiei Române (ms.

gr. 370), ni s-au transmis aceste versuri transpuse cu melodia lor în notație bizantină! Copistul ne informează că sînt compozițiile unui Vasilios Vyzantios (= din Bizanț) și că au fost reprezentate (probabil „tragedia" întreagă) la teatrul de la Ismail! Manifestarea aceasta teatrală nu se știe cînd a avut loc. Compozitorul însă, un muzician, muzicolog și „iatrofilozof" renumit, era contemporan al lui Rigas, așa că putea să fie și unul din prietenii și colaboratorii săi.

Partea a doua a *Trepiedului moral* (p.117—189) cuprinde povestirea francezului Jean-François Marmontel (1723—1799) intitulată Păstorița Alpilor *(La bergère des Alpes)*. — Nuvelele lui Marmontel, publicate în revista „Mercure de France" între anii 1755—1759 și grupate apoi în volume sub titlul general *Povestiri morale (Contes moraux*, 1765), au avut mare succes în epoca lor, și nu numai în Franța. Cea dintîi povestire, cuprinsă în primul volum, era *Păstorița Alpilor*, o idilă pastorală cu conținut moral — piesă reprezentativă pentru acest gen literar cultivat de Marmontel cu predilecție și succes. Transpusă în versuri neogrecești (de un nivel școlăresc), îmbogățită și cu cîteva cîntece intercalate, povestirea lui Marmontel cuprinsă în *Trepiedul moral* (1797) a circulat în copii manuscrise înainte de a fi tipărită. Printr-un manuscris (provenind de la București sau de la Constantinopol și găsit astăzi la Atena, menționat și mai sus), care cuprinde diferite piese și versificări fanariote, ni s-a transmis *Păstorița Alpilor* în aceeași versiune greacă, copiată însă nu

după textul imprimat, ci după un alt manuscris, anterior. (Textul manuscrisului nu este lipsit de greșeli, este însă uneori mai corect sau mai complet, fără greșelile introduse de tipografi etc.). Constatăm, deci, că și *Păstorița Alpilor* prezentată de Rigas în 1797 a fost pregătită, ca și *Olimpiada*, cu mult mai înainte.

Povestirea morală a lui Marmontel avea un caracter didactic destul de vădit. Povestind istoria și peripețiile eroinei sale, autorul glorifică credința și devotamentul conjugal, respectarea jurămintelor etc. Povestirea se încheie cu „concluziile autorului", un epilog cu cîteva gînduri educative. Inspirat de toate acestea, traducătorul grec adaugă un epilog de 16 versuri ca să declare ce fermitate de caracter este „virtutea cea mai lăudabilă", și că prietenia este „comoara sufletelor". Împrejurările nu trebuie să influențeze trăinicia ei. „Eu, versificatorul, mă pot lăuda că sînt statornic și credincios față de prietenii mei." Dacă cineva este nestatornic, perfid și ipocrit față de prietenii săi, fulger din cer să-i cadă peste cap!... Declarațiile acestea, tipărite acum (în 1797, într-o carte a lui Rigas), era normal să fie considerate ca o aluzie elocventă cu sens patriotic. Dealtfel, versurile acestui epilog au circulat și ca poezie independentă (o întîlnim în antologii manuscrise și tipărite).

Textul *Păstoriței* este precedat de o notă despre autor. În loc de orice altă prezentare a autorului, „renumit filozof al veacului nostru", membru al Academiei franceze etc., Rigas

reproduce un citat din discursul lui Marmontel pronunțat cu puțin timp înainte la Senatul Franței: *„Iubirea sfîntă de Patrie își are izvorul în inimă, și inima nu îmbătrînește niciodată"* ! Toată fraza este redată cu litere majuscule (p. 118)[17].

Operele lui Marmontel au atras, destul de timpuriu, mai mulți traducători, greci și români[18]. Din 1783 a fost tradus și tipărit în grecește, romanul filozofic al iluministului francez intitulat *Belizarie (Bélisaire)*. În 1797 apare *Păstorița Alpilor* și mai apoi, altele.

Păstorița Alpilor, cuprinsă în *Trepiedul moral* sau tipărită separat, a cunoscut mai multe ediții (1797, 1811, 1815, 1822). În edițiile din 1811 și din 1822, traducerea greacă este însoțită și de originalul francez.

Lectură plăcută, povestirea aceasta a lui Marmontel a fost tradusă și în românește. Traducerea română, în proză, și intitulată *Adelaida sau Păstorița alpiccască*, s-a publicat pentru prima dată anonim la Buda, în „Calendarul" din 1818 al lui Zaharia Carcalechi[19] și a fost retipărită de

[17] Acest discurs al lui Marmontel a fost publicat atunci și în gazeta greacă din Viena: *Efimeris*, nr. 43 (29 mai 1797), p. 500.

[18] Vezi Ariadna Camariano-Cioran, *Operele lui Marmontel în Sud-Estul european*, în „Studii de literatură universală", vol. X (1967), p. 143—154.

[19] Vezi Mircea Tomescu, *Calendarele românești, 1733—1830. Studiu și bibliografie*, Buc., 1957, p. 72 și 118.

trei ori. *Păstorița* se va traduce mai apoi și în limbile sîrbă și bulgară. Nu se știe dacă traducătorii aceștia s-au servit toți de originalul francez sau de versiunea greacă prezentată de Rigas.[20]

Partea a treia a *Trepiedului moral* (p. 189—238) cuprinde idila poetului german (elvețian de limbă germană) Salomon Gessner (1730—1788), intitulată Primul navigator *(Der erste Schiffer)*, tradusă (în proză) nu de Rigas, ci de prietenul său Antonios Koroniós.

Antonios Koroniós (1770—1798), originar din insula Hios, instalat la Triest, prieten intim și colaborator al lui Rigas (l-a însoțit pînă la moarte, cum vom vedea), era cunoscut pentru preocupările lui literare: la 1794, în vîrstă de 24 de ani, a tradus din germană și a tipărit la Viena un manual de Psihologie, operă a cunoscutului pedagog Joachim-Heinrich Campe (1746—1818). Cartea lui Koroniós este precedată de o prefață dedicată lui Alexandru Moruzi, Domnul Țării Românești. După doi ani, în 1796, apare la Viena, în tipografia fraților Puliu, romanul pastoral al lui Florian (1755—1794) *Galatée*, tradus din franceză. Aici, Antonios Koroniós a prelucrat textul în mod liber și, după exemplul *Școlii amanților delicați* a lui Rigas, a substituit poeziile intercalate în textul lui Florian (multiplicînd chiar numărul

[20] Cf. Camariano-Cioran, *Operele lui Marmontel*, p. 150.

lor) cu cîntece fanariote. Cartea a fost reeditată și în 1824, dar fără numele traducătorului. — Același roman pastoral al lui Florian s-a tradus și în românește. Traducerea se păstrează la Biblioteca Academiei Române în două manuscrise (nr. 150 și 3502). Manuscrisul din urmă este intitulat: *Galatia. Tragodii păstoriască a domnului Florian, tălmăcită de pe limba grecească pe limba moldovinească de mine Constantin Stamati, în Eși, anul 1808, iuni 27.* Traducătorul s-a servit, fără îndoială, de traducerea lui Koroniós[21].

Cartea aceasta a lui Rigas, constituită de trei opere literare (Metastasio-Marmontel-Gessner) și corespunzător intitulată *Trepied moral*, este precedată de două foi adăugate ulterior: una cuprinde titlul general *(Trepied moral)*, fără numele scriitorilor, traducătorilor etc., iar cealaltă cuprinde o prefață dedicatorie, semnată de „Rigas Velestinlis Tesalianul", în care sînt lăudate virtuțiile patriotice ale unui alt tesalian, Serghios Hatzi-Konstas din Olimp, „descendent

[21] Vezi D. Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des Lumières*, Sibiu 1945, p. 68 și 128; cf. A. Camariano-Cioran, *Operele lui Marmontel*, p. 144 n. 5. — Subtitlul „*tragodii* păstoriască" din traducerea lui Stamati, corespunde cu subtitlul dat greșit de Koroniós: „*dramă* pastorală" (în loc de „roman pastoral"). O confruntare între textul român și cel grec ar fi foarte interesantă, nu numai ca să verificăm că Stamati a tradus după traducerea lui Koroniós, dar ca să constatăm dacă Stamati a substituit și el, la rîndul lui, cîntecele fanariote intercalate în text de Koroniós cu alte cîntece, românești.

adevărat al Elenilor", făcîndu-se elocvente aluzii la ridicarea Patriei și la eliberarea Neamului...

Trepiedul moral s-a tipărit în 900 de exemplare, din care 120 au fost trimise la București și 700 la Iași! [22]

Noul Anacharsis este o altă lucrare remarcabilă pe care Rigas a prezentat-o în 1797, paralel cu *Harta Eladei*, cu *Trepiedul moral* și celelalte. — În perioada aceasta, la Viena, un tînăr grec, student în medicină, Georgios Sakelarios din Kozani (1765—1838), începuse să traducă o scriere franceză, compusă din mai multe volume, și anume: *Voyage du jeune Anacharsis en Grèce*, aparținînd lui J. Barthélemy. Încă de la prima sa ediție (Paris, 1788), această lucrare a avut o largă circulație și un mare răsunet, ca urmare, a fost reeditată de mai multe ori și tradusă în toate limbile europene. Subiectul ei constă într-o călătorie imaginară — în antica Eladă — „în a doua jumătate a secolului IV înainte de Hristos". Este scrisă de un mare savant și cunoscător al antichității, literat de renume, care reînsuflețește „Elada anilor strălucitori" și o înfățișează în toate manifestările vieții publice și particulare, lucrată cu acribie științifică și talent literar. Această călătorie imaginară, rod al unor studii îndelungate și al unor minunate cunoștințe asupra antichității, bazate pe mărturiile scriitorilor antici, este însuflețită de o adîncă vene-

[22] Legrand-Lambros, *Documente*, p. 60—63; cf. Elian, *Conspiratori*, p. 344—345.

rație pentru măreția clasică și se inspiră din cea mai curată dragoste de libertate. Grecii din acea vreme au îndrăgit această lucrare mai mult decît oricare altă carte străină. Cei care-o citeau, în ediția franceză sau în traduceri — italiană sau germană —, „udau cartea cu lacrimi, văzînd expuse atît de viu faptele și imaginea strămoșilor noștri străluciți. Cei care nu cunoșteau limbi străine îi ascultau pe alții povestindu-le despre ei și doreau cu ardoare să fie redată și în limba noastră această scriere". Această dorință fierbinte a conaționalilor săi s-a hotărît s-o împlinească Georgios Sakelarios, studentul de la Viena: „Arzînd și eu de aceeași dorință, m-am hotărît s-o traduc în limba noastră". Terminase de tradus primele trei volume ale lucrării, cînd anumite împrejurări l-au determinat s-o abandoneze, absorbit fiind de alte preocupări. Lucrarea ar fi rămas numai în manuscris și incompletă, dacă n-ar fi existat la Viena cercul lui Rigas și al tovarășilor săi, care să preia continuarea traducerii, să impulsioneze și să înceapă editarea ei. Călătoria *Noului Anaharsis în Grecia* „care avea ca scop să arate neamului grec cît de mare a fost patria lor de altădată", precum constatase ancheta autorităților austriece, a fost cea mai potrivită lucrare pentru înflăcărarea inimilor și exaltarea patriotismului celor înrobiți. În strădania lui Rigas de luminare a nației, lucrarea era de o mare importanță. De aceea, toți cei care cunoșteau limba franceză și făceau parte din același cerc—Sakelarios, Vendotis, Rigas și Nicolidis — preiau traducerea tuturor volumelor, le împart între ei și îi urgentează publicarea. În tipografia fraților Puliu, începe tipărirea primelor trei volume,

traduse de Georgios Sakelarios, iar într-o altă tipografie, se tipărește, în același timp, al patrulea volum, tradus de Georgios Vendotis și de Rigas, și se pregătesc celelalte cinci volume, completîndu-se astfel lucrarea, cu dorința de a circula cît mai repede. Dar n-au apucat să circule decît primul și al patrulea volum, deoarece la sfîrșitul anului 1797 a avut loc arestarea lui Rigas și a tovarășilor săi. Primul volum, intitulat *Călătoria Noului Anaharsis în Grecia* (1797) poartă numele traducătorului: Georgios Sakelarios. Din volumul patru, primele trei capitole le-a tradus Georgios Vendotis, iar restul de cinci le-a preluat Rigas, cu intenția de a traduce și a comenta faptele referitoare la Tesalia etc. Titlul este orientativ: *Noul Anaharsis, volumul patru. Capitolele 32, 33 și 34, traduse de Georgios Vendotis din Zachint, iar capitolele 35, 36, 37, 38 și 39, de Rigas Velestinlis Tesalianul. Corectat și editat de el însuși. Viena, 1797.*

Lucrarea lui Barthélemy, în ediția sa franceză, era însoțită și de un *Atlas* cu hărți istorice și planuri, din care Rigas a folosit mult material pentru lucrarea sa cartografică. Marea Hartă a Eladei conține numeroase planuri, indicînd lupte și bătălii navale, orașe antice și locuri sacre „spre înțelegerea celor istorisite de Noul Anaharsis", după cum se precizează.

ÎNCEPUTUL RĂSCOALEI s-ar putea spune că este încă departe, de vreme ce Rigas era absorbit de preocupările sale scriitoricești pașnice.

Lucrările enumerate mai sus: opera cartografică, atît de vastă și impunătoare, portretele istorice, traducerile din *Trepiedul Moral*, traducerea și notițele din *Noul Anaharsis*, toată activitatea febrilă scriitoricească de traducător și de editor, ar fi suficiente ca să umple scurtul interval de timp (15—16 luni) cît a stat Rigas la Viena. Și totuși, avîntul și multilateralitatea preocupărilor sale nu se opresc aici. Chiar dacă nu putem stabili cu exactitate toate preocupările lui din perioada în care a stat la Viena, oricum sîntem în măsură să știm că, paralel cu această activitate, înflăcăratul și neobositul Rigas pregătea în ascuns o acțiune revoluționară. Alături de pașnicul adorator al țării, plin de nostalgie pentru patria străbună, care putea fi bănuit că-și consumă energia în patosul romantic al visurilor patriotice nebuloase, apare acum, din arderea mocnită a anilor, o inimă inundînd de generozitate și entuziasmînd pe toți din jur, nestăpînitul patriot, luptătorul înflăcărat, revoluționarul hotărît.

Dacă în ce privește activitatea sa anterioară — în Țara Românească pînă la 1790, la Viena în 1790, și în țările dunărene iarăși pînă în anul 1796 — nu putem spune nimic concret sau să precizăm ceva, deoarece nu dispunem de date, în legătură cu activitatea sa din ultimul timp al șederii sale la Viena (august 1796 — decembrie 1797), avem suficiente informații și mărturii elocvente. Aflăm, de exemplu, că în luna septembrie a anului 1796, adică tocmai după o lună de la plecarea sa din București, Rigas cînta, acompaniindu-se la flaut, într-o casă de prieteni, unde se adunau mulți compatrioți, cîntecul său de răscoală Thurios: *„Pînă cînd viteji..."* ! Compatrioții îl ascultau cu entuziasm și pietate. Cîntecul acesta, care era cîntat la fiecare adunare, răspîndește emoții și fiori, înflăcărează inimile și se transmite din gură în gură și de la inimă la inimă, în toate cercurile patriotice grecești, la Viena și la Triest, la Pesta și la Zemun, în coloniile emigranților ca și în Patria mamă (în luna mai a anului 1797 ajunsese în Siatista din Macedonia!) ...Este astfel lesne să ne închipuim în ce atmosferă de fierbere revoluționară trăiește și activează Rigas.

Thurios nu este un simplu cîntec patriotic destinat să emoționeze un cerc de prieteni sau să acompanieze visurile compatrioților, care în asemenea adunări prietenești își aduc aminte de patrie și oftează pentru că ea este înrobită. Este un manifest revoluționar fățiș, semnalul răzvrătirii — un program gîndit de acțiune, semnalul de alarmă pentru tot Sud-Estul european, subjugat de turci.

Activitatea scriitoricească și editorială a neobositului cartograf și traducător nu ne oferă decît o imagine incompletă a personalității și operei sale — imagine unilaterală dacă l-am cunoaște exclusiv din hărțile și traducerile literare pe care le-a publicat în acest interval — opere, desigur patriotice și urmărind luminarea poporului, dar nu și deschis revoluționare. Toată această activitate se înscrie, însă, în cadrul unui program mai larg, constituind doar un aspect al întregii sale activități, o parte dintr-un vast plan patriotic și de luminare a neamului, vădit revoluționar. În acest timp, cel puțin cît a stat la Viena, Rigas nu este numai învățatul serios, care își petrece tot timpul în editurile și tipografiile Vienei, urmărind publicarea lucrărilor sale. Nu este numai un adorator pasiv al antichității, care se pierde retras în bibliotecile și muzeele Vienei — cercetător al cărților geografice vechi sau al monedelor antice și al sigiliilor — ca să găsească materialul necesar pentru hărțile și gravurile sale istorice. Nu este nici intelectualul de birou, așa cum și-ar putea închipui cercetătorul operei sale cartografice sau al celei de traducător. Vastele sale cunoștințe asupra antichității, formația sa științifică, contactul permanent cu toate evenimentele noi, presupun, desigur, o pregătire intelectuală și un studiu aprofundat și stăruitor. Fără îndoială că Rigas a fost și un cugetător frămîntat de problemele teoretice, în afară de faptul că era un cercetător al muzeelor și bibliotecilor din Viena sau corector în tipografii. Însă, imensa sa activitate nu se epuizează în aceste domenii. Principala preocupare, grija permanentă era realizarea planurilor de eliberare. Cînd în luna august

a anului 1796 vine la Viena, Rigas nu este un simplu patriot agitat, ci un revoluționar. Cu cîntecul său *Thurios*, compus probabil înainte de luna septembrie a anului 1796, proclamă în mod vădit revoluția și așteaptă sau pregătește momentul potrivit, cînd va declara deschis, în fața dușmanilor și prietenilor săi, această revoluție.

Planurile sale de eliberare sînt, firește, strîns legate de opera sa și potrivite cu împrejurările vremii și ale țării sale. Pentru ca să-i putem urmări acțiunile, să-i înțelegem bine intențiile și opera sa revoluționară, trebuie să aruncăm o privire asupra situației interne a Imperiului Otoman, așa cum o vedea Rigas în vremea sa, să cunoaștem concepțiile și dorințele care îl inspiră, ca și desfășurarea internațională a evenimentelor, după pătrunderea francezilor în Mediterana și în sud-estul Europei.

Descompunerea împărăției otomane, pe care Rigas a văzut-o îndeaproape în ultimii 15—20 ani, îl face să creadă că s-a apropiat prăbușirea definitivă a dominației otomane. Paralizia conducerii administrative a făcut ca puterea centrală a sultanului să devină o umbră în imensa lui împărăție. Anarhia batalioanelor nedisciplinate și atotputernice de ieniceri împiedică orice tentativă de reorganizare militară. O parte însemnată a puterii otomane se află în mîinile grecilor, ale domnilor fanarioți, ale marilor dragomani și ale altor demnitari ai Porții, în timp ce interiorul țării este la dispo-

ziția rebelilor nesupuși, și armata otomană este formată, în mare parte, din creștini. Sultanul își sprijină puterea pe guvernatori, autocefali de regulă, și pe toparhi, care se priveau cu neîncredere unii pe alții, așteptînd momentul potrivit de răzvrătire. Totodată, încetul cu încetul cresc nemulțumirile printre diferitele popoare din Imperiul otoman și se înmulțesc mișcările de răscoală. Corupția de la curtea sultanului face neputincioasă puterea centrală în a se impune și a înlătura instabilitatea și descompunerea șubredei împărății.

Răscoala lui Pasvantoglu (1793—1796, 1797 și urm.) a venit să confirme această situație. Cazul lui este caracteristic. Un neînsemnat guvernator reușește să concentreze forțe puternice și amenință să cucerească toate provinciile dunărene; hărțuiește Belgradul și Țara Românească; se mișcă liber spre Bulgaria; devine gazdă și protector al tuturor nemulțumirilor; se declară pe față răzvrătit și adversar al sultanului; respinge cu succes și umilește forțele trimise de Poartă împotriva lui, obligîndu-și suveranul să-i accepte pretențiile.

Mare a fost rolul de culise pe care l-au jucat în acest timp unii Domni ai Țării Românești și alți fanarioți, mari dragomani ai Porții sau dragomani ai flotei otomane, unii agenți francezi și mai ales unii greci din Principate. Se menționează existența unor greci și la Vidin, în anturajul imediat al lui Pasvantoglu, și al altor greci, trimiși ai acestuia, care duceau

tratative cu Divanul, cu Domnitorii Țării Românești, cu francezii etc. Răzvrătirea unui neînsemnat guvernator capătă încetul cu încetul o semnificație mult mai adîncă, aceea de protest înarmat al subjugaților împotriva tiraniei și a lăcomiei nesățioase a sultanului. Trei ani de lupte ale răsculaților și puternica rezistență (1793—1796) au fost îndeajuns, nu numai să-l convingă pe sultan de imposibilitatea impunerii voinței sale și a pedepsirii răsculaților, dar au fost suficienți să transforme răscoala lui Pasvantoglu într-o mișcare panbalcanică și să dea acestei lupte prestigiul moral al unei răscoale „populare" pentru drepturile celor subjugați.

Domnitori, boieri, mitropoliți și alții mijlocesc pe lîngă sultan, prezentîndu-l pe Pasvantoglu, după cum ne informează istoricul contemporan Dionisios Fotinos, „ca cel mai drept și înflăcărat apărător al tuturor raialelor din împărăție"...

În ce privește aceste demersuri oficiale, cît și acțiunile de culise, nu putem ști dacă și pînă la ce punct a existat vreun amestec mai substanțial al lui Rigas. Informațiile unor vechi biografi (Perrevós, Filimon, Gazis etc.) datorate tradiției, oarecum exagerate, vor să-i atribuie lui Rigas ațîțarea răscoalei lui Pasvantoglu susținînd chiar că Rigas însuși a compus, „după mărturiile unora", pe socoteala răzvrătitului pașă „propriile sale justificări de conduită față de sultan". Adevărat însă este că un prieten și compatriot al lui Rigas, Dimitrie Turnaviti, a avut, cum am văzut (p. 47 și urm.) un rol principal în demersurile și tratativele din timpul primei răzvrătiri a lui Pasvantoglu, ca și mai tîrziu. Rigas avea toată posibilitatea

să fie ținut la curent — probabil și să colaboreze — cu această mișcare, să stabilească mobilurile cele mai adînci și telurile cele mai îndepărtate, avea putința să constate și să cîntărească perspectivele deschise pentru Peninsula Balcanică de extindere a tulburărilor.

În cîntecul său războinic *Thurios* — care se cînta deja la Viena în septembrie 1796, așa cum am văzut — Rigas îl îndeamnă pe Pasvantoglu să continuie lupta și să se extindă în nordul Peninsulei, izgonind toate forțele sultanului din Balcani și din fortărețele din revărsarea Dunării, unde erau instalate garnizoane turcești:

De ce stai, Pasvantoglu, atît de îndoit?
Prin munți Balcani fă-ți cuibul, ca vulturu-n zenit;
și n-avea nici o teamă de bufnițe și corbi;
victoria te-așteaptă dacă-i unești pe robi.
Silistra și Brăila, Chilia și Bender,
Hotinul, Ismailul, te cheamă și te cer;
trimite-le armate și-ți vor veni de tot,
că-n ghiara Tiranici a mai trăi nu pot...

(vers. 87-94)

Așteptările cuprinse în aceste versuri ale lui Rigas nu au fost desmințite. Se știe că Pasvantoglu — cu toate că încheiase un armistițiu de scurtă durată — n-a renunțat la ambițioasele sale planuri. Este de asemenea cunoscut că în această perioadă, atît de critică pentru Imperiul otoman, Pasvantoglu a fost „primul conducător al apostaziei", n-a fost însă și unicul răzvrătit.

Mișcările separatiste ale pașalelor amenință să zdruncine stăpînirea sultanului și, în mare parte, au zguduit imensa împărăție. Nu se știe dacă decăderea puterii centrale, dacă exemplul lui Pasvantoglu ori mașinațiunile puterilor străine, probabil toate la un loc, i-a îndemnat pe mai mulți puternici guvernatori ai epocii să se răzvrătească și să se proclame autocefali. Se pare că și-au manifestat astfel de tendințe multe pașale, pe care îi încurajează, chemîndu-i pe nume, Rigas, în *Thurios:* Ghiurgi din Tracia, care amenințase serios chiar și Constantinopolul, pașa din Brusa, vizirul din Alep, beii din Egipt și, desigur, și alții, pe care nu-i amintește, cum era de exemplu Ali Pașa din Epir și alții.

Este greu de crezut că pe toți aceștia îi unea vreo înțelegere secretă, așa cum s-a spus. Nu găsim nici identitate de concepție, nici o coordonare în acțiunile lor. Dacă ar fi existat un plan comun, rezultatele ar fi fost altele.

Oricum ar fi, proiectul acesta de răscoală generală, Rigas îl asociază programului său de eliberare națională. Apelul său către Pasvantoglu dovedește că i se adresează acestuia cu oarecare încredere (demn de subliniat însă este versul „unește-te cu robii, dacă dorești să învingi...") Pe alții îi cheamă numai ca simpli colaboratori la răscoala generală îndreptată împotiva Imperiului otoman, dușmanul comun fiind sultanul, suveranul comun al tuturor. Rigas este optimist — sau cultivă optimismul — căci acesta tindea să devină o convingere comună a tuturor subjugaților, creștini și turci, a conducătorilor și a celor conduși. Tocmai de aceea, el nu este partizanul unei r ă s c o a l e naționale l o c a l e

a grecilor, ci adeptul luptei pentru destrămarea Imperiului otoman:

O flacără s-aprindem în Turcia și apoi
din Bosnia să pornească-n Arabia cu noi!
(vers. 107–108)

.....

Să-i sfîșiem pe lupii ce-au sfîșiat, haini,
în chinuri lungi de-a valma pe Turci și pe Creștini!...
(vers. 121–122)

Planurile de eliberare ale lui Rigas trebuie să fi fost mult mai vechi. În perioada războaielor austro-ruso-turcești, s-au discutat adeseori multe planuri referitoare la dezmembrarea Imperiului otoman. La Constantinopol, și mai ales în Principate, cercurile fanarioților, cu politica lor adeseori contradictorie, cu mașinațiunile lor impenetrabile, i-au oferit ocazia să vadă, să studieze și să învețe multe. În Viena anului 1790 cercurile patriotice active ale conaționalilor, care-l înarmau pe Lambros Katzonis, coordonau activitatea lor cu aceea a celor înarmați din munții Greciei, constituiau delegații naționale și făceau demersuri pe lîngă cabinetele Europei — toate acestea au influențat adînc înflăcărarea patriotică a lui Rigas și l-au condus spre gînduri, dacă nu și spre hotărîri concrete. După anul 1792, este dealtfel normal ca planurile de eliberare pe care ni le va prezenta puțin mai tîrziu în *Thurios*, să înceapă să se contureze. Sfîrșitul lipsit de glorie al expediției austro-ruse (1787—1792) risipi

himera „neamului blond". Orientarea sa ideologică către spiritul francez al vremii, legăturile sale strînse cu agenți și cu eruditi francezi, deplina sa informare asupra evenimentelor internaționale din Europa și maturitatea sa politică l-au determinat să se orienteze definitiv spre Franța. Dezinteresatul sprijin moral al Franței constituia acum o contrapondere la interesul dubios al marilor vecini, care se autodeclarasera protectori ai creștinilor din Răsărit. Exemplul „tiranoctonilor" și „tiranomahilor" francezi arăta popoarelor cum pot fi doborîite „tiraniile". Este nevoie deci, de o luptă bazată pe propriile forțe, pentru ca sclavii să-și scuture jugul. Și acest jug, potrivit cu spiritul vremii, nu este numai cel al cuceritorului străin, ci totodată și jugul „despotismului" barbar. Sultanul este Cuceritorul, care trebuie să plece, dar totodată este și Tiranul, care trebuie să fie doborît — reprezentantul „despotismului" medieval, care trebuie să dispară de pe pămînt — tiran nu numai al grecilor și al celorlalte popoare pe care le-a cucerit și le deține încă prin forță, dar opresor și al propriului său popor.

Cu aceste gînduri frumoase — influență directă a ideilor revoluționare ale Franței contemporane — Rigas și-a construit fundamentul teoretic și și-a precizat mai pe larg temelia visurilor sale de eliberare a Patriei: scuturarea jugului cuceritorilor, progresul, bunăstarea, reînvierea neamului, strîns împletite cu întreaga problemă a reformării sud-estului european și cu zdrobirea „tiranilor". Pătruns adînc de aceste idei, el își închipuia că nu este departe ceasul cînd toate popoarele

vor îmbrățișa acest spirit, cînd toți sclavii se vor trezi, vor colabora și-l vor doborî pe tiranul lor comun. Aversiunea împotriva tiraniei, comună tuturor, creștea din zi în zi, tot mai mult forța ei pătrundea mai adînc. De ce s-ar fi îndoit? Cu aceeași credință și cu același optimism, teoreticienii Revoluției franceze au configurat destinul popoarelor și au făcut ca viziunile lor grandioase să capete necesitatea legilor naturale... Descompunerea puterii centrale a Tiranului, răscoala lui Pasvantoglu, așteptatele răzvrătiri ale celorlalți guvernatori, încrederea sa, mai ales, în răscoalele și puterile celor subjugați, făceau apropiată și nu greu de realizat desmembrarea Imperiului și căderea Sultanului... Și neobositul „secretar" al cercurilor fanariote, „gramaticul" cu spiritul înflăcărat, traducătorul lui Montesquieu, cititorul lui Rousseau, al lui Voltaire și al enciclopediștilor, candidul ideolog al Iluminismului, care ridicase la rangul de dogmă religioasă „drepturile naturale" ale omului și ale popoarelor, patriotul ardent, care în Franța contemporană admiră revenirea anticei măreții elenice, pasionatul „adorator al Libertății" pătruns de nostalgia gloriei strămoșești, studiază acum cu nesaț declarațiile Adunării Franceze și Carta Constituțională a Franței revoluționare, însuflețindu-se, îmbărbătîndu-se și visînd reformarea Răsăritului, învierea Neamului, instalarea pe ruinele Imperiului otoman a unei imense „Republici", după modelul Republicii Franceze — a unei Republici care va înflori din nou în vechiul ei leagăn, va străluci, va îmbrățișa toate popoarele subjugate, aliate în

lupta comună împotriva tiraniei și participînd la binefacerile Libertății. Ei erau moștenitori și continuatori ai marilor idealuri și ai tradițiilor strălucite ale civilizației clasice... *Liberté, Egalité, Fraternité!*

Vizionar pasionat, Rigas nu încetează însă să lucreze cu toate puterile sale. Animat de aceste visuri alcătuiește marea Hartă a Eladei și în același fel pregătește toate publicațiile sale. Din același spirit, din aceleași dorințe și din aceeași înflăcărare a apărut, la un moment de entuziasm, și faimosul său cîntec de răscoală intitulat în limba vechilor greci: *Thurios*.

«**Thurios**» nu este doar un marș războinic de luptă[1]. Este o proclamație revoluționară, un semnal al răscoalei, un apel adresat mulțimilor. El reprezintă în același timp un program al luptei de eliberare și o cateheză republicană. Este scris în versuri și se cîntă pe melodia unui cîntec popular destul de cunoscut. Astfel se răspîndește mai ușor din gură în gură, răsună mai adînc în inimi, supune, inspiră și încîntă. Folosește limbajul călduros al inspirațiilor auten-

[1] Vezi textul întreg (126 versuri), transpus în versuri românești de I o n B r a d și publicat mai jos, în *Anexă*. — Rigas cunoștea bine cele două cîntece de luptă transmise din antichitate, faimosul *Thurios* al Spartanilor, compus de Tyrtaios, și *Elegia* lui Callinos; vezi Isidora R o s e n t h a l - K a m a r i n e a, *Einflüsse Kallinos' und Tyrtaios' auf den Thurios des Rigas*, în „Folia Neohellenica", 2 (1977), p. 127—136.

tice și se înalță, ici-colo, în exaltări lirice pasionate, grandioase:

Viteji feciori, voi bravii, să mai trăim, cît vreți
tot singuri, cum sînt leii, prin munții pădureți?
în peșteri s-avem casa, spre codri să privim,
de-amarnica sclavie din lume să fugim?
să ne mai pierdem frații și-al Patriei pămînt, 5
părinți, copii, prieteni și tot ce-avem mai sfînt?
Mai bine-n libertate, un singur ceas, decît
sclavia să te strîngă, ani patruzeci, de gît!

. . . . . .

Din Sud, din Miazănoapte, din Răsărit și-Apus 41
pentru popor și Patrie, sus inimile, sus!

. . . . . .

Bulgarii și-Albanezii, voi Sîrbi și voi Elini 45
și negrii ca și albii, un iureș doar să fim,
și spada Libertății s-o-ncingem, soț cu soț,
de vitejia noastră s-audă-n lume toți!

. . . . . .

O inimă, cu toții, un suflet și un gînd, 105
de vom lovi Tiranul, vedea-l-vom dispărînd!

. . . . . .

Realizarea proiectului revoluționar și programul pentru punerea lui în aplicare erau legate de mai mulți factori. Înainte de a se stabili declanșarea operațiunilor și progra-

mul concret al desfășurării lor, se impunea rezolvarea mai multor probleme. Aceste probleme așteptau să fie rezolvate tocmai de Rigas, care acționează în acest sens în tot timpul șederii sale la Viena (august 1796 — decembrie 1797). În afară de publicarea hărților, s-ar putea crede că toate celelalte activități, pe care le-am urmărit, erau pentru Rigas secundare, producții ale unei perioade de așteptare, care s-a prelungit probabil mai mult decît el își propusese. Într-adevăr, după cîteva luni de la sosirea sa la Viena, la începutul anului 1797, este hotărît să părăsească Austria: după ce nerăbdător a așteptat definitivarea publicării hărților sale, în luna februarie a anului 1797, face cunoscut că are „să plece de aici". Desigur, planurile sale de eliberare, marele și fundamentalul scop al vieții sale, îl chemau să-și continue activitatea în altă parte.

Ziarul grec *Efimeris*, organul publicistic al prietenilor săi și al cercurilor patriotice din Viena, în numărul său din 20 februarie 1797, anunțînd publicarea marei *Hărți*, scria: „Fiind pregătită mult așteptata Hartă, se va tipări în întregime, adică cele douăsprezece foi pînă la sfîrșitul lui aprilie 1797 și se va vinde pînă la sfîrșitul lunii mai". Toți cei care doresc să și-o procure — precizează anunțul — pot scrie pentru a li se trimite în intervalul acesta, „deoarece după această dată, nu se va mai găsi aici, dat fiind că e d i t o r u l v a p l e c a d e a i c i..."

Informațiile existente nu ne spun unde avea de gînd să plece Rigas. Este evident însă, că el socotea chiar de la bun început că șederea sa la Viena va fi scurtă și proiecta, încă din

primele luni ale anului 1797, să plece, luînd cu el toate hărțile și părăsind definitiv Austria.

Dacă n-a reușit să plece atît de repede, ci abia la sfîrșitul anului 1797, aceasta nu înseamnă că și-a suspendat, între timp, febrila pregătire a plecării. Dimpotrivă, el a lucrat necontenit fără să se abată de la marele său țel, pîndind momentul, urmărind situația internațională, pentru a-și coordona acțiunile cu rapida evoluție a evenimentelor militaro-politice din zilele sale, evoluție care a rezervat atîtea surprize, a deschis o neașteptată perspectivă pentru soarta Mediteranei și a Orientului, a creat atîtea speranțe pentru popoarele subjugate din Peninsula Balcanică, și mai ales pentru greci.

Bonaparte în Italia (1796—1797) concentrase atenția lumii întregi cu uimitoarele sale succese. Din primăvara anului 1796, cînd a trecut Alpii și a coborît în Lombardia, tînărul generalisim al Franței revoluționare a reușit să conducă pretutindeni victorios armatele sale republicane, împotriva Austriei și a puterilor monarhice coalizate. Instalîndu-și comandamentul militar la Milano (luna mai 1796), proclamă „eliberarea" Italiei și cheamă poporul italian să adere la noile idealuri ale Libertății și ale Republicii, obligă la retragere sau la încheierea armistițiului pe oricine se împotrivește, cucerește toată Italia (iunie 1796) și se întoarce împotriva Austriei. După crîncene bătălii (sept.-noiem. 1796), îi obligă pe austrieci să se retragă (febr. 1797) și în primăvara anului 1797 ajunge aproape la porțile Vienei, impunînd condițiile

armistițiului. Reîntorcîndu-se în Italia, desființează imperiul milenar al patricienilor Veneției (mai 1797), impune reforme republicane, și fără să-și piardă timpul, în luna iunie a anului 1797, trimite primele sale forțe în Insulele Ionice, domeniul statului venețian pînă atunci... Prin tratatul franco-austriac de la Campo-Formio (6/17 oct. 1797) anexează Franței insulele acestea din vestul Greciei, revendică stăpînirea Mediteranei și ține în mîinile sale soarta Greciei și a Orientului apropiat.

Ecoul produs de aceste răsunătoare evenimente era fără precedent. Nu era vorba numai de succesele militare și victoriile strălucite care uimiseră lumea. Declarațiile Franței revoluționare au dat un conținut mai profund acestor războaie și triumful armatelor republicane apărea ca o cruciadă pentru cauza general-umană a Libertății și Democrației. Bonaparte lupta atunci împotriva „tiranilor" și împotriva „despotismului", desființa dinastii și răsturna regimuri absolutiste seculare, ca să instaleze în locul lor „suveranitatea poporului", independența națională și libertățile democratice... Acest fapt zguduia profund popoarele subjugate și îndrepta toate simpatiile și speranțele celor oprimați către Franța Republicană, care lupta împotriva tiranilor, și către generalisimul ei eliberator...

Speranțele grecilor și înțelegerile secrete cu francezii erau foarte firești și justificate, mai ales de cînd Bonaparte se afla la porțile Greciei și lăsa să se întrevadă planurile de extin-

dere a dominației franceze pe întregul bazin Mediteranian. Este adevărat că păturile populare înapoiate din țările grecești se legănau încă cu legendele „neamului blond", iar clerul și toate elementele conservatoare, orientate permanent spre Rusia „coreligionară", nu erau dispuse să privească cu simpatie pe „iacobinii" Franței democratice. Însă partea cea mai activă a poporului — întreprinzătorii, navigatorii, negustorii și învățații, instalați în orașele și centrele comerciale din orient sau în înfloritoarele colonii din Europa — întotdeauna la curent cu evenimentele internaționale, era pregătită și dispusă să accepte și să se folosească de noua situație.

Nu avem posibilitatea să cunoaștem și să enumerăm cîte demersuri, cîte simple convorbiri sau tratative secrete au avut loc, cîte propuneri generale sau concrete au făcut grecii francezilor în acest interval de timp. Știm însă că mulți greci acționează în această direcție, din Peloponez pînă în Principate și în Europa Centrală și de la Constantinopol pînă în Italia și Franța. Numeroși agenți ai Franței, cu activitate în toate centrele Europei și Orientului, însuși Napoleon și personalități marcante ale Directoratului nu numai că favorizau, dar și încurajau aceste acțiuni ale grecilor, care își pun acum toate speranțele în francezi, eliberatorii Italiei și stăpînii destinelor sud-estului european și ai Orientului apropiat.

Cercurile patriotice din coloniile grecești, în mod firesc, încep să se mobilizeze. Grecii de aici se găsesc mai aproape de evenimente și au posibilitatea să cîntărească situația.

Strîns uniți între ei, păstrează ca o făclie nestinsă amintirea și nostalgia pămîntului natal și cultivă de secole o tradiție vie de „iubitor de Patrie". Toți au ambiția să se arate folositori prin orice mijloace conaționalilor lor și să se întoarcă într-o zi în patrie — dar într-o patrie liberă... Împărtășesc orice cuvînt, orice părere care se referă la binele neamului, sînt adepți entuziaști și uniți întotdeauna pentru cauza comună. Coloniile lor, insulițe în oceanul popoarelor de alt neam și de alte credințe, sînt pătrunse mai puternic de conștiința elenismului, își concentrează toate forțele, legătura dintre ele luînd forma unei sacre uniuni patriotice. Această legătură transformă colonia într-un tot unic și compact, unește idealurile și ambițiile, cultivă emulația iubirii de neam, fiind capabilă să pună în mișcare, într-un unic efort, toate forțele răspîndite ale conaționalilor, toată „Grecia Mare" a elenismului din Diaspora[2].

Era firesc ca grecii din Diaspora să fie în avangardă nu numai la renașterea spirituală și la noile orientări ale neamului, ci și în strădaniile de a se elibera.

În Italia, mai ales, odată cu venirea francezilor, trebuie să fi avut loc cele mai vii frămîntări. În marile centre comerciale și spirituale, la Veneția, Pisa, Livorno, Ancona etc., peste tot înfloresc numeroase comunități grecești, care sînt centre de activitate comercială și spirituală, cu o lungă tradiție și mare strălucire. Și toată Italia trăia acum beția

[2] *Diaspora* = totalitatea coloniilor grecești răspîndite în diferite părți ale Europei *(n.tr.)*.

victoriilor lui Bonaparte... Un exemplu caracteristic al entuziasmului filofrancez și al clocotului revoluționar al coloniilor grecești din Italia — care desigur n-a fost și singurul — îl constituie mișcările tinerilor studenți din Padova și ale patrioților din Veneția, unde printre alții, se remarcă expunîndu-se pericolului (începuturile anului 1797), cunoscutul poet de mai tîrziu Ioanis Vilaras din Ianina. Extinderea acestor mișcări a fost desigur mult mai mare, din cîte putem noi cunoaște.

La cea mai mare tipografie greacă din Veneția, înființată în 1670 de Nikolaos Glykys, originar din Epir, se tipărește în 1797, tradus în grecește, *Catehismul republican* al lui La Chabeaussière, cartea cea mai potrivită pentru popularizarea principiilor Revoluției franceze, tradusă și răspîndită în toată Europa de atunci ca „manualul omului liber" (cf. p. 228).

În Austria, elementul grecesc emigrant urmărește evenimentele din Italia vecină, din Veneția și din Marea Ionică; cu același zel patriotic și cu același entuziasm se reînsuflețește, așteaptă și caută modalitățile prin care patria subjugată să profite de noua conjunctură a evenimentelor.

„Companiile" negustorilor greci creaseră colonii înfloritoare în întreg nordul Peninsulei Balcanice și în Europa Centrală. Aceste centre, răspîndite de-a lungul principalelor artere legînd Europa apuseană de cea răsăriteană, Europa centrală de Mediterana, Apusul cu Răsăritul, creează o densă rețea grecească de comunicații, care începe din Italia, urcă spre Veneția și pe coasta dalmată, pătrunde și mai spre nord, de la Viena pînă la Lipsca și Amsterdam,

și mai spre sud, pînă la Zemun, străbate și se ramifică de-a lungul Dunării, pînă la Marea Neagră, spre a se lega apoi cu „Grecia Scitică" a Crimeei și cu nenumăratele colonii din Rusia. Centrul acestei rețele, care își ramifică arterele peste granițele statelor, era în Austria. De aceea nu-i întîmplător, poate, că și Rigas se află și activează acum la Viena. În primul rînd se apropia foarte mult de Italia, de unde putea să urmărească mișcările lui Bonaparte. Apoi, avea prilejul să vină în contact cu toate coloniile grecești din Viena și Pesta pînă în Moldova și Țara Românească, și din Lipsca pînă la Triest și Zemun; în același timp, bunele relații ale Austriei cu Poarta înlesneau și contactul său cu patria subjugată. Caravanele comerciale urcă și coboară din Austro-Ungaria în Macedonia, în Epir și în Tesalia, iar din Triest vasele comerciale pleacă și vin spre porturile grecești și spre mările Răsăritului.

Austria, în această epocă, luptă pe Rin și în Italia de Nord ca să-i oprească pe francezi. Se retrage de peste tot umilită și în primăvara anului 1797 este constrînsă să semneze, aproape de porțile Vienei, un armistițiu provizoriu cu Bonaparte. Această stare de război se prelungește pînă în luna octombrie 1797, cînd se va încheia tratatul de la Campo-Formio. În tot acest interval de timp (1796—97), Austria cunoaște neliniștea și nesiguranța celor învinși, influența exercitată asupra opiniei publice de ideile franceze, și succesele armatelor franceze nu fac altceva decît să agraveze agonia înăbușitoare a sfîrșitului fatal... Toți, pretutindeni, îi așteptau pe francezi. Îi așteptau să intre în Austria, să treacă de coastele dalma-

tice și să se reverse în Peninsula Balcanică sau să debarce în Peloponez și să răscoale Grecia.... În asemenea împrejurări este lesne de închipuit cum zvonurile exagerau evenimentele; simple închipuiri sau dorințe tainice, temeri sau așteptări se transformă în știri reale și toate sînt, cum se întîmplă de obicei, crezute, și orice pare posibil... În tot acest interval de timp, în fiecare zi se răspîndește o nouă știre sau un zvon tulburător vine să uimească sau să agite opinia publică. Dacă opinia publică austriacă este divizată și șovăitoare, cea a grecilor, din Viena pînă în Principate, în toate colțurile elenismului dispersat, ca și în patrie, avea tot dreptul să aștepte și să dorească înaintarea francezilor, să fie optimistă și să spere că „eliberatorul popoarelor Italiei" își va pune piciorul și în Peninsula Balcanică. Acestui entuziasm filofrancez, în mai mare sau în mai mică măsură, i se alătură și alte elemente nemulțumite, în primul rînd popoarele subjugate din Imperiul austriac și din Peninsula Balcanică înrobită de turci. Printre popoarele balcanice, este firesc ca elementul grecesc, mai avansat și mai susceptibil la noile mesaje și mai sensibil la mișcările naționale, să se entuziasmeze în mai mare măsură și să aibă motive, mai ales în ceea ce privește Balcanii, să fie mai optimist: Sultanul era de mult în imposibilitate de a controla regiunile nordice din Balcani, unde răscoala lui Pasvantoglu cucerește un teren sigur. Dacă s-ar adăuga încă o diversiune în Balcani, o răscoală în Grecia, sprijinită de francezi, tiranul s-ar putea prăbuși și visurile celor subjugați i s-ar putea realiza...

Astfel vedeau situația oamenii din epoca aceea și așteptau ca lucrurile să evolueze în acest sens. Așteptările lor nu reprezentau numai visurile îndrăznețe ale unor studenți înflăcărați sau ale unor învățați „filofrancezi", ale unor vizionari tineri — utopiști sau oportuniști — cum ar putea să-i caraterizeze, pripit și rece, nemulțumitul sceptic din zilele noastre. Toți credeau că a sunat ceasul cel mare!

Într-adevăr, se pregătise o mișcare de proporții care se amplifică și cîștigă teren, fiind gata să izbucnească. N-a fost, desigur, Rigas acela care a declanșat această mișcare în toată amploarea ei. Și nici nu putea numai un singur om să mobilizeze toate aceste forțe ale elenismului din Grecia și din afară. Dar, în mijlocul acestei agitații a spiritelor și a popoarelor, în întreaga mișcare revoluționară filofranceză care se manifesta nesincronizată, în timp și spațiu, Rigas reprezintă o figură aparte. El a reușit să domine repede atmosfera, să împingă înainte, și în mare măsură să unifice, să concretizeze toată această fierbere confuză și să dea întregii mișcări pulsul temperamentului său ardent, dimensiunea concepțiilor sale înaintate, neînfricatul său curaj și spiritul de sacrificiu.

Rigas ca organizator nu știm exact cum a lucrat. Ce anume a organizat, nu sîntem în stare să o știm — și s-ar putea să nu aflăm niciodată cu precizie și suguranță și în toate amănuntele. Primii săi biografi și istoricii vechi sau vorbesc foarte pe scurt și în general, ca și cum ar relata fapte cunoscute și de la sine înțelese, sau nu pot să ne transmită date concrete.

De aceea recurg la improvizații, vehiculînd legende și fantezii. Singurele noastre informații sigure sînt cele provenite din documentele autorităților austriece, publicare cu o sută de ani după moartea lui Rigas. Aceste informații confirmă, completează sau lămuresc multe din cele povestite de primii biografi ai lui Rigas infirmînd în același timp nu puține din ele. Arhivele vieneze — insuficient depistate probabil — ne oferă numai ceea ce au reușit să descopere cercetările autorităților austriece după arestarea lui Rigas și a tovarășilor săi. Este foarte probabil, însă, că unele lucruri — poate că cele mai importante — au reușit să fie eludate chiar de anchetatori. Ancheta nu avea poate motive să se ocupe de toate aspectele, să insiste asupra detaliilor, cărora noi am putea să le dăm o mare importanță, să prevadă și să satisfacă toate curiozitățile noastre. De aceea este explicabil că unele lucruri au rămas — și vor rămîne, eventual — nelămurite, pentru totdeauna.

Organizarea „Eteriei", adică a unei asociații secrete, a fost, se spune, unul din primele gînduri ale lui Rigas, grija sa primordială și cea mai mare reușită a sa, temelia întregii sale strădanii. Tradiția insistă asupra acestui fapt, însă informațiile primilor biografi și ale vechilor istorici sînt foarte vagi, iar documentele anchetelor n-au putut să clarifice aproape nimic. După cum pe drept s-a observat, anchetele formulează numai bănuieli. Se presupune că cei anchetați aparțineau unei organizații secrete și că formaseră „un fel de Eterie",

însă n-au existat dovezi concrete care să-i determine pe anchetatori să insiste asupra cercetărilor și să înainteze în această privință.

Și în vremea lui Rigas și mai înainte (după cum s-a întîmplat și mai tîrziu) se semnalează existența unei „mișcări eteriste" grecești ca o ramură sau o imitație a altor asociații secrete din Europa. Este epoca în care „confraternitățile" secrete din Franța prerevoluționară și revoluționară joacă un rol important în mișcarea francmasonică internațională, propovăduind un larg spirit umanitar. Foarte repede se formează și se cultivă o ideologie liberală — de obicei diferită de la o țară la alta — afirmînd idealuri morale, spirituale și politice, reclamînd necesitatea unor reforme ca și idealuri patriotice vizînd eliberarea națională. Puțin mai tîrziu, aceste curente de idei se vor materializa și în comploturi revoluționare. Din această mișcare, vor lua naștere mai apoi (puțin după 1800), în Italia, organizațiile revoluționare ale „Cărbunarilor" și ramificațiile lor, în timp ce mișcarea eteristă greacă — după asociațiile masonice cu diferitele lor denumiri („Alexandros", „Phoenix", „Atena", „Hotel de limbă greacă" și altele), asociații secrete sau cu o oarecare aparență legală (invocîndu-se preocupări literare, educative, umanitare etc.) — se va transforma într-o adevărată organizație patriotică secretă, care va pregăti lupta din 1821, binecunoscuta „Filiki Eteria" (= Asociația Prietenilor) sau „Eteria" (înființată în 1814).

În epoca și în locurile unde trăiește și activează Rigas, asemenea mișcări și organizații își fac de timpuriu simțită

prezența. În cercurile fanariote, în marile centre, în coloniile grecești din străinătate și în special în țările dunărene, mai apropiate de Occident și cu o societate mult mai evoluată, era firesc ca spiritul eterist sau francmasonic să-și fi găsit destul de timpuriu teren prielnic. Se cunosc astfel unele denumiri de „loji" sau de asociații secrete, precum și unele nume de organizatori, promotori sau membri. Nu sînt însă deloc clare țelurile acestor organizații, amploarea și activitatea lor. Din informațiile pe care le deținem în legătură cu Rigas și cu cei apropiați lui din Principate, se poate deduce că tînărul „grămătic" era pus în curent cu aceste organizații, și probabil foarte de timpuriu. Ulterior, după ce idealurile sale patriotice au fost treptat îmbrățișate și de alții, după ce și-a cîștigat o oarecare autoritate în Țara Românească, nu este exclus ca el să fi avut și unele inițiative în sensul orientării eteriste spre direcții mai practice sau mai concrete. Alături de idealurile abstracte-umanitare ale acestor mișcări, alături de planurile teoretice și vagi de „ajutor reciproc" și „colaborare frățească dincolo de granițe, neamuri și religii", au fost urmărite, poate, și scopuri mai concrete care priveau în mod direct patria.

S-a observat că unele din principiile pe care le profesează și dezvoltă Rigas, cum ar fi colaborarea frățească a oamenilor și a popoarelor, fără deosebire de religie și neam, principii pe care, de obicei, le considerăm ca o emanație directă a ideilor Iluminismului și ale Revoluției franceze, este foarte probabil să fi fost transmise și răspîndite indirect și să fi fost cultivate mai pe larg chiar de către mișcarea francmasonică sau

eteristă a vremii. Rigas speră în colaborarea și concursul diferitelor popoare din Imperiul otoman, nu numai din partea coreligionarilor, ci și din partea celor de altă religie, creștini și musulmani. Jurămîntul patrioților împotriva tiranici, adică versurile (31—40) din *Thurios:*

O, împărat al Lumii, în numele Tău vin
să jur că niciodată Tiranilor mă-nchin!

. . . . . .

Iar de-o să-mi calc cuvîntul cel juruit acum,
să mă prefacă Cerul în pulbere și fum!

precum și versurile asemănătoare din *Imnul patriotic* (24—25), nu este un jurămînt „pentru credința sfîntă a lui Hristos"; așa cum vor cînta grecii mai tîrziu, ci, către Ființa Supremă, adică un jurămînt care aparține atît creștinilor, cît și musulmanilor. De asemenea, s-a creat impresia că și emblemele pe care le folosește Rigas pe pecetea sa și pe drapel, „măciuca lui Heracle" etc., par a fi împrumutate, sau în orice caz, influențate de simbolurile asemănătoare ale organizațiilor masonice și patriotice ale epocii. Este suficient de limpede simbolul puterii grecești pe care Rigas a vrut să-l reprezinte prin măciuca lui Heracle. Dealtfel, îl întrebuințează ca emblemă a „Republicii Grecești" și nu ca semn al unei Eterii secrete. În marea sa *Hartă* ne-a explicat limpede ce simbolizează măciuca. În orice caz, așa-zisele „tradiții masonice", tradiții necontrolate, care s-au impus mai tîrziu ca mărturii istorice autentice și care au „precizat" chiar numele („Confrérie des Bons Cousins"!), locul și

data înființării Eteriei lui Rigas, se datorează mai mult unor anacronisme abuzive și unor legături arbitrare. Cu informațiile pe care le avem nu putem merge prea departe[3]. Nu cunoaștem nici numele, nici natura „Eteriei lui Rigas", cu atît mai mult principiile și simbolurile sale, modul de funcționare, cîmpul de acțiune și activitatea sa.

Revoluția, însă, din concepția lui Rigas, o revoluție de dimensiuni interbalcanice, nu putea să fie pregătită de o asociație secretă, deoarece o asemenea organizație, atît de extinsă și bine închegată (cu gradații ierarhice, cu vocabular cifrat, cu casă de bani și cu ramificații pretutindeni) ca „Eteria" de mai tîrziu, nu pare să fi avut timpul necesar să se formeze. Rigas, în prima fază a activității sale, a lucrat în mod deschis pentru orientarea ideologică a compatrioților săi către idealurile de eliberare națională — prin scrieri și traduceri — și, paralel, a lucrat desigur și conspirativ în cercurile unor „inițiați". Însă grabnica desfășurare a evenimentelor, în special intrarea lui Bonaparte în Italia, l-a luat prin surprindere și nu i-a mai dat timp pentru pregătirea, îndelungată, a unor asociații secrete, care presupuneau inițieri succesive, gradații ierahice și catehizări teoretice. Acum planurile erau fățișe și țelurile concretizate. Vîlvătaia revoluționară se răspîndise peste tot. Probabil că în diferite părți existau nuclee de „inițiați"; dar, oricum, sistemul „iniție-

[3] Vezi și N. Camariano, *Cîteva considerații*, p. 1104—1107.

rilor" personale, în etape succesive și catehizări repetate, „confraternitățile" secrete cu scopuri vagi și abstracte, erau de mult depășite. Spiritele sînt acum coapte — toți s-au aflat, automat, „inițiați" în marea cauză —, iar inimile freamătă de entuziasm în așteptarea Libertății care se apropie. Apelul lui Rigas se adresează d e s c h i s și găsește ecou pretutindeni. Marea hotărîre se luase, „secretul" se extinsese peste tot, în Grecia și în străinătate, adepții și „inițiații" sînt mult mai numeroși decît „conspiratorii" unei „Eterii", depășind desigur și prevederile cele mai optimiste ale celor care au preconizat răscoala...

Cercul adepților lui Rigas este foarte larg, deși puține nume ne sînt cunoscute. Nu se poate stabili dacă unii măcar din ei sînt membrii unei oarecare — fie chiar mai vechi — asociații secrete sau simpli cunoscuți și prieteni. Este, însă, evident că aproape toți compatrioții săi care l-au cunoscut îndeaproape — sînt admiratori și adepții lui! Ei îi apreciază și admiră zelul patriotic și tipăriturile sale în slujba neamului, iar inima înflăcărată a lui Rigas, strălucirea personalității sale, entuziasmul său patriotic, care se revarsă în cîntece pasionante și bărbătești, curajul nestăpînit și cuvîntul său cald îi cuceresc și le încălzesc inima. Nostalgia pămîntului natal, suferințele robiei, visul niciodată atins al eliberării, pasiunea care mistuie inimile conaționalilor, toate au pregătit terenul favorabil în care va cădea și va prinde rădăcini

sămînța ideilor lui Rigas. La orice adunare prietenească, în casele sau „prăvăliile" compatrioților, în cafenele sau în cîrciumi mărginașe, după un cîntec sau după cuvinte înflăcărate — în timp ce se ridicau paharele și se rosteau urări însuflețite pentru împlinirea visurilor patriotice — fiorul acesta sfînt și lacrimile pecetluiau de la sine marele jurămînt: cu toții s-au legat pentru marea și sfînta cauză a Patriei, cu toții sînt gata să jertfească totul, să pornească alături de Rigas și să riște împreună cu el... Nu mai este nevoie de alte „catehizări" și de adunări secrete. Marea hotarîre a devenit o taină comună: toți cei care cred în aceste idealuri să se unească!... Entuziasmul celor optimiști învinge de obicei orice ezitare. Simplii prieteni devin „conspiratori", colaborînd la împlinirea unui plan comun; iar adepții unei idei devin imediat adepți ai inițiatorului ei, ai celui care o întruchipează; devin a d e p ț i i l u i R i g a s. Astfel — fără nici un fel de ierarhie, poate, și fără nici o grupare organizată — numai prin recunoașterea comună a rolului său conducător, Rigas se ridică din mijlocul lor ca un c o n d u c ă t o r f i r e s c. Slujindu-și neamul cu un devotament fără margini, entuziast ca nimeni altul, Rigas dobîndește prețuirea cuvenită unui adevărat inițiator, concentrează și atrage — oriunde a trăit sau a trecut, doar, oriunde și-a desfășurat activitatea sau a dat un impuls — admirația compatrioților față de abnegația și hotărîrea sa, înflăcărează inimi. El însuflețește astfel tipul

ideal al patriotului iubitor de libertate. Lui i se alătură tineri studenți și învățați, dar și oameni practici, negustori și oameni de afaceri, iubitori de progres, compatrioți, care aspiră să contribuie la opera sa patriotică, să participe și ei la lupta sfîntă a răzvrătirii pentru „renașterea nemului".

Ancheta autorităților austriece rezumînd declarațiile „complotiștilor" ne informează că, la început, „scopul lor a fost să răspîndească în rîndurile poporului grec astfel de cărți care să prezinte gloria trecutului în comparație cu zilele grele și umilitoare ale prezentului".

Lucrările lui Rigas — cărți, traduceri, hărți etc. — au provocat admirația contemporanilor săi. Prima sa carte de popularizare a științei, *Culegerea de Fizică* (1790), este precedată de o epigramă, compusă de cunoscutul savant grec din Viena, Georgios Vendotis, foarte elogioasă:

Să pieri din mine, beznă adîncă, să pieri,
căci iată-l pe-al grecilor om înțelept, care-i Rigas!

. . . . . .

Viața lui Nestor s-o ai, numai tu, iar pe fiii Eladei
din somn să-i trezești prin lumina ta înțeleaptă!

Un alt savant grec, Stefanos Kommitas, profesor la Academia Domnească din București în zilele lui Caradja, îi dedică lui Rigas o poemă întreagă, elogioasă, publicată în gazeta greacă din Viena, *Efimeris* (20 febr. 1797). În aceeași gazetă (și în același număr) s-a publicat și elogiul care i l-a dedicat

lui Rigas, în versuri omerice, prietenul și admiratorul său „Gheorghe Golescu Dacul":

Eladă de aur, izvor ce nutrești omenirea,
patrie de semizei, de-nțelepți, de eroi,
.....
astăzi vlăstaru-nflorit al elenilor, Rigas,
îți dă înapoi, cu mîini pricepute, răsplata!

Tinerii studenți de la Viena, Gheorghe Sakellarios, originar din Kozani, Dimitrios Nicolidis din Ianina, Ioan Emmanuel din Kastoria, doctorul Polizos sau Polizois, Antonios Koronios din Hios, instalat la Triest, precum și mulți alții colaborează și sprijină eforturile scriitoricești și editoriale ale lui Rigas sau pășesc pe urmele lui. Cunoscuți editori ai ziarului *Efimeris*, frații Markides Puliu preiau tipărirea celor mai îndrăznețe publicații. Negustorii bogați ai Austro-Ungariei, tesalianul (din satele Olimpului) Sterghios Hagi-Konstas, frații Teoharis și Gheorghe Toruntzias din Siatista, Gheorghe Teoharis din Kastoria, Constantin Ducas din Siatista, o mulțime de alți necunoscuți, și mai mult de toți aceștia, după cum se pare, casa comercială a generosului Eustratios Arghentis din Hios, finanțează strădania lui Rigas sprijinindu-i opera.

Dar și Rigas însuși — sîntem astăzi în măsură s-o știm — este independent din punct de vedere economic; și chiar dacă nu-i prea bogat, totuși suficient de înstărit. Faptul are o importanță deosebită, deoarece la Viena unde se dedică operei sale naționale, Rigas se poate întreține din propriile

sale resurse. Nu numai că nu așteaptă „ajutorul" compatrioților săi ca să poată trăi — lucru obișnuit la alți intelectuali care își duceau viața de azi pe mîine în colonii ca învățători, preoți, cîntăreți sau paracliseri —, ci angajează prin propriile sale mijloace, cheltuieli enorme pentru tipărirea cărților și imprimatelor, pentru alcătuirea și imprimarea costisitoare a hărților și portretelor. Și din acest punct de vedere Rigas constituie un exemplu stimulator pentru toți ceilalți. Rigas a pornit „adunîndu-și tot avutul", ne spune „Anonimul", partizanul său, care a scris *Elliniki Nomarhia* (1806)[1], și desigur nu exagerează, din moment ce este cunoscut că Rigas și-a părăsit toate îndeletnicirile, moșiile și bogățiile pe care le-a avut în Țara Românească jertfindu-le marelui său scop. Ceilalți, donatori și abonați, care cumpărau numeroase exemplare din publicațiile sale sau dădeau sprijin cauzei naționale comune, sînt simpli susținători ai marei opere inițiate de Rigas.

Oricum, este indiscutabil că această întreagă acțiune, pe care Rigas plănuia să o pună în aplicare, avea asigurate mijloacele economice, din surse grecești.

Dincolo, însă, de asigurarea bazei economice a planurilor de viitor, elenismul din Diaspora oferise activității revoluționare a lui Rigas și altceva mai important: o r e ț e a g r e c e a s c ă d e c o m u n i c a ț i i lega toate forțele răspîndite în afară cu centrele Orientului grecesc. Racordul

[1] Vezi mai sus p. 24, n. 4.

schimburilor comerciale cu rețeaua reprezentanților, corespondenților și agenților, în toate colțurile Diasporei grecești — din Europa centrală pînă în Grecia și în Orient — unește dorințele și eforturile emigranților, păstrînd totodată un contact strîns cu Grecia înrobită. Prin intermediul acestor mijloace de comunicație se răspîndesc foarte repede, în tot cuprinsul Diasporei grecești, cărțile ce-și propuneau luminarea neamului, ale lui Rigas, hărțile și portretele, dar și cîntecele sale revoluționare, care circulau în manuscris din mînă în mînă și se cîntau oriunde se întîlneau prietenii și adepții poetului tesalian. Astfel cercul partizanilor săi crește, începînd să se întindă pînă în centrele grecești cele mai îndepărtate. Aceste artere comerciale, după puțin timp, vor deveni lesne ramificații puternice ale unei conspirații mai largi.

INIȚIATIVA CONDUCĂTOARE A LUI RIGAS se face repede cunoscută, conștiința colectivă desemnîndu-l promotor și conducător, oferindu-i o poziție deosebită printre toți factorii conducători ai neamului, care — unii tot atît de importanți ca el, alții poate mai importanți în anumite privințe — acționează în același timp și în aceleași direcții.

Pregătit de multă vreme, pus la curent cu toate evenimentele internaționale, cunoscător avizat al realităților din Orient și al popoarelor balcanice, întruchipînd visurile naționale și idealurile democratice, liber el însuși, Rigas era, se pare, omul cel mai înzestrat cu toate calitățile unui revoluționar înflăcărat, conducător al poporului, destinat să joace primul rol în această cotitură istorică, hotărîtoare a epocii și a țării sale, tocmai acum, cînd totul vestea că a sunat ceasul doborîrii tiraniei otomane și pentru popoarele din Balcani. Ca un torent nestăvilit și incendiator de suflete, hotărît și curajos, preia, cu o abnegație mișcătoare și cu un admirabil devotament, rolul de conducător, gata de a risca și a jertfi

nu numai bunurile materiale agonisite, dar și viața, pe altarul sfînt al nobilului țel:

O, soare-al meu, tu martor fii,
c-al Patriei pămînt stropii
cu sîngele din urmă!...

După cum am văzut, Rigas, la cîteva luni de la instalarea sa la Viena, așteaptă nerăbdător să termine tipărirea hărților sale și, încă de la începutul anului 1797, face cunoscut că în curînd va părăsi pentru totdeauna pămîntul Austriei. Dar prin ce meleaguri avea de gînd să plece? Se pare că plănuia să pornească spre părțile Italiei, ocupate de francezi, de unde ar fi putut realiza întîlnirea și înțelegerea cu Bonaparte, iar de acolo avea de gînd să se îndrepte spre Grecia. (Prietenul său Arghentis, fiind anchetat în ultimele zile ale anului 1797, a relatat că Rigas „cu șase luni înainte" se hotărîse să plece în Grecia.) Preocupările sale sau împrejurări de alt ordin l-au reținut la Viena mai mult decît socotise el. Poate și evenimentele, care se desfășoară cu atîta repeziciune în primăvara și vara anului 1797, îi impun o așteptare cumpănită. În luna aprilie 1797, armatele franceze înaintează pînă aproape de porțile Vienei. În luna mai este desființat statul Veneției și toți așteptau să-i vadă pe francezi înaintînd spre coastele dalmatice. Probabil se prevedea și o acțiune revoluționară în nordul Peninsulei Balcanice. Rigas pîndește momentul. În luna iunie, expansiunea francezilor se îndreaptă spre Marea Ionică. Debarcarea lor în Corfu și în celelalte insule Ionice sporește enorm speranțele grecilor.

Rigas se adresează lui Bonaparte care se afla la porțile Greciei. Se pare că el a urmărit prin mai multe modalități să vină în contact cu Bonaparte[1]. Anchetatorii austrieci au confiscat o scrisoare autografă a lui Rigas, scrisă în luna iulie 1797, din Viena, către Brechet, consulul francez din Triest, și adresată de fapt generalului Bonaparte. Din nefericire, nu ni s-a păstrat textul integral. Cunoaștem numai ceea ce Rigas însuși a declarat anchetatorilor în legătură cu această scrisoare: „Fără să primească ordin de la nimeni, a adresat în numele tuturor grecilor, în iulie anul trecut (adică în 1797), alăturata scrisoare, scrisă cu propria sa mînă, către consulul Franței din Triest, pe care a trimis-o către (Antonios) Koronios (cunoscutul său prieten din Triest), ca să fie predată la locul de destinație. (Rigas) a mai declarat că esența acestei scrisori către Consulul francez era rugămintea tuturor grecilor de a interveni pe lîngă generalul (Bonaparte), care avea conducerea armatei franceze din Italia, pentru a le acorda ajutor în vederea eliberării lor; în cazul în care avea de gînd să le dea acest ajutor,

[1] Nu putem ști ce bază istorică poate avea tradiția pe care ne-o relatează Perrevós: „...Rigas a recurs la următoarea născocire: s-a îngrijit din timp să-și procure o bucată de rădăcină dintr-un dafin, aflat lîngă ruinele templului lui Apollon din valea Templelor în Tesalia... Cu ajutorul unui meșter iscusit, a confecționat o tabacheră elegantă și a trimis-o cadou generalului de atunci și învingătorului, Napoleon I, care se afla în Italia, istorisind totodată și originea tabacherii. Un asemenea cadou, original și curios, făcu multă plăcere eroului, încît și răspunsul a fost favorabil..."

unul dintre greci va primi ordinul să stea lîngă acest erou, pentru a păstra legătura dintre ei..."[2]

Această depoziție sumară ne arată — în linii mari — conținutul memoriului pe care Rigas l-a trimis lui Bonaparte. Ultima frază dovedește țelul imediat al lui Rigas: „în cazul în care va avea de gînd să le acorde ajutor, unul dintre greci va primi ordinul..." etc. Acel „unul dintre greci" care „va primi ordinul" etc. ar fi fost desigur Rigas, ambasador neoficial al neamului înrobit. El urmărea să fie chemat de către Bonaparte ca să-i poată expune planurile sale revoluționare, dorințele și posibilitățile celor înrobiți, și să slujească drept legătură pentru a sincroniza răscoalele naționale cu acțiunile francezilor „eliberatori". Rigas începe demersul său chiar în luna iulie 1797 — cîteva zile numai după debarcarea francezilor în Eptanez și — așa cum precizează ancheta austriacă — „cu ocazia proclamației francezilor prin care aceștia arătau că urmăresc să elibereze națiunea sa de sub jugul tiraniei". Este vorba, desigur, de renumitele proclamații ale generalului francez Gentili, care a debarcat în fruntea armatelor sale în Corfu la 18/29 iunie 1797.

Proclamațiile francezilor către grecii din Eptanez, semnate de generalul Gentili și tipărite în limba franceză, italiană și greacă, compuse după indicațiile diplomatice ale lui Bonaparte și scrise de un filoelen savant și literat francez,

[2] Legrand-Lambros, *Documente*, p. 64—65.

academicianul de mai tîrziu Arnault, atingeau coarda cea mai sensibilă din inimile grecilor:

„Fie să reînflorească în voi virtuțile strămoșilor voștri! Redați numelui de Elen prima sa strălucire și glorie, făcînd să-și dobîndească iarăși vechea putere și energie! "...Francezii — spuneau proclamațiile — vin să aducă libertatea „urmașilor primului popor, care a devenit ilustru prin instituțiile republicane (...) Franța va stăpîni și va păstra cu toată puterea drepturile pe care voi le aveți — Franța, care i-a dat Italiei Libertatea"... Și proclamațiile, pline de promisiuni elocvente, se încheiau cu asigurarea oficială: „Vă promit în numele generalului Bonaparte și al Republicii Franceze, care este a l i a t a n a t u r a l ă ș i a j u t o r u l t u t u r o r p o p o a r e l o r l i b e r e, mari și însemnate binefaceri!..."

Aceste evenimente istorice, prezența francezilor pe teritoriile grecești, instaurarea libertăților republicane în Eptanez și proclamațiile „eliberatorilor" Italiei precum că „vin să redea libertatea urmașilor primului popor etc.", au umplut, de un entuziasm extraordinar, inimile iubitoare de libertate ale grecilor, nu numai în Eptanez, ci și în celelalte regiuni învecinate și în multe alte centre ale Diasporei grecești, unde mesajul de bun augur s-a răspîndit foarte repede. Odată cu știrile îmbucurătoare purtate din gură în gură, soseau și copiile exemplarelor din proclamațiile lui Gentili, care circulau de la unul la altul și care se copiau — la rîndul lor — pentru ca să se răspîndească mai repede și să ajungă în toate cercurile patriotice. Antonios Koronios, prietenul

lui Rigas, instalat la Triest, își procură imediat, de la conaționalii săi din Veneția, o astfel de proclamație (la începutul lunii iulie), o copiază și se grăbește să o comunice și cercurilor patriotice de la Viena, unde faptul s-a comentat pe larg. Pasaje și rezumate din proclamațiile lui Gentili au fost publicate și în gazeta greacă de la Viena (*Efimeris*, 3 iulie 1797, p. 611)[3].

Și chiar dacă Rigas n-a cunoscut proclamația lui Gentili, este sigur că recentele evenimente din Eptanez îl determinaseră să întreprindă, în luna iulie 1797, demersul său către consulul francez din Triest și către Bonaparte. El, care urmărea îndeaproape situația, era — grație rețelei cunoscuților și camarazilor săi — întotdeauna la curent cu toate evenimentele și găsește de cuviință, acum, să se lămurească asupra gîndurilor și perspectivelor nutrite de francezi și să-și orienteze în mod corespunzător activitatea.

Inițiativa lui Rigas reprezintă acum marele secret al tovarășilor săi de la Viena, care așteaptă cu entuziasm rezultatele. Se pare, însă, că asemenea demersuri au fost întreprinse și mai înainte, cît și mai tîrziu.

Memorii și apeluri către francezi, adresate de Rigas, nu ni s-au păstrat. Anchetatorii austrieci desigur n-au descoperit toate demersurile și scrisorile lui Rigas. Au descoperit,

[3] Cf. Vranoussis, *Broșuri patriotice necunoscute* etc., p. 151.

însă, și pe această cale ni s-au păstrat, texte de asemenea natură, redactate sub inspirația lui.

La cercul tovarășilor lui Rigas din Viena se afla și un tînar funcționar al lui Arghentis, Filip Petrovici, probabil sîrb de origine, om de cultură greacă, admirator și adept devotat al lui Rigas, gata să-l însoțească peste tot, cu însuflețire, nerăbdător să vadă în Balcani — cu ajutorul și după modelul francezilor — reînvierea „Republicii grecești" pe care conducătorul ei o visează. Fiind tînăr, de 18 ani, și entuziasmat de planurile de eliberare și de cuvintele înflăcărate pe care le auzea, se ambiționează să joace și el un rol în această luptă. Citind ziarele vremii, cunoștea îndeajuns unele personalități marcante din Directoratul Francez, cărora încearcă să le încredințeze durerile și dorințele celor înrobiți, care și-au pus acum toată speranța în marea Republică a Franței Revoluționare. Începe, deci, să scrie apeluri mișcătoare și trimite lungi memorii la Paris. Memoriile lui Petrovici, cel puțin cele pe care le-a găsit și le-a păstrat ancheta austriacă, se adresează abatelui Sieyès, personalitate de frunte în perioada revoluționară, — însuși Mirabeau îl socotea dascălul său —, cunoscut prin luptele sale publicistice și politice, onorat acum, la 1797, cu înalte demnități, membru al Directoratului (ales în luna noiembrie 1797 și Președinte al Adunării Naționale) etc. Lui îi adresează tînărul patriot apelul său. Cu ajutorul profesorului său de franceză, Gaspar Peters, își traduce în limba franceză scrisorile, și prin intermediul unui comerciant cunoscut, le

înmînează ambasadorului francez de la Basel (Bâle — Elveția), cu rugămintea de a fi trimise la Paris. În aceste scrisori se revarsă întregul său entuziasm tinerosc, admirația sa pentru Franța, dorința înflăcărată de libertate și democrație, un adînc patriotism!

„Nemuritor neam al Francezilor! Cu cine să vă compar? În zadar caut expresia. Ceea ce ați reușit voi este mai presus de orice descriere! Sînteți superiori tuturor popoarelor cunoscute, nu numai în ceea ce privește înțelepciunea, ci și datorită armatelor voastre victorioase care v-au sporit vechea glorie... Oricine dă înapoi în fața voastră, totul cade sub loviturile voastre!...

Vestiți francezi, popor glorios! Sînteți binefăcătorii omeniri întregi și dușmani jurați ai tiranilor. De aceea, cetățene Director, ne adresăm dumneavoastră. Sîntem urmașii nemuritorilor care în vechime erau cei dintîi pe tărîmul spiritului, așa cum sînt astăzi francezii... Sîntem Greci! Ne ofilim, după cum știți, de mult timp sub jugul robiei, printre barbari. Știți că nu avem bărbați atît de dibaci, precum este Bonaparte, care a devenit nemuritor(...), așa cum este Moreau... cum este Hoché...

Am vrea să realizăm un plan, însă cum? Sîntem lipsiți de toate mijloacele necesare eliberării noastre..."

Și scrisoarea se încheie cu aceste rînduri patetice: „Permiteți-mi să vă spun că toate cele afirmate mai sus sînt strădania unui tînăr de 18 ani și scriu dinadins numele meu, ca să fiu eu însumi victimă, dacă se întîmplă cumva vreo nenorocire... Învredniciți-mă, cetățene Director, cu un oarecare

răspuns(...) ca să-mi dau seama cum ați primit această rugăminte stăruitoare și dacă este posibil sau nu să realizăm ceva în această problemă..."

Această scrisoare a fost trimisă de la Viena la 17 iulie 1797 și se știe că a ajuns la Basel. Petrovici însă, nerăbdător, a scris din nou în august 1797, rugînd stăruitor să obțină un răspuns de la Paris:

„V-am scris, părinte (așa îl numește acum pe abatele Sieyès), la data de 17 luna trecută... și nu știu dacă ați primit scrisoarea mea; însă nu mă pot liniști dacă nu aflau că scrisoarea mea v-a făcut vreo impresie; de aceea, vă rog foarte mult să mă onorați cu un scurt răspuns, imediat ce primiți rîndurile mele.

Părinte, cunoașteți cît de crudă este tirania în patria mea!... Și dacă vreun înțelept grec se gîndește la regimurile democratice ale trecutului și trăiește impilarea de astăzi a tiranilor, nu poate să nu se macine de turbare și răzbunare! Nu trebuie, deci, să vă mirați, dacă am sîngele atît de aprins"...

Înflăcăratul tînăr își dezvoltă ideile cu o argumentare care dovedește maturitatea politică a conducătorilor săi:

„Și totuși, cum poate Grecia singură să pornească o revoluție fără un ajutor din afară, din moment ce un alt tiran ar putea interveni împotriva luptei noastre, și astfel n-am scăpa de lanțuri? Nu! Dorim să fim Greci liberi ca și strămoșii noștri! Sînt sigur că Rusia nu ne va privi nepăsătoare, că-și va îndrepta mîna tiranică împotriva noastră. Se va preface că ne ajută, și în schimb ne va răpi din teritoriile noastre. Și gîndiți-vă că noi nu vom putea să luptăm împotriva unui

nou cu man. De aceea, vă rog, din partea naţiei mele, să ne ajutaţi"...

În aceste fraze este concentrată toată experienţa amară a războaielor ruso-turce şi a promisiunilor celor două puteri.

Convingerea neclintită a celor subjugaţi, încrederea în forţele lor, gata întotdeauna de luptă, sînt evidente în final:

„Vă asigur, părinte Sieyès, că în puţine zile putem declanşa o mare revoluţie. Imediat ce revoluţia va izbucni, vom cuceri după aceea, cu puţine forţe, două-trei oraşe şi împlinindu-se aceasta, toată Grecia va scoate sabia răzbunării, ca să-l răpună pe Tiran!"[4]

Rigas nu pare să fi avut vreun amestec direct în redactarea memoriilor lui Petrovici. Este clar, însă, că în rîndurile acestuia sînt prezente gîndurile şi planurile lui. După cum, poate, unele din aceste apeluri sînt inspirate din propriile memorii, pe care chiar în acele zile — din iulie 1797 — le trimitea ambasadorului francez din Triest şi lui Bonaparte.

Atitudinea faţă de Rusia, aşa cum o arată fragmentele redate mai sus, sînt printre punctele demne de reţinut din memoriile lui Petrovici: „... un tiran străin ar putea interveni împotriva luptei noastre... Rusia nu ne va privi nepăsătoare... se va preface că ne ajută şi în schimb ne va răpi din teritoriile noastre"... Tînărul epistolograf, care se temea de „noi lanţuri", interpretează exact schimbarea radicală a stării de spirit

[4] C. Amantos, *Documente*, p. 125–129 şi 137–139.

produsă în intervalul ultimilor 5—6 ani (1792—1797). Spiritul nou care venea din Franța a dislocat influența rusească. Rusia, în repetate rînduri, îi dezamăgise atît pe greci cît și pe celelalte popoare creștine din Peninsula Balcanică. Patrioții greci nu numai că încetaseră să spere în Rusia, dar chiar se temeau de ea. În maturitatea lor politică, își dau seama că puternica împărăție a ambițioasei țarine Ecaterina (1762—1796), cu promisiunile ei generoase de a-i ocroti pe „coreligionari", nu avea în vedere decît interesele ei, realizarea planurilor sale. Dimpotrivă, ei cred că în Franța, către care se întorc acum nutrind cele mai mari speranțe, și-au găsit „sora lor de lapte", protectoarea fără gînduri ascunse, „aliata naturală și sprijinitoarea tuturor popoarelor libere" în lupta comună împotriva tiranilor, pentru independența popoarelor. Nu era vorba, deci, numai despre faptul că gloria armatelor victorioase ale lui Bonaparte a umbrit faima lui Potémkin. Dar în timp ce generalul francez se înfățișează ca „eliberator al popoarelor", simbolizînd Republica Revoluționară a francezilor care „luptă împotriva tiraniei", Rusia, dimpotrivă, întruchipează regimul absolutist al țarilor[5].

[5] Maturitatea politică a patrioților iluminați n-a întîrziat să descopere și cătușile pe care le pregătea „liberatorul popoarelor" Bonaparte. Rigas sărbătorise în 1797 „eliberarea" Italiei în versurile lui: „Vedeți Italia cum și-a primit libertatea..." etc. Foarte repede însă, în 1806, înflăcăratul său adept care a scris *Elliniki Nomarhia* nota: „Întoarceți-vă urechile și ochii voștri către Italia și auziți gemetele ei și vedeți lacrimile ei, ca să înțelegeți ce vrea să spună

Vechile orientări ideologice către iluminismul francez influențează acum și noile orientări politice. Și — moment într-adevăr demn de invidiat al istoriei grecești — simpatiile ideologice și politice față de Franța republicană coincideau acum întrutotul cu interesele naționale.

Însă, această orientare a simpatiilor se limitează oarecum la intelectualii „luminați" și la conaționalii animați de înalte idealuri, care trăiesc în marile centre ale Europei sau în cîteva orașe cu o puternică burghezie, din Răsărit. Păturile populare stau în așteptare consolîndu-se cu cîntecul popular al vremii:

Încă doar o primăvară
— în robie, în sclavie —
încă și această vară
pîn' din Moscova coboară
ca să-nceapă lupta iară...

Pe de altă parte, spiritul anticlerical și cunoscutele exagerări extremiste ale Franței revoluționare unesc clerul și pe conservatori să-și strîngă rîndurile în jurul unor concepții înapoiate și învechite, organizîndu-se într-o adevărată opoziție reacționară. Această opoziție, cînd nu se declară deschis filoturcă și adeptă a sclaviei acceptate, leagă visurile neamului de Rusia „coreligionară". Politica filorusă, care avea o tradiție îndelungată, cultivă acum, prin multiple

eliberarea adusă de străini..." (p. 221). Napoleon era deja pentru ei „dușmanul libertății", așa cum îl caracteriza acum și admiratorul său de altădată, savantul grec din Paris, Adamantios Korais.

mijloace, propaganda antifranceză antirepublicană, și contrarevoluționară. În afară de alte cărți și broșuri, o carte populară cu profeții, faimosul *Agathanghelos*, sprijină în mod deosebit curentul filorus.

„Agathanghelos" sau *Vedenia fericitului ieromonah Agathanghel* a reprezentat una din lecturile populare cele mai îndrăgite. Texte apocrife cu profeții și oracole despre destinul omenirii, și mai ales despre destinul Constantinopolului, circulau încă din epoca bizantină, dar au cunoscut o difuziune mai largă în epoca postbizantină. „Vedenia lui Agathanghelos" continua această tradiție reînnoind un gen literar destul de atrăgător, unind limbajul biblic al textelor profetice cu farmecul legendelor populare. Se înfățișa ca o vedenie apocaliptică, scrisă, chipurile, în anul 1279 d.Hr., pe cînd în realitate, după cum sîntem în măsură să cunoaștem astăzi, era compusă în jurul anului 1750 de Theoklitos Poliidis, un cleric erudit, care trăia în coloniile grecești din Europa. „Prezicea" cu exactitate toate cîte se întîmplaseră pînă în timpul său și prescria viitorul — „sfîrșitul fatal al împărăției otomane", „reînvierea Bizanțului" etc. — cultivînd credința în „neamul blond" al rușilor.

Se spune că textul acestui apocalips popular, care găsea un răsunet adînc în păturile largi, a fost tipărit acum la Viena de Rigas, prelucrat astfel încît simpatiile pentru „neamul blond" al Rușilor să se îndrepte în favoarea francezilor.

Se pare că ni s-a păstrat un exemplar al acestei ediții, atribuită lui Rigas. Este o broșură de format mic, elegantă (text bicolor, negru și roșu, precum în cărțile bisericești), tipărită la Viena, în tipografia fraților Markides Puliu, dar fără nume de editor și fără dată. A fost, desigur, o ediție clandestină (*Profețiile lui Agathanghelos* preziceau și sfîrșitul imperiului habsburgic, așa că nu era posibil să fie tipărite cu aprobarea cenzurii austriace). Oportunitatea apariției acelei ediții în acele împrejurări este evidentă; și ni se pare destul de elocvent faptul că ea a fost atribuită lui Rigas. Această ediție (probabil prima) a lui *Agathanghelos* — apocalipsul popular —, care a avut o largă circulație, atît în manuscris, cît și tipărită (s-a retipărit de multe ori, mai tîrziu), a fost citită cu evlavie „ca un fel de codice divin, anunțînd mîntuirea sigură a creștinilor de sub jugul otoman"[6]. Din textul „profețiilor", unele paragrafe lipsesc în ediția atribuită lui Rigas (greșeli, probabil, datorite copiștilor sau tipografilor). Nu se poate spune că e vorba de o „prelucrare" sau „falsificare" a textului original, datorită noilor orientări

[6] *Profețiile lui Agathanghelos* au fost tipărite și la București, în 1838. Numeroase ediții românești, apărute în diferite orașe, confirmă răspîndirea acestui text apocrif și în Principate. Vezi Cornelia Papacostea-Danielopolu, *Intelectualii români din Principate și cultura greacă* (1821—1858), Buc. (Editura Eminescu), 1979, p. 132; cf. și articolul aceleiași autoare *Les lectures grecques dans les Principautés roumaines*, în „Balkan Studies", XI (1970), p. 161—162, n. 21.

politice. Oracolele și profețiile, texte de obicei enigmatice, erau totdeauna susceptibile de mai multe interpretări, așa că serveau acum deopotrivă și noilor orientări de simpatie către francezi[7].

De asemenea, avem, se pare, indicii că și unele vechi cîntece patriotice, inspirate odinioară de promisiunile rușilor, sînt prelucrate acum și modificate ca să glorifice pe francezi.

Cîntecele patriotice și revoluționare înflăcărează inimile patrioților, dar dovedesc, în același timp, și influența curentului filofrancez. Ele constituie — dacă ne putem exprima astfel — o armă nouă —, o adevărată armă de luptă împotriva tiraniei. Faimoasele cîntece ale revoluționarilor francezi — *La Marseillaise, La Carmagnole, Ça ira,* și altele — deveniseră semnalul triumfal al răscoalelor populare și marșul victoriei pe cîmpurile de luptă. Admirate de prieteni și de dușmani, au trecut repede granițele Franței, fiind cîn-

[7] O corespondență trimisă de la Frankfurt (datată 30 mai 1798) și publicată în ziarul Moniteur" din Paris (nr. 262, 10 iunie 1798), ne informează: „Des Grecs qui ont récemment parcouru quelques provinces de l'Empire ottoman, ont observé qu'en Macédoine il circule depuis quelques années une prophétie qui porte qu'en 1799 un grand Empire sera renversé. Les Grecs prétendent qu'elle annonce leur affranchissement. De là le respect, approchant de l'adoration, dont ils sont pénétrés pour Bonaparte, qu'ils regardent comme l'instrument désigné par le destin pour cette grande opération..."

tate pe ascuns în toate cercurile patrioților și adep[illegible] ideii de libertate.

De foarte timpuriu, încă de cînd trăia în țările dunărene, Rigas avusese prilejul să învețe cîntecele revoluționare ale francezilor. Deja în anul 1793, un cunoscut agent francez, instalat la București, scria că mulți greci îl cunoșteau și-i cereau cîntece revoluționare franceze. Datorită relațiilor sale strînse cu francezii de aici și grație cunoscutei sale înclinații spre muzică, cît și entuziasmului său, Rigas trebuie să fi fost printre primii care au învățat și au răspîndit aceste cîntece[8]. Astfel au izvorît pateticele echivalențe grecești, *Marseilleisa* lui Rouget de Lisle:

Allons, enfants de la patrie!
le jour de gloire est arrivé...

și-a găsit foarte devreme, cum se pare, corespondentul său, în versuri grecești:

Nainte, voi urmașii Elenilor,
timpul gloriei a sosit!...

Rigas însă, compune nemuritorul său *Thurios* fără a imita un model străin. Marele său entuziasm se revarsă în versuri populare, care se cîntă și se joacă în ritmul cunoscut al unui cîntec haiducesc:

Viteji feciori, voi bravii, să mai trăim cît vreți
tot singuri, cum sînt leii, prin munții pădureți?
.....

[8] Cf. mai sus, p. 122 - 123 și 156.

Mai bine-n libertate un singur ceas, decît
sclavia să te strîngă, ani patruzeci, de gît!...

Altădată împrumută, de la originale străine, ritmul expresiv, adaptînd pe muzica lor versuri grecești.

Legendara *Carmagnola*, pe atunci cunoscută pretutindeni, temutul marș al ghilotinei, care entuziasma masele și inspira groază adversarilor, nu ar fi avut nici un răsunet pentru lupta de eliberare națională dacă ar fi fost tradusă „cuvînt cu cuvînt":

Madame Veto avait promis
de faire égorger tout Paris.
Mais son coup a manqué
grace à nos canonniers!

Dansons la Carmagnole
— vive le son, vive le son —
Dansons la Carmagnole,
— vive le son du canon!...

Rigas n-avea ce să imite din aceste versuri. În acest ritm a compus, însă, triumfalul său *Imn patriotic:*

Toate popoarele luptînd
dau cu tiranii de pămînt,
strigă iar glas de fier,
de pedeapsă dreaptă pier!

Spre glorie aleargă
— toți în foc, mîndri fii —

Spre glorie aleargă
— iar în foc, hai copii!

Popoarele care-ndrăznesc
tot ce-i al lor redobîndesc.
Liber dînd nou impuls
și Italia s-a smuls,

spre glorie aleargă
— toți în foc, mîndri fii —
spre glorie aleargă
— iar în foc, hai copii!

În același mod, un cîntec german foarte răspîndit în epoca aceea, cunoscutul *Freut euch des Lebens (Bucurați-vă de viață)* i-a folosit lui Rigas ca motiv muzical potrivit pentru a întruchipa în versuri armonioase, apelul său patriotic: *„Ce mai așteptați, / voi prieteni și frați"?...*

În adunările patrioților, aceste cîntece înflăcărau inimile, exaltau entuziasmul revoluționar. Primul loc, desigur, îl deține *Thurios*, care se bucura de cea mai largă răspîndire. Rigas atribuie o mare importanță acestor cîntece: ele circulă lesne din gură în gură, vestind într-un fel programul revoluției, trezesc și mobilizează conștiințele, înflăcărează inimile, fiind mijlocul cel mai potrivit de propagandă revoluționară. Erau proclamații vii, din moment ce erau singurele care puteau să circule în păturile cele mai largi ale maselor populare lipsite de cultură, unde cu greu ar fi putut ajunge — și chiar dacă ajungeau, cu greu puteau fi citite — tipăriturile revoluționare.

Corespondența lui Rigas cu prietenii săi, împrăștiați în diferite centre ale Europei și ale Răsăritului, a constituit o grijă permanentă și o preocupare constantă în activitatea sa revoluționară. Camarazii și cei „inițiați" îi scriu lui Rigas de pretutindeni și-l pun la curent cu toate evenimentele, cerînd în același timp și vești de la el, despre progresul și înfăptuirea marii sale opere, care urmărea un scop național comun. Colaboratorii apropiați trebuiau să-și coordoneze activitățile, pe cînd alți patrioți, mai depărtați, aveau nevoie de un contact cît mai strîns și de o cateheză precisă pentru a-și păstra entuziasmul nediminuat și febra așteptării. Pe lîngă aceștia, vechi cunoscuți, compatrioți și prieteni, stabiliți în diferite puncte importante ale Răsăritului, care ar putea participa la răscoala proiectată, trebuiau inițiați și catehizați metodic ca să fie, la momentul potrivit, puși în contact cu rețeaua corespondenților. Toate acestea necesită o activitate neobosită, presupun multe și diferite griji, numeroase pericole: ele constituie epopeea nevăzută a organizațiilor secrete.

Informațiile sporadice și puținele dovezi pe care le-a descoperit ulterior ancheta austriacă sînt singurele indicații cu privire la corespondența lui Rigas. Poliția n-a găsit, atunci cînd l-a arestat, nici una din numeroasele scrisori pe care el le trimitea și le primea regulat. A găsit numai un „registru autograf al corespondenței sale", după cum se spune în documente, un fel de carnet improvizat, se pare, cu cîteva nume și adrese de compatrioți și prieteni, care locuiau la București, Iași, Constantinopol, Ianina, Pesta etc. Poate că acest „regis-

tru al corespondenței" nu conținea nimic esențial. Altfel, avem tot dreptul să credem că Rigas l-ar fi distrus, deoarece nu s-a mai găsit nimic altceva care să-i fi îngreunat situația. Afară dacă am presupune că în catastifele sale ar fi rămas undeva uitată vreo pagină cu cîteva nume. Ancheta i-a considerat pe toți cei notați ca membri ai „asociației secrete" a lui Rigas și agenți ai acestuia în diferite centre din Răsărit. Se menționează: la Ianina, negustorii Kolóros, Constantinos Papadimitri, Nichita și Ioannis Hagivasilis; la Iași, Ioannis și Gheorghios Mihail; la București, Manolachi, Polizachi, Theodosie, Lambros, Ioannis Ceaușis, Nicolatis, Stavrachis, Manassis, arhimandritul Ciril din Patra și românii Gheorghe Golescu și Gheorghe Slătinianu[9]; la Constantinopol, Vasilios Iconomu și Ioannis Kapsulis; la Pesta, Rizos Dormusis și Ioannis Țukas.

Unele dintre aceste nume ne sînt cunoscute și din alte informații, ele desemnînd persoane marcante ale epocii.

Dar „catalogul corespondenței", găsit în documentele lui Rigas, ar fi putut să se refere și la unele afaceri comerciale — legate pur și simplu de circulnția publicațiilor sale —, de aceea, poate, că ancheta austriacă a crezut pe nedrept că a găsit catalogul membrilor „Eteriei". În acest caz, numele respective indică oamenii care răspîndeau în regiunile îndepăr-

[9] Despre identificări de nume și persoane și alte detalii, vezi lucrările deja menționate ale profesorului Alex. Elian, *Conspiratori greci în Principate* (1935) și *Sur la circulation manuscrite des écrits politiques de Rhigas en Moldavie* (1962).

tate cărțile lui Rigas și celelalte tipărituri, oamenii care cunoșteau țelurile sale, care serveau în mod conștient idealurile naționale, ei fiind aceia prin care circulau, pe lîngă publicațiile „nevinovate" ce urmăreau luminarea națiunii, și publicațiile revoluționare care ar fi urmat. Este evident că, în aceste condiții, este vorba de prieteni și adepți ai planurilor lui Rigas. Dealtfel, nu există, în această perioadă, alte probleme pe care să le conțină corespondența lui Rigas, în afară de pregătirea pentru izbucnirea hotărîtoare.

Conținutul corespondenței lui Rigas cu prietenii și colaboratorii săi, răspîndiți în diferite puncte, ni-l dovedește în mod elocvent un fragment dintr-o scrisoare a lui, scrisă la 5 august 1797, de la Viena, și adresată lui Antonios Koronios, la Triest:

... *De la București îmi scriu prietenii noștri, tesalieni, epiroți și atenieni; răcnesc ca leii! îmi spun că nu mai este timpul pentru cărți, ci trebuie să plec spre patrie și să le anunț ora plecării mele, deoarece și ei pleacă în curînd spre locurile lor de baștină...*"![10]

Antonios Koroniós (1770—1798), originar din insula Hios și instalat la Triest, traducător al unor cărți din

[10] Documentele anchetelor au păstrat acest fragment tradus în limba germană: „*Aus Bukarest schreiben mir unsere Anhänger, Thessalier, Epiroten und Athener; sie brüllen wie die Löwen! sie sagen mir dass für Bücher keine Zeit seye; ich solte mich nach dem Vaterland einschiffen und ihnen die Stunde meiner Abreise schreiben, denn auch sie reisen bald nach ihrer Heimat*" (Legrand-Lambros, *Documente*, p. 72).

literatura franceză și germană, a fost intim colaborator al lui Rigas și „de aceeași părere cu el în problemele Greciei". În cartea sa intitulată *Trepiedul moral*, Rigas inclusese și *Primul Navigator* al lui Gessner[11], o traducere a lui Koronios. Pe amîndoi îi lega o prietenie intimă vădită de corespondența lor susținută. Printre hîrtiile lui Koronios, la Triest, după neașteptata arestare a lui Rigas (19 dec. 1797), poliția austriacă a descoperit cinci scrisori autografe ale patriotului tesalian, adresate prietenului său hiot. Nu cunoaștem decît foarte puține lucruri despre conținutul lor, adică numai cele menționate de anchetă. Dar aceste indicii sînt atît de grăitoare! Într-una din acele scrisori — cea mai veche, după cum se pare — Rigas îi trimitea o copie manuscrisă a cîntecului *Thurios* și îi vorbea despre scrierile și intențiile sale revoluționare. Prietenul său Koronios se entuziasmează și, la rîndul lui, însuflețește cercurile patriotice din Triest declamînd și cîntînd în adunările lor apelul războinic: „Viteji feciori, voi bravii..." În iunie 1797, Rigas îl roagă pe Koronios să-i traducă Constituția franceză sau să-i trimită textul la Viena. Trei-patru scrisori se referă la această traducere. Într-o altă scrisoare, din iulie 1797, însoțită de rugămintea de a o înmîna Consulatului francez din Triest, Rigas trimite și un memoriu adresat consulului francez Brechet și lui Bonaparte. În scrisoarea a cincea — ultima din serie — scrisă la 5 august 1797, Rigas îl ruga pe prietenul său să-i trimită continuarea Constituției franceze (primise deja prima parte)

[11] Vezi mai sus, p 150.

și îl încredința că lucrează la Constituția așteptatei Republici grecești, pe care proiectează să o publice în 70.000 de exemplare! În aceeași scrisoare, îi făcea cunoscut că a sosit momentul cel mare pentru hotărîta „ridicare": „Din București, prietenii noștri tesalieni, epiroți, atenieni, îmi scriu..."; fierberea revoluționară este în apogeu în toate cercurile patriotice: „răcnesc ca leii" — și așteaptă semnalul ca să pornească toți, din toate părțile, să se întîlnească în patrie. „Nu mai este timp pentru cărți... trebuie să plec spre patrie!"...

Cu aceeași nerăbdare l-am văzut anunțînd în coloanele ziarului *Efimeris*, că deja din primăvara anului 1797, „avea de gînd să plece de aici" (Vezi mai sus, p. 168). Ce îl mai ținea, prin urmare, încă, la Viena, încît chiar prietenii săi să fie nerăbdători și să „răcnească ca leii"? În iunie 1797 își terminase întreaga serie a hărților sale[12], și probabil nimic altceva nu-l mai ținea legat. Însă, în aceeași lună, cerea lui Koronios Constituția franceză, ca să prelucreze Constituția Republicii Grecești. Între timp ajunge și vestea îmbucurătoare că francezii au debarcat (18/29 iunie 1797) în Corfu! Fără să-și piardă timpul, Rigas își compune memoriile în „numele tuturor grecilor" către Consulul francez din Triest și către Bonaparte (iulie 1797). Și, în timp ce așteaptă rezultatele demersurilor sale, lucrează neîntrerupt ca să compună Carta Constituțională a patriei sale libere, la care visase de mult.

[12] Apariția hărților a fost anunțată de ziarul *Efimeris* din Viena (16 iunie 1797), p. 553—554.

Clarificarea planurilor lui Bonaparte era, cum foarte just credea Rigas, o chestiune indispensabilă și primordială — condiție sine qua non. Și nu o vedea reușită decît printr-un contact personal. Acest contact cu Bonaparte îl pregătea, așa cum am văzut, prin memoriile sale către consulul francez din Triest (iulie 1797). Se pare, însă, că Rigas aștepta zadarnic la Viena răspunsul mult dorit. După mărturiile celor anchetați — și dacă spusele lor nu sînt uneori subterfugii intenționate — Koronios a ezitat sau a amînat să predea consulului francez din Triest memoriul lui Rigas. Ezita oare să se apropie de poarta Consulatului francez fiindcă se temea de vigilenta supraveghere a poliției austriace? A amînat predarea scrisorii pur și simplu așteptînd un prilej mai favorabil (poate, lipsea consulul sau vreun alt intermediar al său de încredere) sau a fost împiedicat de alte motive, fiind departe de Triest, în acest interval? Nimeni nu poate să ne dea un răspuns satisfăcător. Totuși poliția a găsit mai tîrziu, în hîrtiile lui Koronios, memoriul autograf al lui Rigas[13].

[13] Faptul acesta nu este totuși o dovadă sigură că memoriul nu a fost predat consulului francez. Este posibil, de exemplu, ca prietenul său Koronios să fie predat consulului o copie (mai ales dacă socotea că trebuie să corecteze sau să adauge ceva); este posibil de asemenea ca Rigas să-i fi trimis lui Koronios un text grecesc, cu rugămintea de a-l traduce în franțuzește, de a-l scrie pe curat și de a-l transmite consulului din Triest în bune condițiuni. Dacă ne gîndim cum se redacta corespondența conspirativă sub vigilenta supraveghere a poliției austriace — foarte de temut — ne putem lesne închipui că scrisorile și memoriile lui Rigas, scrise

Rigas trăiește acum în febra marii așteptări și oamenii de încredere din cercul său așteaptă cu entuziasm rezultatele demersurilor sale către Bonaparte, gata să-și urmeze conducătorul, care se pregătea acum să plece în patrie și să proclame revoluția. Dar zilele se scurgeau, și nici un răspuns pozitiv nu sosea din partea lui Koronios. Între timp, la 1 septembrie 1797, au început în orașul italo-austriac Udine — în partea de nord-vest a Triestului — îndelungi convorbiri și tratative, care aveau ca scop să cristalizeze noua situație creată în Italia, în Adriatica și Marea Ionică, în urma victoriilor recente ale lui Bonaparte, tratative care s-au terminat prin cunoscutul tratat de la Campo-Formio (17 oct. 1797).

În acest timp — dacă este adevărat ceea ce a relatat ceva mai tîrziu un ziar francez — s-a prezentat în secret, la Bonaparte, o delegație greacă, care a fost primită cu bunăvoință. Nu știm dacă Rigas a avut vreun amestec în acest demers sau în alte demersuri anterioare, lucru puțin probabil. Nu se știe de asemeni de unde veneau acești delegați, din cine era compusă această reprezentanță națională. Bănuim, însă, doleanțele și, pe de altă parte, rezultatele demersului;

pe bucăți mici de hîrtie, cu litere dese, greu de citit și de o mie de ori îndoite, nu erau deloc prezentabile. Și natural, atît Rigas cît și Koronios își dădeau seama de însemnătatea diplomatică pe care trebuia s-o aibă o cerere din partea unui întreg neam către puternica Franță. Este și mai probabil că, din motive de siguranță, Rigas a trimis lui Koronios memoriul în limba greacă, deoarece un memoriu scris în limba franceză trecea prin mai multe pericole pînă să ajungă, de la Viena, în mîinile lui Koronios, la Triest.

toţi aduceau cu ei multe promisiuni pentru viitor, încurajări şi îndemnuri... Şi aceste promisiuni încurajatoare ale francezilor circulă şi se răspîndesc în toate părţile diasporei greceşti.

Aproape în aceeaşi perioadă, şi Adamantios Korais, savantul grec din Paris, scria către Napoleon, „cînd era încă general al naţiunii libere în Italia", cerîndu-i — după cum el însuşi spune — „nădăjduita libertate a Greciei". Nu avem informaţii despre alte demersuri, dar ne putem închipui speranţele pe care le nutreau cercurile greceşti şi filoelenice din Paris (Korais, Stamatis, M-me Chénier etc.).

Cu puţin timp înainte, în primăvara anului 1797, ajunsese la Triest de la M a n i, promontoriul extrem al Peloponezului, fiul guvernatorului semiautonom al acestei regiuni, trimis de tatăl său Gianetos Grigorachis, ca să remită lui Bonaparte o scrisoare, în care se exprima tot entuziasmul maniaţilor pentru biruitorul generalisim al Italiei şi în care se declara că porturile din Mani ar primi cu plăcere navele franceze... Întîlnirea nu s-a realizat, deoarece pe atunci Bonaparte urmărea armatele austriece în strîmtorile Stiriei. Scrisoarea maniaţilor a fost predată consulului francez din Triest, care s-a grăbit să o publice şi în ziare. După puţin timp, se îndreptau spre Mani, Dimos S t e f a n o p o u l o s şi nepotul său, Nikolós, vechi maniaţi, colonişti ai Corsicii, care plecau acum în ţara strămoşilor lor pentru cercetări botanice. O întîlnire a lor cu Bonaparte, la Milano, era îndeajuns pentru ca să dea călătoriei lor caracterul unei delegaţii diplomatice.

În același timp, un alt guvernator al sultanului, care se ambiționează, poate, să joace rolul lui Pasvantoglu, stăpînitor al multor regiuni și suficient de puternic, Ali-Pașa din Epir, trimitea de la Ianina (1 iunie 1797) o scrisoare către Bonaparte, plină de admirație și însoțită de asigurarea devotamentului său către Franța. Napoleon a dispus să fie publicată scrisoarea neașteptatului său prieten, dînd ordine — către generalul Gentili din Corfu — să se stabilească strînse legături cu pașa din Epir. După cîtva timp, francezii au trimis în Epir pe generalul Roze și la 13 iulie 1797, populația din Ianina sărbătorea fraternitatea între Republica franceză și viteazul „urmaș al lui Pyrrhus"!

Toate aceste acțiuni căpătau, de obicei, o largă publicitate, de aceea nu se poate ca Rigas să nu fi fost informat asupra multora din ele. Agenții francezi, oficiali sau neoficiali, precum și mulți greci iubitori de libertate și filofrancezi se străduiesc să răspîndească pretutindeni știri din cele mai încurajatoare pentru popoarele subjugate. Napoleon însuși lasă uneori să se întrevadă intențiile sale de a ajunge pînă în țările grecești.

Toate acestea nu puteau fi, însă, o dovadă sigură pentru adevăratele intenții și planuri ale politicii franceze. Rigas aștepta mereu un contact și o întîlnire personală cu Bonaparte. Dar, mult mai nerăbdător, Ioan Mavrogheni — membru al cercului său — nepot al omonimului domn al Moldovlahiei și demnitar cîndva la curtea din București, cunoscut lui Rigas încă de atunci[14], părăsește

[14] Vezi mai sus, p 44.

Viena în septembrie 1797, plecînd — prin Frankfurt — spre Paris. Intenția lui era — după informațiile poliției austriace — „de a se informa de la Directorat, dacă există speranță sigură în ce privește ajutorul Franței pentru eliberarea Greciei; dacă i se va da sprijin, va pleca imediat spre Răsărit pentru eliberarea Greciei; în caz contrar, se va înapoia la Viena". Între timp, Rigas nu pare să fi așteptat rezultatele misiunii lui Mavrogheni.

Peste puțin timp se semna Tratatul de la Campo-Formio (17 oct. 1797). Francezii confirmau astfel faptul că pun capăt înaintării lor spre Răsărit, odată cu anexarea definitivă a Eptanezului. Napoleon părea că se grăbește să încheie acest capitol al ofensivei sale, ca să se îndrepte, către alte direcții. Politica sa răsăriteană nu se clarificase, ci dimpotrivă, acum apare ambiguă, cu toate promisiunile generoase făcute grecilor care vedeau cu uimire, dacă nu chiar descurajați, unele acțiuni contrarii din parte-i: amabilitățile adresate lui Ali-Pașa din Epir puteau fi interpretate drept o încurajare pentru o eventuală răscoală. Inexplicabil însă pentru greci era faptul că „eliberatorul popoarelor" și „uzurpatorul tiranilor" devine acum din ce în ce mai apropiat de Sultan, cu care întreține cele mai amicale relații...

Cele spuse mai tîrziu de Rigas anchetatorilor, și anume că „a abandonat definitiv planurile sale revoluționare, fiindcă a aflat că Poarta se află în bune relații cu francezii", nu sînt decît subterfugii deliberate. Această depoziție a lui Rigas dovedește cît de mult era pus la curent cu mașinațiunile diplomației internaționale, cum știa să vadă în adevărata ei

lumină — dincolo de sentimentalism și zvonuri intenționate — politica adînc interesată a Marilor Puteri...

Entuziasmul pasionat nu a întunecat gîndirea sa matură și prudența sa politică. Vrem să credem că Rigas nu excludea posibilitatea unor dezamăgiri din partea lui Bonaparte, posibilitatea de a se lovi de nepăsarea lui sau de promisiunile sale goale. Și vrem încă să credem că Rigas pornise hotărît să forțeze situația! Cobora în Grecia ca să declanșeze o răscoală, fie și locală, să formeze un stat independent, fie și restrîns, să proclame lumii — „să strige cu voce tare înaintea lumii întregi" — reînvierea din morți a „Republicii grecești", să obțină — și de acest lucru nu s-a îndoit deloc — solidaritatea tuturor popoarelor libere din Europa „iluminată", forțîndu-l astfel pe Bonaparte și pe francezi să-și fixeze poziția. Era sigur că va atrage de partea răzvrătiților Republica Franței, „sora dulce" a Democrației elenilor. Cu armatele biruitoare ale francezilor, declarați „antitirani", și cu „armele răzbunării și ale deznădejdii" ale celor subjugați, Rigas spera să doboare tirania barbară a Sultanului...

PLECAREA ÎN GRECIA ȘI PROCLAMAREA REVOLUȚIEI era pentru Rigas ultimul pas hotărîtor. Cercul tovarășilor și al adepților, de la București pînă la Viena și la Triest, era de mult pus în mișcare. Patrioții nerăbdători „răcnesc ca leii" și așteaptă semnalul ca să pornească la acțiune (cf. p. 208). În diferite centre ale Răsăritului grecesc, nerăbdători și ei, așteaptă „inițiații". Primele nuclee de luptători erau pregătite. „Vulturii" nesupuși din munți și „lupii de mare" din insule, forțele neamului totdeauna gata de război, urmau să constituie imediat detașamentele de șoc, ca să vină după ei, „cu armele răzbunării și deznădejdii", batalioanele raialelor răsculate. Mai spre nord, Pasvantoglu proclamase din nou răscoala. Atotputernic și amenințător, acționează de la Dunăre pînă în Tracia[1], controlează drumul spre Adrianopol și amenință serios tronul sultanului.

[1] Rigas era, desigur, la curent cu toate acestea. Nu este întîmplător, poate, și faptul că în marea sa Hartă a Eladei, alături de munții Rodopei, în Tracia — punctul cel mai înaintat al frontului lui Pasvantoglu — a scris: „*Aici sînt cuibăriți Ghirgializii*" ! Acești faimoși rebeli sînt lăudați de Rigas și în *Thurios* (vezi în Anexă, versul 113 și notele 10 și 16.

Pregătirile lui Rigas, după recrutarea adepților, țintesc acum la aflarea mijloacelor economice, la modalitatea de colaborare cu Pasvantoglu și cu alți răsculați, la asigurarea mai ales a ajutorului Franței, și înainte de toate, la pregătirea regimului politic, potrivit, care ar urma să se instaureze imediat după revoluție.

M i j l o a c e l e f i n a n c i a r e, cel puțin pentru prima fază a revoluției, nu lipsesc. Dealtfel, elinismul înfloritor din Diaspora a fost întotdeauna — și pe vremea lui Lambros Katzonis, puțin mai înainte, și acum — marele sprijinitor financiar al luptei de eliberare.

În ceea ce-l privește pe P a s v a n t o g l u și pe ceilalți apostați eventuali, cu toate că unele zvonuri au existat, nu cunoaștem dacă relațiile lor cu Rigas au ajuns pînă la înțelegeri concrete. Asistența mutuală de luptă, în orice caz, nu era greu de realizat. Acțiunea unuia putea sluji, firește, celuilalt.

A j u t o r u l f r a n c e z i l o r — condiție primordială — depindea de contactul și întîlnirea lui Rigas cu Bonaparte, întîlnire pe care primul o avea în programul său și continua s-o aștepte.

P r e g ă t i r e a r e g i m u l u i p o l i t i c — pe care l-ar fi aplicat statul independent din regiunile răsculate — este acum preocuparea principală a lui Rigas, care-i absoarbe aproape toată gîndirea și grija în lunile de vară ale anului 1797. El îi atribuie o mare importanță, acordîndu-i întîietate, fiindcă preparativele în acest domeniu — deși biografii lui

și istoricii n-au dat mare atenție acestui fapt — erau direct legate de concepția sa politică.

Rigas se afla încă în Țara Românească cînd pentru prima dată studia Carta constituțională, proiectele și dezbaterile Adunării naționale a Franței revoluționare. Dealtfel, toate aceste texte au apărut și în coloanele ziarului grec *Efimeris* din Viena (1791). De la Consulatul francez din București, Rigas își procurase deja aceste texte. Acum la Viena, străduindu-se să redacteze statutul așteptatei Republici elene, cere lui Koronios — în iunie 1797 — să-i trimită Constituția franceză mai recentă, cea din anul 1793. Un alt text (probabil Constituția din 1795) i-a fost procurat, în sfîrșit, de către prietenul său Pulios, și a lucrat fără răgaz, toată vara aceea, ca să reînvie, după modelele franceze „legile lui Licurg și ale lui Solon", să cristalizeze visul său, să stabilească forma și organizarea noului regim, să întemeieze pe fundamentul Legilor și Drepturilor naturale, suveranitatea poporului și funcționarea guvernării democratice. „Deoarece și anarhia seamănă cu sclavia", după cum el însuși declarase în nemuritorul său cîntec *Thurios* (vers. 27). Cînd era gata, în toamna anului 1797, tipărește textele acestea în mii de exemplare și se pregătește să părăsească definitiv Viena, ducînd spre patrie cu dînsul tot acest material.

Manifestul revoluționar al lui Rigas a fost pregătit în secret la tipografiile fraților Puliu și s-a tipărit, pe ascuns, în două nopți consecutive, sub supravegherea neîntreruptă a

lui Rigas, în 3.000 de exemplare, în luna octombrie 1797. Era o foaie de format mare (în patru pagini), care începea cu lozincile cosmogoniei anului 1789, *„Libertate-Egalitate-Fraternitate"*, și cu emblema noului stat și regim. Textul cuprindea o înflăcărată Proclamație, la început, apoi Constituția noului stat și regim, și la sfîrșit, cîntecul războinic: *Thurios*.

P r o c l a m a ț i a nu era numai o înflăcărată chemare la răscoală, ci proclama unirea tuturor popoarelor, *„cîte gem sub insuportabila tiranie a despotismului otoman"*, creștini și musulmani, *„fără nici o deosebire de religie"*, și totodată urmărea să p r o c l a m e î n a i n t e a l u m i i î n t r e g i sfințenia scopurilor sale de eliberare, *„să proclame în fața omenirii, cu glas de tunet, drepturile sfinte și neîntinate"* ale unui popor care s-a jurat că-și va zdrobi lanțurile, *„să ridice voinicește grumazul împovărat, și înarmîndu-și cu dîrzenie brațele sale cu armele răzbunării și ale deznădejdii"*, să zdrobească tirania sultanului, *„reînviind libertatea strămoșilor glorioși!..."*

Înșirarea revoltată a cruzimilor tiraniei se încununează cu aceste chemări de un patetism dramatic:

— *Cerule! tu ești martorul nepărtinitor al acestor crime...*

— *Soare! tu vezi în fiecare zi aceste nelegiuiri sălbatice...*

— *Pămîntule! tu ești udat neîntrerupt de șuvoaiele sîngelui nevinovat.*

Cine îndrăznește să mă contrazică? Cine este tigrul care ar putea să încuviințeze atîtea nelegiuiri? Să vină înainte, și va

avea ca dușman toată Omenirea, care plînge fără glas pîraiele de sînge vărsat pe nedrept!".

După această declarație, urma textul *Constituției*, intitulat: *Noul guvernămînt al locuitorilor din Rumeli*[2], *din Asia Mică, din insulele mediteraniene și din Vlahobogdania* (= *Țara Românească și Moldova*).

Textul Constituției era precedat — după modelul Constituțiilor franceze — de Drepturile omului și ale cetățeanului (în 35 articole).

„Se proclamă în mod solemn următoarea Declarație a prețioaselor drepturi ale omului și ale cetățeanului liber." Textul începe cu „*drepturile naturale*" ale oamenilor, „pe care nimeni pe pămînt nu are voie să le răpească (art. 1). Drepturile acestea naturale, sînt: a) Egalitatea: „toți oamenii sînt egali de la natură" (art. 2); egalitate între ei, indiferent dacă sînt creștini sau turci, și egalitate în fața legilor. — b) Libertatea, personală și națională (art. 2 și 9), libertatea gîndirii, a credințelor religioase, libertatea întrunirilor etc. (art. 7). — c) Siguranța personală, și protecția legilor „împotriva opresiunii și abuzului guvernanților" (art. 2, 8, 9). — d) Dreptul la proprietate (art. 2, 16, 19) etc.

[2] *Rûmeli*: termen administrativ otoman pentru regiunea din sudul Balcanilor, locuită de greci.

Se desființează s e r v i t u t e a , vinderea și cumpărarea oamenilor: „nimeni nu se poate vinde pe sine, nici nu poate fi vîndut, fiindcă persoana lui nu aparține numai lui însuși, ci și Patriei"! (art. 18).

Se decretează că „Toți, fără excepție, au datoria să știe carte"! „Patria va înființa școli în toate satele pentru băieți și fete" (art. 22).

Se declară a n u l a r e a d a t o r i i l o r vechi: „datorii contractate cu cinci ani în urmă, pentru care în acest interval s-a plătit dobîndă împrumutătorilor", nu se mai plătesc. Noul guvern anulează toate aceste datorii, datorate de cetățeni sau de comunități (art. 35). Ștergerea datoriilor este însoțită de o serie întreagă de măsuri și prevederi sociale și de solidaritate națională (art. 21, 34 etc.).

În sfîrșit, după enumerarea drepturilor cetățeanului, se recunoaște că: „Opoziția fiecărui cetățean, atunci cînd este asuprit și nedreptățit, este rezultatul drepturilor sale expuse mai sus" (art. 33). Însă, dacă o p o z i ț i a împotriva asupririi și nedreptății reprezintă „dreptul" fiecărui cetățean, r e v o l u ț i a pentru desființarea tiraniei nu aparține numai „drepturilor", ci și „îndatoririlor" cetățenilor liberi. Și această patetică Declarație „a drepturilor prețioase ale omului și ale cetățeanului liber" se încheie cu articolul 35, care încununează „drepturile naturale" ale oamenilor cu datoria patriotică cea mai înaltă a cetățenilor liberi: *„Cînd guvernul asuprește, violează, disprețuiește drepturile poporului și nu-și apleacă urechea la plîngerile lor, atunci, poporul,*

fiecare din fiii lui, să declanșeze revoluția, să pună mîna pe arme și să-i pedepsească pe tirani. Este dreptul său cel mai sfînt și cea mai sfîntă dintre toate datoriile sale"!... El însuși își baza revoluția pe aceste principii.

După *Drepturile omului* urmează Constituția propriu-zisă, organizarea și funcționarea regimului, definirea, distincția și competențiile autorităților, etc.

Din cele 124 de articole ale Constituției, care urmează — în majoritate ad literam—originalele franceze, sînt interesante modificările și adaosurile făcute de Rigas, ca să fie adaptate condițiilor locale ale vremii.

Trebuie de asemenea să semnalăm extinderea pe care Rigas prevedea s-o capete mișcările de eliberare și proiectele de reformă democratică.

El întrevede un stat liber, care va lua locul imperiului otoman, pe tot teritoriul de influențe grecești — de la Dunăre pînă la „Insulele Mediteraniene", și de la Adriatica și Marea Ionică pînă în Asia Mică — și care se va numi *Republica Greacă* (art. 1, 2, 7 etc.). Semnificativ este titlul Constituției, care este destinată *„locuitorilor din Rúmeli* (= din peninsula greacă), *din Asia Mică, din Insulele Mediteraniene și din Vlahobogdania"* (= Țara Românească și Moldova).

„Republica Greacă *este* una, *cu toate că în sînul ei cuprinde diferite nații și religii...; este* indivizibilă, *cu toate că fluvii și mări despart regiunile ei..."* (art. 1).

„Poporul suveran sînt toți cetățenii statului acestuia, fără deosebire de religie și limbă, Greci, Bulgari, Albanezi, Români, Armeni, Turci și oricare alte nații" (art. 7).[3]

Optimist în prevederile sale, Rigas nădăjduiește, pare-se, ca în ziua de 1 mai 1798 — abia șase luni după plecarea sa de la Viena — să efectueze, în ținuturile eliberate, primele întruniri regionale pentru constituirea Adunării naționale (art. 20; comp. și 32).

Este evidentă înflăcărarea patriotică a lui Rigas atunci cînd își așterne gîndurile pe hîrtie. Formularea aridă a textului juridic a articolelor Constituției se transformă adeseori în proclamație patriotică și cateheză democratică. El are simțămîntul că nu e un simplu legislator, ci că sparge greaua piatră de mormînt pe care îndelungata tiranie a așezat-o ca să reînvie Libertatea și Patria „strămoșilor glorioși"! Legiferează și visează în același timp, însuflețit parcă de entuziasmul unui Moise, care coboară să dăruiască poporului său ales poruncile și vestea mîntuirii și a învierii sale din morți:

„Declarația Drepturilor Omului și Carta aceasta constituțională să fie g r a v a t e p e p l ă c i d e a r a m ă *și să fie așezate pe locul adunării Corpului Legislativ; să se facă*

[3] În *Drepturile omului* (art. 34) Rigas a tradus textul respectiv din originalul francez *(Cînd un singur cetățean al statului este nedreptățit și statul întreg* etc.), dar a adăugat: *„... nimeni nu poate spune că cutare țară se războiește și nu mă privește, fiindcă eu sînt liniștit în țara mea, ci: eu sînt atacat, cînd cutare țară suferă... Bulgarul trebuie să acționeze cînd suferă Grecul, și viceversa, iar amîndoi pentru Albanez și Român"*.

cópii asemuitoare și să fie puse în toate orașele, orășelele și satele Republicii, în piața lor centrală, pentru ca fiecare cetățean să vadă, în fiecare ceas, în ce constă t e z a u r u l l i b e r t ă ț i i *sale mult dorite"!...* Acesta este ultimul articol — poruncă și patrimoniu — al Constituției sale (art. 124).

În *Anexă*, după textul Constituției, se stabilește d r a p e l u l Republicii elene: negru, alb și roșu — „culoarea roșie înseamnă purpură imperială și independența poporului grec...; culoarea albă înseamnă nevinovăția cauzei noastre drepte împotriva tiraniei; negrul înseamnă moartea noastră pentru Patrie și Libertate". Se hotărăște de asemenea și e m b l e m a n a ț i o n a l ă, „măciuca lui Heracle cu trei cruci pe deasupra", u n i f o r m a ostașilor greci, cu reînvierea coifului glorios etc.

La încheierea imprimatului erau tipărite strofele faimosului T h u r i o s: *Viteji feciori, voi bravii, să mai trăim, cît vreți!...* Prezența unui cîntec, la sfîrșitul textului Constituției, nu a rezultat dintr-o vanitate poetică. Pentru că *Thurios*, după cum am văzut, n-a fost altceva decît o proclamație în versuri, un apel la răscoală și un manifest revoluționar, program politic și cateheză democratică. Ușor de învățat pe de rost și ușor de cîntat, *Thurios* era destinat să fie răspîndit cît mai larg și să aibă un ecou mai adînc în masele populare.

Manifestul revoluționar al lui Rigas a fost primit în cercurile prietenilor și adepților săi cu mult entuziasm. Chiar

dacă s-au distribuit puține exemplare înainte de plecarea sa, — fiindcă avea de gînd să le ia cu el —, ele au fost totuși difuzate cu repeziciune în toate direcțiile. În cercul patrioților din Viena a fost citit de mai multe ori într-o noapte „în auzul tuturor" — și a circulat prin mai multe mîini. Ancheta efectuată de autoritățile austriece, după arestarea lui Rigas, a constatat că exemplarele manifestului au fost trimise la Constantinopol și la Smirna, la Pesta și la Semlin. Se pare că și la Iannina. Mai multe informații ne asigură că un număr de exemplare au circulat în țările dunărene. Desigur au circulat și în multe alte centre din Răsăritul grecesc, dat fiind că Patriarhia de la Constantinopol s-a aflat obligată să dea o „circulară" specială, ca să împiedice, cu aforisme și blesteme, răspîndirea acestei publicații subversive. Între timp, patrioții stau nopți întregi ca să copieze textul cu mîna, în vreme ce la Pesta, cîteva zile mai tîrziu, un erudit entuziast și editor de cărți, c i p r i o t u l I o a n C a r a t z a s (1767—1798), încearcă să-l dea la tipar, ca să contribuie, prin reimprimarea textului, la o răspîndire și mai largă a lui. Reimprimări asemănătoare s-au făcut, se pare, și la Leipzig, de unde au fost transmise în Moldova și în Țara Românească, precum și în alte regiuni ale imperiului otoman.

Dar partea cea mai mare din aceste imprimate, Rigas a ascuns-o în lăzi, pe care le-a trimis la Triest, de unde urma să le ia cu el, coborînd spre Grecia.

Între timp, Rigas prelucrase și predase pentru publicare la tipografia lui Pulios și textele unei alte broșuri care i-ar

fi fost folositoare în patrie, și anume un manual pentru ostașii săi. Știa că acolo nu va găsi tipografii...

Manual militar, sau simplu *Manual* (în grecește Enkoleipion = Vademecum) se intitula a doua broșură revoluționară a lui Rigas. Conținutul ei principal era o culegere de reguli militare, traduse sau spicuite dintr-un manual contemporan german de artă militară (a cunoscutului de atunci Marschall von Khevenhüller) și destinată, firește, să-i învețe pe revoluționari unele reguli privitoare la organizarea armatei, la formarea și administrarea unui corp militar și la tactica bătăliei. Însă Rigas nu se mulțumește să dea camarazilor săi de luptă reguli seci. De aceea, ca instructor republican ce era, însoțește aceste reguli de un text potrivit, de o cateheză democratică.

Cateheza democratică a lui Rigas era un text întru totul revoluționar, după cum îl caracterizează anchetatorul austriac („ein ganz demokratischen Katechismus").

Cărți și broșuri cu un asemenea conținut, în diferite versiuni, au circulat atunci foarte mult în Franța, dar și în alte țări (*Catéchisme républicaine, Catechismo dell' uomo libero, Freiheits Katechismus* etc.). O asemenea cateheză, în limba franceză și ungară, a circulat și la Pesta, în 1794, și a fost plătită cu viața de autorul ei, Ignatie Martinovici (1755—1795), cunoscut revoluționar pe atunci[3].

[3] Vezi D. Silagi, *Jakobiner in der Habsburger-Monarchie*, Viena, 1962, p. 208 — 213. — Cf. mai jos, p. 257—258.

După părerea noastră, Rigas a avut ca model, foarte probabil, cateheza franceză cea mai răspîndită pe atunci, tipărită și retipărită de mai multe ori (în proză dar și în versuri!) și tradusă în mai multe limbi, *Catehismul republican* al lui La Chabeaussière (1752—1820). Paralel cu Rigas, cam în aceeași perioadă (vara sau toamna anului 1797), Grecii din Veneția, cînd au ajuns aici francezii, au tradus și au tipărit lucrarea lui Chabeaussière, intitulată (în grecește): *Catehism al omului liber*, adică *Catehism democratic, necesar pentru fiecare om liber*, etc. (Veneția 1797, editor N. Glykys din Ianina)[5]. Compus în întrebări și răspunsuri, catehismul acesta începe cu definiri foarte instructive și destul de caracteristice:

Cine ești? — Sînt om, grec prin nație, liber din natură, democrat prin voință; născut ca să iubesc aproapele și să servesc Patria; să trăiesc din munca mea, să detestez sclavia și orice tiranie și să mă supun cu toată inima Legilor democratice!...[6]

Un astfel de text a intercalat și Rigas în *Manualul* său destinat militarilor, adăugînd în același timp, paginilor sale și două marșuri: unul pe muzica *Carmagniolei* franceze:

Toate popoarele luptînd
dau cu tiranii de pămînt...

[5] Vezi mai sus, p. 173. Cf. Vranoussis, *Les imprimeries venitiennes et les premiers livres grecs*, p. 519.

[6] Vezi Rigas Velestinlis Fereos, *Opere complete*, ed. Vranoussis, Atena, 1968, vol. II, p. 748—759.

iar celălalt pe muzica cunoscutului cîntec german al vremii *Freut euch des Lebens*[7]. Sînt marșuri de război, pe care nădăjduiește să le cînte cît de curînd, conducînd el însuși la bătălie batalioanele revoluționarilor!...

Rigas n-a așteptat să se termine tipărirea acestei broșuri. O încredințează prietenilor săi tipografi, frații Pulios, și se grăbește să părăsească Viena. Ceruse și primise deja pașaportul la 1 decembrie 1797, ca să plece — ca negustor — la Triest, și de acolo să se îmbarce pentru Turcia...

Lăzile cu imprimatele clandestine, pe care voia să le ia cu el în patrie, le-a încredințat casei de comerț a prietenului său credincios Arghentis, ca să fie expediate — cu o altă încărcătură comercială, după cum se pare, pentru a nu provoca nici o bănuială — la Triest, la casa de comerț a lui Anton Niotis, cu care Arghentis întreținea frecvente legături comerciale. Tînărul funcționar al lui Arghentis și devotat prieten al lui Rigas, cunoscutul Filip Petrovici, s-a ocupat de trimiterea lăzilor la vamă și de expedierea lor. Erau trei lăzi care au ajuns cu siguranță la destinație. Înainte de a pleca și el de la Viena, Rigas a scris devotatului său prieten Anton Koronios, la Triest, să grăbească primirea lăzilor de la Niotis și să le păstreze pînă va veni și el însuși acolo.

[7] Vezi mai sus, p. 204–205.

Aceasta a fost scrisoarea fatală! Koronios era plecat la Zara și Kattaro, în Dalmația învecinată, pentru afaceri comerciale, iar scrisoarea a căzut în mîinile asociatului său comercial (sau șeful întreprinderii), Dimitrie Iconomu din Kozani...

Trădarea l-a ajuns pe Rigas pe cînd făcea penultimul său pas... Dimitrie Iconomu, din prea mare zel, probabil pentru bunul mers al afacerilor sale, s-a grăbit să deschidă scrisoarea și să preia lăzile care erau destinate asociatului său. S-a înspăimîntat, însă, văzînd ce „marfă" conținea! Fie ca să scape de orice răspundere, fie ca să scape astfel de asociatul său, însușindu-și partea acestuia, fie ascultînd impulsurile sufletului său întunecat, satanic, după cum îl descriu contemporanii săi — adepți ca și adversari ai lui Rigas —, lacom, crud și aspru în toate, a luat calea pretoriului, pentru a denunța poliției austriace acțiunile revoluționare ale compatrioților săi...[8] Urmările au fost tragice.

[8] Grecii din această epocă, ca și generațiile următoare, au uitat multe detalii din viața și martiriul lui Rigas, chiar și numele tovarășilor săi, citați de multe ori în mod vag și confuz. Toți însă, din toate colțurile Diasporei grecești, au aflat și au reținut circumstanțele trădării și numele trădătorului! Documentele arhivelor austriece au venit să confirme pe deplin tradiția.

ARESTAREA LUI RIGAS LA TRIEST a avut loc imediat după sosirea sa de la Viena, în 19 decembrie 1797[1], seara tîrziu, la hotelul unde poposise. Poliția austriacă, anunțată fiind, aștepta sosirea sa. Nebănuind nimic' Rigas s-a pomenit pe neașteptate cu agenții polițienești, care îl căutau. După ce i-a fost confirmată identitatea, doi s-au instalat în camera sa ca să-l supravegheze, iar ceilalți au plecat în grabă să anunțe Comandamentul.... Visul vieții sale, speranțele multiseculare ale poporului său subjugat, care tindeau să devină realitate, s-au prăbușit brusc. Într-o singură clipă, opera atîtor oameni, atîtor ani, atîtor osteneli și atîtor sacrificii s-a sfărîmat în prăpastia pe care a deschis-o, pe neașteptate, trădarea!... Cu sînge rece, după primul șoc, în tulburarea primelor minute pînă să fie anunțat Comandamentul și să sosească alți polițiști, Rigas a reușit, pare-se, să distrugă orice act compromițător, pe care îl avea asupra lui și în hîrtiile sale. Poliția deținea, însă, în mîinile ei „corpul delict": lăzile cu imprimatele revoluționare și scrisorile lui Rigas către Koronios.

[1] Toate datele, provenind din documentele arhivelor austriece, sînt date după calendarul gregorian.

Autoritățile austriece au acționat fulgerător. L-au arestat și l-au adus din Dalmația pe Koronios, pe cînd la Viena s-au operat imediat numeroase arestări, care s-au extins pînă la Pesta. Stăruitor și chinuitor au început interogatoriile... Deși izolat, păzit de gardieni, Rigas încearcă să trimită pe ascuns de la Triest o scrisoare la Viena. Îi informa pe prietenii de acolo ce anume a susținut în depozițiile sale, și le dădea indicații să intervină pe lîngă cîteva persoane influente, cunoscute lui, din Viena. Însă scrisoarea a căzut în mîinile poliției, pe cînd și destinatarii ei erau deja în închisorile Vienei, unde și Rigas era acum așteptat.

Autorănirea lui Rigas a întîrziat transportarea sa la Viena. Din rapoartele Poliției am aflat că în seara zilei de 30 decembrie, lui Rigas i-au fost puse lanțuri la mîini și la picioare, pregătindu-l de plecare, în zorii zilei, spre Viena, unde ministrul de Interne și al Poliției, von Pergen, se ocupa acum personal de lămurirea „complotului". Împăratul însuși era pus la curent cu toate, urmărind pas cu pas mersul anchetei... În noaptea aceea, cel care scrisese versurile profetice: *Mai bine-n libertate, un singur ceas, decît / sclavia să te strîngă, ani patruzeci, de gît,* în ciuda strînsei supravegheri și a lanțurilor care îi îngreuiau mîinile — a găsit puterea să scoată de sub pătură un mic cuțit, pe care izbutise să-l țină ascuns în patul închisorii sale, și să și-l înfigă de mai multe ori în piept și în abdomen! Dar, cu toate loviturile, pe care Rigas și le-a dat, încercarea de sinucidere nu a izbutit! Datorită

îngrijirilor pe care medicii și infirmierii chemați în grabă de autorități le-au dat imediat, leul rănit, care trăgea să moară, și-a simțit iarăși marea sa inimă bătînd.

Indispensabila îngrijire medicală a întîrziat, cum era de așteptat, pentru mai multă vreme, transferarea lui Rigas la Viena. Neliniștit ca întotdeauna pentru soarta sa, și mai ales pentru soarta planurilor sale, încă bolnav, Rigas a reușit, în ziua de 3 februarie 1798, să scrie de pe patul durerii și să trimită o însemnare către consulul francez din Triest! Scrisoarea a ajuns la destinație. Scrisă, nu se știe cum, poate pe un crîmpei de hîrtie sau de stofă, greu de citit, se pare, scrisoarea îl informa pe consulul francez că expeditorul ei a slujit cîndva ca interpret la Consulatul francez din Țara Românească, că a fost arestat de către autoritățile austriece pe cînd cobora de la Viena, ca să-i predea cîteva scrisori, pentru consul însuși și pentru Bonaparte, și, natural, îi cerea să intervină[2]. Brechet, consulul francez din Triest, s-a grăbit să adreseze o scrisoare despre toate acestea Administrației

[2] Rigas reamintea, desigur, lui Brechet, și scrisoarea lui precedentă, scrisă cu cîteva luni înainte și trimisă la Consulat prin intermediul prietenului său din Triest Antonios Koroniós (vezi mai sus, p. 209). Brechet citind acum o scrisoare scrisă în închisoare, greu descifrabilă, a confundat numele celor doi greci (Antonios Koroniós și Rigas) și a scris că deținutul grec, pentru care intervenea, se numește *Antonios Rigas Velestinlis*. Din această confuzie s-au creat după aceea teoriile neîntemeiate că numele de botez al eroului nostru era Antonios și că numele de Rigas este un pseudonim etc. (vezi mai sus, p. 14, nota 3). — Cf. și p. 116.

austriace (5 februarie 1798), pe care a dus-o personal guvernatorului austriac (8 febr.), dar a primit răspuns (9 febr.) că nimic din ceea ce spunea el nu s-a găsit în hîrtiile lui Rigas[3]. Se mai adaugă faptul că, deținutul, despre care se interesează, a luat calea Vienei acum trei zile, unde „cu multe săptămîni înainte" au fost trimise și toate hîrtiile sale...

Într-adevăr, la 5 februarie, însoțit de o puternică escortă, și ferecat în lanțuri, Rigas era pornit spre Viena, unde ajunse la 14 februarie.

În drum spre Viena, într-o stație intermediară, la orașul Adelsberg (sau Adlersburg), Rigas a găsit prilejul, cu toată supravegherea vigilentă și cu toate cătușele de la mîini și de la picioare, să-i scrie din nou consulului francez din Triest! Dar, chiar dacă a scăpat pentru moment de sub privirile escortei, scrisoarea sa a căzut în cele din urmă în mîinile autorităților austriece, puțin timp după expedierea ei, și în loc să ajungă la destinație, a fost predată ministrului Poliției, în aceeași zi în care Rigas ajungea la Viena!... Scrisoarea amintea consulului francez despre rîndurile precedente, pe care Rigas i le trimisese la 3 februarie de la Triest și în care

[3] Într-adevăr, astfel de acte nu s-au găsit în hîrtiile deținutului grec. Rigas sau a reușit să distrugă aceste scrisori, imediat după arestarea lui, sau, mult mai probabil, nu le avea încă scrise, avînd intenția să le redacteze la Triest și să le înmîneze direct Consulatului francez de acolo.

cerea intervenția franceză pe lîngă Curtea de la Viena. — Speranțe zadarnice...

Ancheta și cercetările, amănunțite și insistente, au fost continuate la Viena, cu rezultate suficiente în găsirea urmelor „complotului", astfel încît au fost arestați destui „complotiști", la Viena, Triest, Pesta și Zemun. Afacerea a preocupat luni de zile pe ministrul de Interne și Poliția, comisiile speciale de anchetă, pe ministrul de Externe, ambasada austriacă din Constantinopol și consulatele din București și din Iași, consiliul Coroanei, chiar și pe Împărat!

Acuzarea nevinovaților — patrioți străini care n-au făcut nimic împotriva Austriei — nu era ușor să fie întemeiată în mod legal. „*Cu toate că planurile revoluționare ale acuzaților* — scria (la 25 aprilie 1798) ministrul de Interne Împăratului — *erau îndreptate numai împotriva statului turcesc și tindeau numai la eliberarea Greciei, totuși desfășurarea lor ar avea permanent o influență dăunătoare în țările ereditare a Majestății Voastre. Pentru că orice schimbare forțată a regimului dintr-un stat vecin poartă de la sine, mai departe, pericolul unei asemenea schimbări mai extinse. Și pericolul acesta, în cazul nostru, este deosebit de amenințător, deoarece grecii din toate țările sînt strîns uniți prin religie și obiceiuri; și dacă* s p i r i t u l l i b e r t ă ț i i, *dezvoltat într-o țară oarecare, ar exercita o influență hotărîtoare, nu este nici o îndoială că spiritul acesta s-ar răspîndi ca o scînteie incendiară, întrucît do-*

rința adîncă a grecilor a fost dintotdeauna îndreptată spre formarea unui stat independent...[4]

Într-adevăr, ministrul austriac este foarte sincer față de împăratul său. Ni se explică astfel clar de ce Austria a fost atît de neliniștită față de inocentele încercări de eliberare ale grecilor. Cu aceeași crudă sinceritate, ministrul mărturisește împăratului că acești patrioți străini, care au tulburat cu „complotul" lor poliția statului, ar fi trebuit, în mod normal, să fie declarați n e v i n o v a ț i ! *„Oricine poate să prevadă cu siguranță că autoritățile penale ar trebui să-i declare nevinovați pe actualii acuzați, întrucît cazul nostru nu este expres stabilit în legislație"* și *„pentru asemenea delicte nu se prevăd măsuri"...*[5]

Însă, în acest timp, cînd Europa monarhică se coaliza ca să facă față Franței revoluționare și ideilor republicane, Austria este hotărîtă să ia măsuri speciale împotriva „complotiștilor" greci. Cei dintre ei care aveau cetățenia austriacă au fost expulzați. Soarta celorlalți greci, care erau supuși ai imperiului otoman, s-a hotărît potrivit intereselor comune și îndatoririlor reciproce ale regimurilor tiranice față de dușmanul comun: *„În cumplitele împrejurări actuale, domnitorii, slujitorii lor credincioși, toți bărbații devotați ordinii și moralei au datoria să se înțeleagă între ei pentru a zădărnici mașinațiunilor inovatorilor și răuvoitorilor"...* Astfel a grăit Marele Vizir al Porții către ambasadorul austriac de la Con-

[4] A m a n t o s, *Documente*, p. 190—191.
[5] *Ibid.*

stantinopol, „înțelegînd prin calificativele acestea (de inovatori și răuvoitori) pe francezii republicani"[6]. Precursor al lui Metternich, ministrul sultanului dădea lecții Europei „iluminate" ca să consolideze repede „Sfînta ei Alianță"...

O tocmeală diplomatică a început între cele două imperii vecine. Austria, după ce a neutralizat pericolul „complotului" pe teritoriul ei, a găsit ocazia de mult așteptată să „negocieze" chestiunea aceasta cu Turcia și să cîștige cîteva compensații. Cîțiva fugari politici de aici, patrioți polonezi, se refugiaseră în Principate și în Turcia[7]. Austria reclamă extrădarea lor... Pe de altă parte, Austria pretindea să fie recunoscută ca moștenitoare a Republicii Venețiene — împărțită între Franța și Austria, prin Tratatul de la Campo-Formio —, să culeagă tot ce rămăsese de la vechea stăpînitoare a mării, avere mobilă și mai ales imobilă, palate consulare și depozite în diferitele porturi din „Levante", precum și cîteva nave venețiene abandonate, pe care Turcia se străduia cu lăcomie să le însușească...

Diplomația austriacă a început tîrguiala cu Poarta, capetele patrioților greci din Viena au devenit obiect al negocieri-

[6] L e g r a n d, *Documente*, p. 56—57.

[7] Cf. A l. V i a n u, *La révolte polonaise de 1794 et les pays roumains*, în „Revue Roumaine d'Histoire", 1 (1962), p. 477—485. — J. R e y c h m a n, *Les échos de la révolution polonaise de 1794 dans les pays balkaniques*, în „Actes du I-er Congrès international des Etudes balkaniques et sud-est européennes", vol. IV, Sofia, 1969, p. 441—446 (și p. 487—488: intervenția prof. Dan Berindei).

lor și tranzacțiilor comerciale și „înțelegerea cordială" a celor două imperii vecine a salvat „ordinea și morala" de „mașinațiunile inovatorilor și răuvoitorilor"!...

Soarta acuzaților n-a fost aceeași pentru toți. Dintre zecile de „complotiști" greci, pe care poliția austriacă îi prinsese — mulți, pare-se, reușiseră să scape din detenție — au fost „aleși" cei mai grav „acuzați", iar ceilalți au fost lăsați liberi, avîndu-se grijă totdeauna ca piața să nu se clatine prin închiderea prea multor întreprinderi comerciale, pe care acești greci le aveau în mîinile lor.

Printre cei care au scăpat, doi erau, după părerea poliției vieneze, cei mai periculoși „conspiratori": Primul era unul din frații P u l i o s, tipograf, librar și ziarist, al doilea era doctorul P o l i z o s.

P u l i o s Markidis Puliu, împreună cu fratele său Gheorghe (arestat acum la Viena), erau proprietarii tipografiei grecești (unde au fost tipărite și imprimatele clandestine ale lui Rigas), coeditori ai ziarului grec *Efimeris*, librari etc. Pulios, plecat din Viena cu cîteva luni mai înainte, cutreiera Principatele dunărene vînzînd cărți „cu conținut suspect". Consulul austriac din București a cerut expulzarea acestui librar din țară iar cărțile suspecte, mai ales cele franceze, au fost confiscate[8]. După cîteva zile (29 martie 1797) Pulios pleacă

[8] Vezi mai sus, p. 126.

clandestin de la București. Consulul austriac bănuiește că a plecat împreună cu niște polonezi refugiați, care, avînd în frunte și un general de-al lor, intenționau să treacă în Italia și să se alăture armatei lui Bonaparte[9]. În 1799, acest Pulios (schimbîndu-și numele Markidis în *Vukolidis)* era deja instalat la Veneția ca director al cunoscutei tipografii grecești a lui Teodosiu din Ianina. În 1800 Pulios încercase să transfere activitatea lui de tipograf la Corfu, capitala Eptanezului, ca să lucreze mai de aproape „în folosul neamului".

Doctorul Polizos (1767—1803), originar din Ianina, se găsea „de multă vreme" sub supravegherea poliției vieneze pentru principiile sale republicane. Împreună cu colegul și compatriotul său Dimitrie Nicolidis, tot doctor și originar din Ianina (arestat acum la Viena), au colaborat strîns la planurile și scrierile lui Rigas. Poliția, începînd arestările „complotiștilor" la Viena (25 dec. 1797), l-a căutat, dar a aflat (2 ian. 1798) că era deja fugit spre Iași[10]. Unde a și fost arestat (23 ian. 1798). După patru luni de zile, în urma intervenției vărului său Andreea Pavlu, mare negustor epirot instalat acolo, a fost eliberat și a practicat medicina în capitala Moldovei. Propagator al ideilor revoluționare (în hîrtiile lui s-au găsit diferite traduceri despre Revoluția franceză și capitole din filosofia lui Kant), a fost arestat din nou, după un an și ceva (14 iunie 1799), și expulzat din țară.

[9] G. Laios, *Frații Markides Puliu* (în grec.), p. 264.

[10] Legrand, *Documente*, p. 17, 19, 22. — Amantos, *Documente*, p. 19.

I s-a dat pașaport să plece, prin București, la Ianina, orașul său natal[11]. Personalitate distinsă în capitala Epirului și la curtea lui Ali-pașa, pare să fi jucat un rol însemnat în mișcările patriotice. Ateu nedisimulat, după Perdicaris, adversarul cunoscut al lui Rigas, a avut o moarte tragică, în condiții misterioase, prin munții Epirului din Suli (1803)[12].

Din cei arestați și cercetați, s-a hotărît ca Rigas și alți șapte greci, care erau supuși otomani, să fie extrădați Înaltei Porți. Ceilalți, avînd cetățenie austriacă, au fost, în urma deciziei aulice (28 aprilie 1798), expulzați de pe teritoriul imperiului habsburgic.

Expulzații au fost șase, și anume:

— Gheorghe Pulios, născut în Siátista, în vîrstă de 32 de ani, tipograf și coeditor (împreună cu fratele său, care, cu cîteva luni mai înainte, era plecat spre Principate) al ziarului grec din Viena, *Efimeris*. Colaborator intim al lui Rigas, a tipărit în tipografia sa și manifestul revoluționar, precum și alte imprimate clandestine[13].

[11] Laios, *op. cit.*, p. 265—267.

[12] Doctorul Polizos, colaboratorul lui Rigas, a fost inexact identificat de N. Iorga cu un Chiriac Polizo, negustor la București etc. Vezi Elian, *Conspiratori*, p. 346.

[13] Gheorghe Pulios, părăsind țările imperiale, a vrut să se așeze la Lipsca, ca și ceilalți expulzați. Direcțiunea Poliției din Viena (cu data de 10 mai 1798) înștiințează autoritățile din Lipsca despre aceste persoane. Chemați la interogatoriu (22 mai 1798),

— F i l i p P e t r o v i c i, de 18 ani, funcționar la casa comercială a lui Arghentis, precum și profesorul său de franceză, G a s p a r P e t e r s, amîndoi responsabili pentru scrisorile adresate Directoratului Francez (vezi mai sus, p. 194).

— C o n s t a n t i n T u l i o s, de 18 ani, propagator al scrierilor revoluționare ale lui Rigas la Pesta.

Pulios și Teoharis au fost obligați, a doua zi, să părăsească imediat teritoriul saxon, fiind solicitați să precizeze locul unde vor să plece. Au indicat Frankfurt-am-Main. (Vezi documentele arhivelor din Lipsca rezumate de I. M o g a, *Negustori greci agenți revoluționari la noi și în Apus*, extras din „Anuarul Institutului de Istorie Națională", Cluj, vol. VII, 1936—1938, București, 1939, p. 3—5). Pulios, însă, s-a dus mult mai departe. În același an sau la începutul anului viitor (1799) a ajuns la Paris! Trimis de Talleyrand în Italia, la Agenția franceză din Ancona, Pulios, „cet estimable exilé de Vienne", era așteptat acolo (în aprilie 1799) de compatriotul său Constantin Stamatis (vezi mai sus, p. 127) ca să desfășoare împreună un larg program de propagandă filofranceză, cu ajutorul a diferite publicații destinate popoarelor din imperiul otoman, etc. Însă peste puțin, cu expediția lui Bonaparte în Egipt, agenția franceză din Ancona s-a desființat (dec. 1799). Un document francez (datat 10 ianuarie 1800) ne informează că Georges M a r k i d e s Pulio (transformat de copiștii documentului în marchiz: Georges *M(arqu)is de* Pullio!), reîntors în țările germane, este angajat în serviciul guvernului francez ca să trimită corespondențe în legătură cu evenimentele din Țara Românească, Moldova, Constantinopol, Grecia și din tot Orientul (H u r m u z a k i, *Documente*, Supl. I, vol. 2, p. 206, nr. 293). În 1808, Pulios, instalat în orășelul Fürth de lîngă Nürenberg, a reușit, după demersuri îndelungate, să obțină permisiunea reîntoarcerii sale la Viena. Nu se știe dacă cei doi frați Puliu s-au mai întîlnit, în pribegirea lor, și care a fost soarta lor mai departe etc.

— Gheorghe Teoharis, născut în Kastoria, de 40 ani, negustor cu relații comerciale din Viena pînă la București și la Lipsca.

— Constantin Ducas, născut în Siátista, de 46 ani, cetățean rus, bogat negustor și îndîrjit propagator al ideilor revoluționare.

Împreună cu expulzarea acestor șase, s-a hotărît ca ceilalți patrioți greci, care erau supuși turci, să fie predați Porții.

Extrădarea a fost un „serviciu" lesne de făcut și un gest de bunăvoință foarte demonstrativ, pe care Austria s-a grăbit să-l ofere imperiului vecin al Sultanului. O puternică gardă (un ofițer, doi subofițeri și 24 de ostași), formată de „bărbați de toată încrederea" (din care au fost „excluși cu desăvîrșire cei de rit ortodox"), a preluat din închisorile Vienei, la 27 aprilie, pe cei opt greci încătușați, ca să-i conducă spre cea mai apropiată garnizoană a imperiului otoman, la Belgrad. Împreună cu garda austriacă, i-a însoțit — coșmar fără sfîrșit, pe tot parcusul îndelungatei călătorii spre martiriu — și un gardian turc! După șapte zile de călătorie, la 3 mai, convoiul a ajuns la Semlin (Zemun); de aici, prin drumul fluvial, a trecut pe malul de dincolo, la Belgrad (9 mai). A doua zi (10 mai 1798), cei opt patrioți greci au fost predați „cu recipisă" comandantului turc din Belgrad. Mustafa-pașa, vizirul (= guvernatorul) Belgradului, fiind în expediție contra lui Pasvantoglu, cu deținuții s-a ocupat caimacamul (= locțiitorul) Osman-pașa. Nu se știe dacă caimacamul a fost deja

înștiințat. Oricum, a scris, cum se pare, la Constantinopol, și a așteptat mai mult de o lună ordine și instrucțiuni din partea porții în legătură cu soarta deținuților[14]. În pivnițele umede din Kale-megdan, fortăreața medievală a Belgradului (după tradițiile existente, în pivnițele din Neboișa-kula, turnul uriaș care se urcă amenințător peste confluența Dunării cu Sava), cei opt patrioți greci — opt „ghiauri" (= necredincioși) pentru turci — au trăit patruzeci de zile ferecați, patruzeci de zile și nopți de tortură, așteptînd spada călăului...

Uciderea martirilor a constituit punctul culminant al tragediei, ultimul act înfricoșător al ei, desfășurat în culise, cu cortina neridicată...

O soare-al meu, tu martor fii,
c-al Patriei pămînt stropii
cu sîngele-din urmă!...

[14] Există numeroase relatări despre diferite acțiuni din culise, întreprinse din mai multe părți și în mai multe direcții, pentru a-l smulge pe Rigas și pe cei șapte tovarăși ai săi din mîinile călăilor. Chiar ziarele europene ale epocii vorbesc despre sumele mari care au fost oferite pentru răscumpărarea lor. Relatările de acest fel sînt păstrate și în alte izvoare, de mai tîrziu. Una din ele ne informează că la Ianina s-au făcut demersuri spre a fi pus în mișcare Ali-Pașa ca să-i smulgă pe deținuții de la Belgrad. Altele, că Pasvantoglu s-a pus în mișcare și a ocupat toate trecătorile, fapt care a zădărnicit transferarea lui Rigas la Constantinopol și a grăbit executarea lui la Belgrad.

Așa își cîntase jurămîntul neprihănitul vizionar și luptător pentru libertate... Dar n-a avut fericirea să stropească cu sîngele-i pămîntul patriei sale dragi. Tiranul a găsit modul cel mai mișelesc ca să-i execute pe cei opt patrioți: noaptea, în mormîntul umed al închisorii, legați în fiare, călăii i-au sugrumat și le-au aruncat cadavrele în Dunăre...

Comandantul austriac al fortăreței învecinate din Semlin (Zemun) informa pe ministrul său, la 28 iunie: „Caimacamul (de la Belgrad) a primit săptămîna trecută de la Constantinopol un firman, după care, în mare taină, a treia zi după aceea, a ordonat sugrumarea, în timpul nopții, a celor opt deținuți greci. După executarea acestei fapte, s-a străduit să răspîndească zvonul că deținuții au evadat din închisoare, trimițînd chiar ostași pe străzi, ca să-i urmărească"!...[15]

Execuția a avut loc, după informația cea mai sigură[16], la 24 iunie 1798. Cei opt greci, care au împărtășit aceeași soartă de martir, în noaptea aceea, la Belgrad — toți în floarea vîrstei — au fost următorii:

— Rigas, în vîrstă de 40 de ani.

— Eustratios Arghéntis, de 31 de ani, originar din insula Hios, instalat la Viena, negustor.

— Demetrios Nikolídis, 32 de ani, originar din Ianina (născut la satul Zitsa), fost între timp medic și la

[15] Legrand, *Documente*, p. 164—166.

[16] Pantelić, *Pogibija Rige iz Fere*, p. 48, nr. 13.

Iași, avînd intenția de a practica medicina la Iași și la București.

— Antonios K o r o n i ó s, 27 de ani, originar din Hios, instalat la Triest.

— Ioannis K a r a t z á s, 31 de ani, originar din C i p r u instalat la Pesta.

— Teoharis T u r ú n t z i a s, 22 de ani, originar din Siatista (în Macedonia de sud-vest), instalat la Pesta, negustor.

— Ioannis E m m a n u i l, 24 de ani, originar din Kastoria, student în medicină.

— Panaiotis E m m a n u i l, 22 de ani, fratele celui de mai sus, funcționar la casa comercială a lui Arghentis.

„*Opt greci* — după cum scria în acele zile marele grec din Paris, Adamantios Korais — *care cereau în mod legal mijloacele potrivite ca să-i lumineze și să-i elibereze pe conaționalii lor de sub jugul robiei...*

...Se varsă viteazul sînge elenic din vinele lor și sufletul lor binecuvîntat se înalță, ca să se împreune cu sufletele fericite ale tuturor acelora care și-au dat viața pentru Libertate..."

În aceleași zile, Korais tipărea la Paris un apel patriotic adresat conaționalilor săi, intitulat „Învățătură frățească" (răspuns curajos la „ Învățătura părintească", emisă de către Patriarhia din Constantinopol împotriva ideilor și mișcărilor revoluționare). În cuvîntarea aceasta „frățească" Korais a deplîns primul moartea nedreaptă a lui Rigas și a companionilor săi. Dascăl luminat al Neamului, celebrul savant, simțind cum „*Grecia întreagă, cu lacrimi în ochi*" îi dicta cu-

vintele acestea emoționate și profetiza, din Parisul îndepărtat, și prevedea reflexul radiant, pe care aureola Primului Martir venea să-l răspîndească în bezna sclaviei: „...*Vărsarea acestui sînge nevinovat* — scria Korais — *în loc să-i îngrozească pe greci, îi va îndemna și mai mult la răzbunare!...*“ Istoria l-a îndreptățit pe deplin. Sămînța lui Rigas căzuse pe pămînt fertil. Stropită cu sîngele Jertfei, a germinat și a crescut uriașă pe pămîntul fecund al Libertății. Generațiile care au urmat n-au întîrziat să-i culeagă roadele...

PROGRAMUL NEÎNDEPLINIT AL REVOLUȚIEI — opera pe care moartea a întrerupt-o — a rămas o poveste istorică lipsită de ultimul său capitol. Dacă Rigas ar fi trăit, unde și cum s-ar fi manifestat activitatea revoluționară, de unde ar fi pornit răscoala armată și ce cale ar fi urmat? Nimeni nu poate să dea un răspuns concret. Nu avem decît indicii. Actele interogatorilor austrieci rezumă oarecare date, constatări sau ipoteze:

Planul lui Rigas, zice, a fost „să plece în Peloponez, la grecii din Mani, numiți maniați, urmașii vechilor spartani, întotdeauna lesne de răzvrătit; să cîștige încrederea lor, să proclame pretutindeni libertatea și apoi, ajutat de ei, să elibereze de sub jugul turcesc toată peninsula Moreei. După eliberarea Peloponezului avea de gînd să năvălească în Epir, ca să elibereze și această regiune; să-i unească pe maniați cu ceilalți greci răzvrătitori, numiți sulioți, care locuiesc pe lîngă țărmul Mării Adriatice, și împreună cu forțele acestea unite să înainteze spre răsărit ca să elibereze apoi regiunile turcești, Macedonia, Albania, Grecia propriu-zisă, iar după aceea, pe celelalte, printr-o răscoală gene-

r a l ă, și să introducă peste tot r e g i m u l f r a n c e z"[1]... „Banii necesari nădăjduia să-i capete de la bogatele m ă n ă s t i r i ale Greciei, armele și alimentele spera să le găsească din belșug la locuitorii de acolo"[2]... „Nădăjduia și avea convingerea că-i va răscula la revoluție atît de ușor, întrucît, fie într-un fel, fie într-altul e r a u d e j a p r e g ă t i ț i pentru ea."[3] Totuși „planul lui a fost să ceară a j u t o r e x t e r n; și în cazul în care i se refuza acest ajutor, urma să plece s i n g u r într-o anume regiune și să provoace revoluția acolo unde i-ar fi găsit pe locuitori mai pregătiți să lupte pentru libertate. Incendiul s-ar fi extins apoi și întreaga Eladă s-ar fi eliberat..."[4]

Rigas, după fraza anchetatorului, „n-a mărturisit" modalitățile prin care socotea „să conducă proiectata revoluție din Răsărit"[5]. Prin urmare, ancheta ne oferă mai mult concluziile și presupunerile ei. Nu dispunem de programul concret după care trebuia să se conducă Rigas. Însă, este demn de semnalat că lăzile pe care le-a trimis la Triest erau destinate să ajungă la P r e v e z a, portul Epirului spre Marea Ionică[6]. Preveza se găsea atunci în mîinile francezilor, care ocupau Insulele Ionice, și era pentru Rigas primul și cel mai sigur

[1] L e g r a n d, *Documente*, p. 70—71; cf. ibid., p. 11; A m a n t o s, *Documente*, p. 179, 85.

[2] A m a n t o s, *Documente*, p. 179.

[3] *Ibid.*, p. 85.

[4] *Idem.*

[5] *Ibid.*, p. 7.

[6] A m a n t o s, p. 7, L e g r a n d, p. 75 (b).

port ca să debarce în Grecia continentală. Probabil de acolo, el ar fi venit în contact cu sulioții, precum și cu armatolii și căpitanii din munții Pîndului, care sînt menționați, aproape toți, în strofele *Imnului patriotic* (cîntat după marșul francez *Carmagnole*). De acolo, cu ajutorul francezilor sau singur, ar fi început revoluția, care ar fi aprins focul de la munții Pindului pînă în Peloponez. Este de înțeles însă, că planul concret al acțiunii s-ar fi stabilit definitiv după convorbirile sale cu francezii și cu Bonaparte.

Pe de altă parte, lăzi întregi cu sute de exemplare de cărți și alte tipărituri, precum *Anaharsis*, marea Hartă a Eladei și stampele lui Alexandru cel Mare, cu miile de proclamații însoțite și de Constituția sa, nu erau destinate stîncilor abrupte din Suli sau din Mani, ci marilor centre orășenești. Desigur, revoluția și propaganda ar fi mers împreună; și întîietatea ar fi aparținut cînd uneia, cînd celeilalte, potrivit împrejurărilor. „Iluminarea" poporului, însă, urma să constituie o grijă permanentă pentru reformatorii din Răsărit și după venirea la putere a revoluționarilor. Dealtfel, chiar și publicațiile revoluționare ale lui Rigas n-au fost o simplă chemare la arme sau declarații, care și-ar fi îndeplinit destinația lor imediat după prima detunătură a răscoalei. Ele proclamau planuri de perspectivă îndelungată, fiind în același timp și un fel de catehism republican — planuri și catehisme destinate să ridice și să reformeze întreaga Peninsulă Balcanică și aproape tot imperiul otoman. Prima răscoală locală i-ar fi asigurat repede un spațiu liber, însă această primă regiune independentă n-ar fi fost decît primul nucleu al marelui

stat pe care- el îl visa, tribuna necesară pentru a proclama învierea „Republicii elene" și o bază pentru extinderea acesteia pînă la Dunăre și Asia Mică. Manifestul revoluționar al lui Rigas, Carta constituțională a noului regim, Declarația Drepturilor omului și, mai ales, Proclamația, care vestește abolirea despotismului și declară pe sultan destituit și nelegiuit, erau destinate, desigur, nu atît nesupușilor rebeli, pentru sulioții și maniații, întotdeauna gata de război, dar pentru o mai largă — și probabil de lungă durată — manevră politică de eliberare, pe scară panbalcanică, și cu mult mai cuprinzătoare.

Arestarea și moartea lui Rigas au întrerupt strădania sa și realizarea unui plan atît de vast, a cărui desfășurare în viitor și în fazele succesive, în aplicarea lui, nu știm ce surprize rezerva — surprize, desigur, și pentru inspiratorul lor, dacă ar fi trăit...

Vorbind despre un Martir și calificîndu-l Premergător — vizionar politic, precursor al eliberării popoarelor balcanice etc. — ne-am obișnuit, se pare, să-l vedem pe Rigas ca pe un meteor strălucind pe firmamentul istoriei, iar mișcarea lui nereușită ca o strădanie izolată — nobilă în scopurile sale, dar himerică, precoce și prea îndrăzneață, condamnată de la început să naufragieze... Istoricul, însă, constată ce e x t i n d e r e căpătase în vremea aceea clocotul revoluționar și în ce măsură Rigas a întruchipat ideile, idealurile și dorințele vremii și popoarelor asuprite.

Întorsătura luată de evenimente suna deja ceasul luptelor de eliberare! Toată lumea aștepta și credea că francezii, debarcați din Italia în insulele Ionice și pe coastele Adriaticei, vor trece prin Peninsula Balcanică spre Orient... Pînă la Dunăre și la Carpați au pătruns speranțele unei eliberări apropiate:

Bunăparte nu-i departe,
vine să ne dea dreptate![7]

Napoleon însuși, referindu-se, mai tîrziu, la evenimentele acestea din 1797, ne-a lăsat o confesiune revelatoare și dramatică:

„La Grèce attend un libérateur... Ce serait une belle couronne de gloire!... Il inscrira son nom à jamais avec ceux d'Homère, de Platon, d'Epaminondas!... Je n'en ai peut-être pas été loin... Quand, dans ma campagne d'Italie, j'arrivai sur les bords de l'Adriatique, j'écrivis au Directoire que j'avais sous mes yeux le royaume d'Alexandre... Plus tard, je liais des relations avec Ali-Pacha; et quand on nous a saisi Corfou, on aurait du y trouver des munitions et un équipement complet pour une armée de 40 à 50 000 hommes. J'avais fait lever les cartes de la Serbie, de l'Albanie, de la

[7] Cîntec moldovenesc al epocii — vezi Emil Vîrtosu, *Napoleon Bonaparte și proiectul unei „Republici aristo-democraticeşti" în Moldova la 1802*, ed. a II-a, Buc., 1947, p. 6. Ariadna Camariano-Cioran, *Les îles Ioniennes de 1797 à 1807* etc., p. 84.

Macédonie...", etc. (*Mémorial de Sainte-Hélène*, 10—12 martie 1816).

Tocmai în momentul acesta Rigas a pătruns porunca Istoriei: „Eliberatorul popoarelor" și „dușmanul tiraniilor" se afla deja la porțile Greciei; „frații francezi", campionii Libertății și Democrației, pășesc acum pe pămînturile Patriei, care, după cum spun ei și repetă, este și patria lor, izvorul „luminilor", leagănul libertății și democrației... Era oare posibil să nu se aprindă sufletul înrobiților la o asemenea incitare? „Sora noastră, hrănită cu același lapte", Franța republicană, „aliat firesc și sprijinitorul tuturor popoarelor libere", așa cum ea însăși o declarase, spărgea acum piatra cea grea a mormîntului, care-i acoperise timp de secole toropeala glorioasei Elade și chema să i se alăture „urmașii Trasivulilor, ai Miltiazilor și ai Temistoclilor". Ne chema glasul strămoșilor: „*dissoterrata nostra Libertà*!". Ursita istorică bătea acum la poarta Greciei. Cine va refuza să-i deschidă? Ori acum, ori niciodată!...

Înainte de Rigas mulți s-au grăbit să se folosească de împrejurări și să profite de asistența și de ajutorul Franței. Inaintea lui — sau paralel cu el — mulți s-au mișcat din diferite părți și în diferite direcții, pregătiți să ia parte la lupta decisivă. Rigas, oricît de nestăpînit ni-l arată faptele sale, nu s-a grăbit să acționeze și să-i pună în mișcare pe adepții săi. Meritul său constă în faptul că a reușit, la momentul potrivit, să aibă i n i ț i a t i v a d e c o n d u c ă t o r, că s-a gîndit — și în mare parte a reușit — să unifice și să propulseze starea revoluționară difuză din epoca sa spre acțiuni

concrete, să sincronizeze acțiunile sporadice, în timp și spațiu, să strîngă forțele risipite, să aprindă inimile și să îndrepte avîntul tumultuos al compatrioților săi spre marea hotărîre. Cercurile adepților săi — indiferent cîți, care și unde erau — îl recunosc ca pe conducătorul lor. Și el, fără a precupeți nimic, fără a se gîndi nici la pericole, nici la osteneli și sacrificii, își asumă riscurile și se îndreaptă cel dintîi spre patrie ca să deschidă un front în Grecia, o cale pe care trebuia să o urmeze ceilalți. Forțele luptătoare ale poporului subjugat erau întotdeauna gata, în munții Patriei nestrăbătuți de dușmani, să se ridice la ceasul potrivit. Reprezentanții unui popor răsculat, ale unor regiuni eliberate și declarate deja independente — o delegație oficială, cu planuri și propuneri concrete — avea toate speranțele să atragă atenția și să capete ajutorul francezilor. Istoricului care se va gîndi la condițiile externe, cu totul defavorabile, pe care a îndrăznit să le înfrunte — cu atîtea jertfe! — Revoluția greacă din 1821, nu-i poate fi greu să recunoască că mișcarea revoluționară din jurul anului 1797, mișcarea lui Rigas, era mult mai puțin riscantă, avea mai multe asigurări de sprijin internațional, era bazată pe condiții obiective și subiective mult mai propice și concentra toate posibilitățile de succes — condiții și posibilități pe care Revoluția din 1821 n-a putut să le asigure, nici înainte, nici după izbucnirea ei, ci mult mai tîrziu.

Intenția și acțiunile lui Rigas, de la primele începuturi pînă la manifestarea lor, sînt justificate din punct de vedere

istoric, impuse, am spune, de o necesitate istorică neînduplecată. Și sînt evaluate nu prin faptul că sînt purificate ulterior de aureola martirului, ci fiindcă exprimau, la timpul lor, porunca poporului său și porunca Istoriei. Întruchipînd ideile, idealurile și dorințele vremii, Rigas a devenit într-adevăr o mare personalitate istorică.

RĂSUNETUL OPEREI ȘI JERTFEI LUI RIGAS a fost într-adevăr uriaș ca răspîndire și profunzime și inepuizabil în durată istorică. Chipul primului martir se poate spune că era Simbolul pe care îl căuta credința și conștiința celor subjugați. Ocupînd primul loc în iconostasul inimilor, a căpătat ceva din aureola sfinților și din lumina cerească a profeților, în timp ce, paralel, Legenda a început să-i țesă sinaxarul. Cu timpul, dimensiunile lui omenești și personalitatea lui istorică au luat alte proporții. Însă nu vom pătrunde în spațiul legendei...

Nu se știe cît de mare era numărul „inițiaților" și „complotiștilor", care — răspîndiți din Viena și din Principate pînă în Peloponez — așteptau coborîrea lui Rigas în Grecia și semnalul revoluției. Faptul este că, imediat după martiriul său, orice patriot înflăcărat, inspirat și inspirator de idei revoluționare, rebel nesupus de peste munți sau gînditor și scriitor „iluminist", oricine avea curajul să ridice vocea, vorbind sau scriind despre Patrie și despre Libertate, era considerat — și se autodeclara — adept al lui Rigas! Cu timpul, orice mișcare sau scriere patriotică, orice apel la răscoală și la eliberare, invoca jurămîntul con-

tra tiranilor, declarat și repetat de toți subjugații prin versurile lui Rigas, și reamintea sîngele nevinovat al Primului Martir al Libertății.

Pe scară internațională, mișcările revoluționare ale grecilor, manifestele, arestarea și martiriul lui Rigas și al celorlalți patrioți au avut un ecou destul de larg. Au atras atenția guvernelor, ministerelor de externe, opiniei publice și presei din mai multe țări — de la Paris pînă la Petersburg și de la Viena pînă la Constantinopol.

Toamna anului 1797, cînd Rigas își avea tipărit manifestul său și, pregătindu-se să plece în Grecia, aștepta un răspuns din partea „eliberatorului Italiei", la P a r i s , marele orator al Adunărilor naționale, celebrul Monge, însărcinat de către Bonaparte să prezinte Directoratului tratatul de la Campo-Formio, a găsit prilejul, pronunțînd discursul său (31 oct. 1797) într-un delir de entuziasm, să facă aluzii destul de elocvente la greci și la pregătirile lor de răscoală, la cîntecele revoluționare franceze răspîndite pînă la Atena și Sparta (cîntece adaptate, cum se știe, în grecește, de Rigas), la triumful armatelor împotriva tiranilor, de mult așteptat, etc.[1] Francezii, instalați, de trei luni acum, și în Insulele

[1] Discursul lui Monge, publicat la Paris în ziarul „Moniteur" (12 noiembrie 1797), a fost imediat tradus și publicat de colaboratorii lui Rigas în ziarul grec *Efimeris* din Viena, de două ori: în nr. 89 (6/16 noiem.) p. 958 și, mai complet, în nr. 90 (10/12 noiemb.) p. 968–972.

Ionice, erau bine informați. În același timp, la mica tipografie pe care autoritățile franceze au adus-o și instalat-o la Corfu, paralel cu proclamațiile lor către popor, se retipăresc pe foi volante și cîntecele cunoscute ale lui Rigas: faimosul *Thurios* (Viteji feciori, voi bravi...) și *Imnul patriotic*, adaptat în ritmul marșului francez *La Carmagnole* (*Toate popoarele luptînd / dau cu tiranii de pămînt...*). Cînd au apărut (mai—iunie 1798), Rigas nu era încă ucis la Belgrad. Erou devenit legendar, el continua probabil să fie mereu așteptat în Grecia...

La Viena nu numai Poliția și Ministerul de Interne, ci și Ministerul de Externe și Consiliul Suprem de Război și Împăratul însuși s-au ocupat, luni de zile, de mișcările revoluționare ale grecilor, descoperite în țările Imperiului, constatîndu-se că pericolul amenința toată Peninsula Balcanică, și atribuindu-se dimensiuni enorme așa-zisului „complot" al lui Rigas. Mult mai larg era, după constatarea autorităților austriece, caracterul ideologic al acestei mișcări: Manifestul revoluționar al lui Rigas, imediat după arestarea lui, a fost tradus în germană și studiat cu toată atenția[2]. În concluzie, mișcarea lui Rigas a fost considerată mai periculoasă decît mișcarea analoagă a profesorului din Pesta, Ignatie Martis

[2] Profesorul Spann și colaboratorii săi au lucrat la traducerea aceasta (începînd din 27 dec. 1797) aproape zece zile. Manifestul lui Rigas tradus în întregime și studiat cu atenție, a fost înaintat fără întîrziere ajungînd în mîinile Împăratului! Vezi Amantos, *Documente*, p. 25, 27, 31, 37, 44—82, 95; cf. Rigas, *Opere complete*, ed. Vranoussis, vol. II, p. 675.

novici, condamnat pentru ideile sale republicane și executat ca „conspirator", în 1795.[3]

La Constantinopol, Poarta, informată de austrieci, s-a interesat de descoperirea completă a tuturor vinovaților de pretutindeni, a insistat pentru extrădarea „complotiștilor" din Viena și a luat toate măsurile corespunzătoare. Patriarhia, responsabilă față de Poartă pentru purtarea și legitimitatea turmei sale, a fost obligată să emită mai multe circulare ca să oprească difuzarea tipăriturilor revoluționare care circulau în Imperiul otoman. O circulară de acestea anunța pe toți mitropoliții și arhiereii că a apărut și circulă o tipăritură cu conținut „foarte vătămător", intitulată *Noul guvernămînt al locuitorilor din Rûmeli, din Asia Mică* etc. (așa era intitulat, precum am văzut, manifestul revoluționar al lui Rigas). Orice exemplar — se scria mai departe — se va găsi, tipărit sau manuscris, trebuie confiscat și trimis imediat la Patriarhie...[4]

[3] Amantos, *Documente*, p. 11, 103, 105, 194. Pentru Martinovici (1755—1795) vezi D. Silagi, *Jakobiner in der Habsburger-Monarchie*, Viena 1962, p. 65—214. Cf. mai sus, p. 227.

[4] Din circulara aceasta s-a găsit și s-a publicat copia trimisă mitropolitului Smirnei (1 dec. 1798) — dovadă că manifestele au ajuns pînă în Asia Mică. O altă copie, adresată mitropolitului Insulelor Egeului, e încă inedită. — De semnalat că redactorul acestei tipărituri „cu conținut foarte vătămător" nu este menționat în textul circularei patriarhale, nici pedepsit cu blesteme și afurisenii, cum se obișnuia în alte cazuri analoage. Rigas era deja un martir și un simbol respectabil. Cf. Vranoussis, *Broșuri patriotice* etc., p. 200—201.

La Petersburg, autoritățile au fost, de asemenea, bine informate despre activitatea și soarta lui Rigas. Mișcările revoluționare ale grecilor, ca totdeauna, au atras și acum atenția agenților ruși din Triest, din Viena, din Principate și din Imperiul otoman. La Ministerul de Externe o echipă de traducători a tradus în rusește, imediat după apariția lui la Viena, întreg Manifestul revoluționar al lui Rigas[5].

Presa contemporană, mai ales cea franceză și cea germană, deși solicitată de evenimentele internaționale ale vremii, și-a îndreptat atenția și asupra lui Rigas și a celorlalți patrioți, predați în mîna turcilor și uciși la Belgrad.

În ziarele vieneze, din pricina cenzurii, nu s-a scris nimic. S-au publicat însă, și nu o singură dată, corespondențe referitoare la mișcările grecilor, la activitatea și la soarta lui Rigas, în ziarele pariziene *Moniteur* și *Gazette de France*, în ziarul de circulație internațională *Gazette de Leyde*, în ziarele germane de la Gratz, Tübingen și Augsburg, *Grätzer Zeitung*, *Neueste Weltkunde* și *Allgemeine Zeitung*, în revista de la Berlin *Neue Berlinische Manatschrift* și în multe altele.

Ziarul francez *Gazette nationale ou Le Moniteur universel* (nr. 271, Paris 19 iunie 1798), publicînd, printre altele, o

[5] Păstrat astăzi la Moscova, la Arhiva de Politică Externă (*Arhiv Veneşnej Politiki Rosii*, f. Kancelaria, d. 13377, ff. 81—138), a fost prezentat de colegul Grigore Arș în revista Francuzskij Ezegodnik-Annuaire d'Etudes Françaises, 1963 (Moscova 1964), p. 320—344.

lungă corespondență, trimisă (cu data de 30 mai) de la Semlin (Zemun)[6], a prezentat publicului său universal un portret destul de elogios al lui Rigas:

„Nous avons vu passer par cette ville les huit Grecs qui avaient été arrêtés à Vienne (...). Ils étaient liés deux à deux et escortés par vingt-quatre soldats, deux caporaux, un officier supérieur et un commissaire.

L'âme du parti, auquel ces Grecs appartenaient, était un certain R i g a s , riche marchand de Valachie, qui joignait à des connaissances extraordinaires une passion presque délirante pour l'affranchissement de sa Patrie, jadis habitée par des hommes libres. L'ancienne littérature de la Grèce échauffait son imagination. Rigas écrivait également bien en grec et en francais; il était à la fois poète et musicien. Sa plus agréable occupation était la géographie comparée. Il fit une carte de toute la Grèce et il désigna non seulement par les noms actuels, mais encore par les noms antiques, tous les lieux célèbres dans les annales de l'ancienne Grèce. — Quelque temps avant que la police de Vienne eût donné des ordres pour l'arrêter, Rigas, averti par quelque pressentiment, s'éloigna de cette ville; mais il fut pris à Triest, où il se donna un coup de poignard — son bras trahit sa volonté: le coup ne fut pas mortel. — Il est au nombre des huit

[6] Aceeași corespondență — aproape același text — s-a publicat și în ziarul „Neueste Weltkunde", vol. II. nr. 154 (3 iunie 1798), p. 616.

Grecs arrêtés et livrés à la Porte (...). Rigas n'était pas seul à la tête du parti qu'il avait formé: il était puissamment secondé par (Jean) Mavroyéni, neveu du hospodar qui s'est immortalisé dans la dernière guerre. Mais Mavroyéni, qui partit l'an passé, est tranquille à Paris, tandis que Rigas marche au supplice"... (Despre Mavrogheni vezi mai sus, p. 214—215).

Rapoarte consulare și alte documente păstrate în arhivele Ministerelor de externe ne arată că, în afară de Imperiul habsburgic și de Imperiul otoman, de Rusia, de Franța și de alte țări, fiecare din alt punct de vedere, au ținut să fie puse la curent despre activitatea și soarta lui Rigas și a colaboratorilor săi.

Ministrul de externe al Austriei, baronul von Thugut, și internunțiul (= ambasadorul) său la Constantinopol, baronul von Herbert-Rathkeal, s-au ocupat luni de zile de „complotul" grecilor din Viena, de negocierile pentru extrădarea „complotiștilor" la Poartă etc. În același timp s-au pus în mișcare și agenții consulari ai Austriei la București și Iași, Merkelius și Schilling. Rapoartele lor, precum și toată corespondența respectivă, între Viena, Constantinopol, București, Iași etc., alcătuiesc bogate și numeroase dosare păstrate în Arhivele vieneze.

Arestarea lui Rigas la Triest (19 decembrie 1797) s-a anunțat la Viena de către guvernatorul Triestului, von Brigido,

în ziua următoare (20 dec.). Cu un al doilea raport, din 22 decembrie, Brigido trimitea la Viena și dosarul anchetei, însoțit și cu cîteva exemplare din tipăriturile revoluționare ale lui Rigas.[7]

Dar în aceeași zi (11/22 dec. 1797) și consulul rus din Triest, Spiridon Varucca (probabil grec de origină) trimitea raportul său la Petersburg (scris în franceză):

„...Un Grec qui est venu ici de Vienne nommé R i g a s, boyard à Bucarest, où il a des villages qui lui appartiennent, a été denoncé à cette Police comme personne mal intentioné, et qu'il avait des projets d'encourager ses compatriotes dans la Turquie de se revolter contre les Turcs. Il était en correspondance aussi avec un autre Grec d'ici (= Antonios Koroniós) qu'il informait de temps en temps de ses projets, et il a envoyé trois caisses contenant des exemplaires de manifestes imprimés tous en langue grecque. Son ami d'ici, qui est employé dans le comptoir d'un autre négociant grec (nommé) Iconomos, ne se trouve à présent dans cette ville et Rigas continuait sa correspondance. Iconomos a pris les lettres, qui arrivaient pour son écrivain, et l'ayant ouvertes et connu que s'agissait de tenter la révolte de ses compatriotes, il s'est proposé de le dénoncer à la Police, comme il a fait le jour aprés l'arrivé du dit Riga, qui a été arrêté par les soldats de la Police (...). On l'examine, et lui (= Rigas), ferme dans

[7] A m a n t o s, *Documente*, p. 1—9, ar. 1—2.

ses projets, il n'a aucune difficulté de le déclarer et il repète franchement qu'il voulait cent fois sacrifier sa vie pour délivrer sa nation de la tirannie dans laquelle elle gemisse. — Le plus grand mal dans cette affaire est que dans les papiers du dit Riga se trouve la signature de vingt-huit mille Grecs, de tous les pays, qui avaient donné leur opinion pour la révolution (...)"[8].

Se pare că și consulul rus din Triest știa sau aflase, din prima zi, toate detaliile pe care anchetatorii lui Rigas le-au descoperit ulterior. Însă informația că în hîrtiile lui Rigas existau documente semnate de 28.000 de „conspiratori" (din toate țările!) — zvonuri probabil exagerate, însă destul de semnificative — rămîne neconfirmată. Autoritățile austriece n-au descoperit nimic în acest sens.

Nu s-au găsit pînă acum rapoartele respective trimise de Ambasada rusă din Viena. S-a găsit însă, precum am văzut, în arhivele Ministerului rus de Externe, manifestul revoluționar al lui Rigas, trimis din Viena, imediat după apariția lui, și tradus în întregime. Pe de altă parte, Ambasada rusă din Constantinopol trimitea și ea informații despre „complo-

[8] Raportul lui Varucca de la Triest, păstrat astăzi la Moscova, la Arhivele de Politică Externă (f. Relații între Rusia și Austria, 1797, d. 1331, ff. 67r – 68v), a fost prezentat (tradus din originalul francez în rusește) de Gr. Arș în „Balkanskij Istoriceskij Sbornik", I (Chișinău, 1968), p. 25–26. L-am transcris și l-am reprodus aici după originalul francez (Vezi și mai sus, p. 95, nota 9).

tul grecilor din Viena. La 15/26 februarie 1798 V. Kociubej, însărcinat de afaceri la Constantinopol, a adresat țarului Pavel un lung raport despre Rigas:

„Majestatea Voastră Împărătească este informată, desigur, despre arestarea unor Greci la Viena și la Triest, unde s-au găsit diferite tipărituri (...) destinate Greciei și Peloponezului (...). Iată însă ce am aflat eu despre chestia aceasta de la Dragomanul Porții (= Constantin Ipsilanti): Un Grec numit R i g a s, care a slujit în Valachia domnitorului Caragea și altor boieri, om preocupat tot timpul de litere și dotat cu o imaginație bogată, s-a instalat de curînd în Austria. Vizionar, cu dorința eliberării patriei sale, a găsit și anumiți prieteni...", etc. „La I a ș i un doctor, numit Kyritsis Polyzos, era în corespondență cu conspiratorii. Doctorul acesta a fost arestat acolo, prin intervenția lui Imbrahim-efendi, și o să fie fericit dacă, după străduințele Grecilor de aici, o să reușească, scăpînd de condamnarea la moarte, să fie numai trimis în exil..."[9]

La București, la Iași, la Viena și la Constantinopol, austrieci și turci, luni de zile după arestarea lui Rigas, urmăresc (sau bănuiesc uneori) difuzarea manifestelor revoluțio-

[9] Raportul, scris în rusește și păstrat la Arhivele din Moscova (f. Relații între Rusia și Turcia, d. 863, ff. 27—43 — despre Rigas ff. 39—40), a fost publicat de Gr. A r ș, *op. cit.*, p. 33—34. — Despre Kyritsis Polyzos, menționat în textul documentului, vezi mai sus p. 239—240.

nare în Principate și în diferite părți ale Imperiului otoman. După informațiile lor, tipăriturile acestea proveneau acum de la grecii din Lipsca și se trimiteau spre sud prin Bucovina și Moldova[10]. După informațiile, însă, ale consulului francez din București, manifestul lui Rigas, tipărit la Viena, a ajuns în Țara Românească, unde a fost distribuit, prin armatele lui Pasvantoglu! Firele „complotului" alcătuiau, cum se pare, o rețea destul de întinsă...

De semnalat că atît ambasadorul rus de la Constantinopol, precum am văzut, cît și consulul francez de la București, adresîndu-se unul la Petersburg și celălalt la Paris, se arată siguri că destinatarii rapoartelor lor erau deja bine informați despre persoanele și evenimentele în chestiune: „Majestatea Voastră Împărătească este informată, desigur, despre arestarea..." etc. Așa începe raportul adresat țarului; iar Flury, consulul francez de la București, scrie (14 ianuarie 1798):

„Vous avez sans doute été informé dans le temps, Citoyen Ministre, qu'un manifeste imprimé en grec vulgaire et qu'on disait venir de l'armée de Passavan—Oglou, a été distrbué dans ce pays-ci. Il contenait un appel au peuple et le tableau (= reprezentarea) de l'ancienne liberté de la Grèce. La Porte,

[10] L. e g r a n d, *Documente*, p. 40–41 nr. 9 (18 febr. 1798), 54–57 nr. 14 (24 mart.), 158–161 nr. 28 (5 iunie), 162–163 nr. 30 (9 iunie); cf. și revista greacă „Ellinika", V (1932) p. 55–56. — Manifestul lui Rigas, confiscat la Viena, a fost probabil retipărit la Lipsca; vezi R i g a s, *Opere complete*, ed. Vranoussis, vol. II, p. 678.

qu'on a fait saisir quelques exemplaires, a decouvert que cette pièce avait été composée et imprimée à Vienne"[11].

După toate acestea, consulul rus de la București, L. Kirko, adresînd și el un raport despre Rigas (7/18 mai 1798), avea toată dreptatea să scrie: „*Grecul Rigas*, o om foarte cunoscut *în părțile de aici și în toată Grecia pentru scrierile lui revoluționare...*" etc.[12]

„Om foarte cunoscut", într-adevăr, Rigas, înainte de a fi devenit Martir și Simbol, a impresionat pe contemporanii săi: „Vlăstar înfloritor al Elenilor", după epigrama pe care i-a dedicat-o Iordache Golescu[13]; „om preocupat de litere fără încetare și dotat cu o imaginație bogată", după ambasadorul rus din Constantinopol; un savant „qui joignait à des connaissances extraordinaires une passion presque délirante pour l'affranchissement de sa Patrie", inspirat „poète

[11] Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I, vol. 3, p. 484. Cf. D. Russo, *Studii istorice greco-române*, Buc., 1939, vol. II, p. 368—369. — Din exemplarele acestea, care au circulat în Principate, s-au făcut — atunci și mai tîrziu — și copii scrise cu mîna, precum se dovedește și prin două manuscrise păstrate în Biblioteca Academiei Române de la București: *ms.gr.928* și *ms.rom.3078* (manuscris care a aparținut odată lui Eminescu!); vezi Alex. Elian, *Sur la circulation manuscrite des écrits politiques de Rhigas en Moldavie*, în „Revue Roumaine d'Histoire", I (1962), p. 487—497.

[12] Vezi Ars, *op. cit.*, p. 27. — Cf. mai sus, p. 115, n. 36.

[13] Vezi mai sus, p. 138.

et musicien", precum îl prezentau ziarele franceze și germane ale vremii; „om foarte cunoscut în părțile de aici (= în Principate) și în toată Grecia", după afirmația consulului rus de la București...

Le Viena, unde a trăit numai un an și ceva, Rigas a căpătat, de asemenea, un renume printre savanții capitalei habsburgilor, cîștigînd, paralel, stima și altor personalități din Europa. — Un eminent elenist vienez, profesorul Franz Carl A l t e r, a prezentat de multe ori în coloanele revistei literare de la Lipsca „Allgemeiner Litterarischer Anzeiger" activitatea scriitoricească și editorială a lui Rigas: cărți, traduceri, hărți, etc.[14]. Un alt savant german, scriind tot în 1797 (Rigas trăia încă la Viena), se referă cu deosebită stimă la personalitatea și la lucrările colegului său grec. Este vorba de Johan Christian von E n g e l și de voluminoasa sa lucrare despre țările și popoarele din nordul Balcanilor (unguri, sloveni, sîrbi, bulgari, români etc.), apărută în patru volume sub titlul general *Geschichte des Ungrischen Reichs und seiner Nebenländer* (Halle, 1797—1804). Primul volum

[14] „Allgem. Litter. Anzeiger" 1797, p. 1206—1207; 1801, p. 1629—1630. Cf. și F. C. A l t e r, *Philologisch-kritische Miscellaneen*, Viena, 1799, p. 233. Același filolog vienez a prezentat, după manuscrise puțin cunoscute și aproape inaccesibile, *Cronica lui Frantzis* (Sfrantzes), istorisirea agoniei și căderei Constantinopolului — o ediție monumentală (format mare, cu gravuri etc.) ieșită din tipografia și pe cheltuiala colaboratorilor lui Rigas, fraților Markides Pulio (1796).

tipărit la Halle în 1797, cuprinde, printre altele, și o prezentare detaliată și elogioasă a lucrărilor cartografice ale lui Rigas; însă istoriograful german, impresionat de personalitatea cartografului grec, pe care l-a cunoscut de aproape la Viena, începe paragraful respectiv cu fraza: „A fost pentru mine o mare plăcere să cunosc un Tesalian la Viena, numit R i g a s (...). Acest om, care, în afară de e r u d i ț i a s a f i l o l o g i c ă și p o l i t i c ă, cunoaște limba acestor țări (= nemțește, grecește, românește etc.), precum și cea franceză și cea italiană, a călătorit șase ani prin provinciile imperiului otoman, hotărît să ne ofere cele mai bune hărți (...). însoțite și de o geografie statistică și istorică..." etc.[15] — Printre celelalte persoane de seamă cu care Rigas avea legături, mai amintim pe: Joseph von B a u m e i s t e r, jurist, istoric, editor (tipografia Baumeisteriana a trecut din 1791 în posesiunea fraților Markides Pulio) și pedagog la curte, profesorul F r a n k, medic șef la spitalul împărătesc, baronul G a m e r r a și alții. În cercul profesorului Frank, om cunoscut pentru ideile sale liberale, compatrioți și prieteni ai lui Rigas citeau manifestele franceze, abia primite la Viena

[15] Iohann Christian von E n g e l, *Geschichte des Ungrischen Reichs und seiner Nebenländer*, Erster T e i l: *Geschichte des alten Panoniens und der Bulgarey*, Halle, 1797, p. 473—474. Pasajul întreg este reprodus de N. C a m a r i a n o, *Contributions*, p. 222—225, și de G. L a i o s, *Hărțile lui Rigas* (în grec.), Atena, 1960, p. 296—299 (= extras, p. 72—75). — Vezi și mai sus, p. 136.

din Corfu[16]. Asistent al lui Frank era doctorul George Sakelarios, care, deși colaborator intim al lui Rigas, menționat de multe ori în documentele anchetei, n-a fost nici arestat — datorită intervenției profesorului său, desigur, — nici măcar anchetat. — Nu se știe exact ce reprezintă în acest timp la Viena baronul G a m e r r a. Era probabil o persoană foarte influentă. Rigas, arestat la Triest, scria prietenilor săi la Viena (scrisoarea însă n-a ajuns la destinatari) să se adreseze baronului Gamerra și să-l roage să intervină pe lîngă autoritățile vieneze[17]. — Și alte personalități, din țări mai îndepărtate, știau și apreciau activitatea lui Rigas. Am menționat deja (p. 136—137) pe Rizzi Zannoni, renumitul cartograf al lui Bonaparte. Se pot adăuga și alții. În lista subscriptorilor cărții *Noul Anaharsis* (1797) figurează în primul rînd, subscriind pentru cinci exemplare, „Fridericul North englezul"[18]. Este vorba de cunoscutul Lord G u i l f o r d, mare savant și mare filoelen, care, după cîțiva ani, a călătorit în Grecia, a încurajat învățămîntul, înființînd și Academia Ionică, prima Universitate pe pămînt grecesc, și a devenit mare binefăcător al grecilor, egalîndu-l pe compatriotul său Lord Byron.

Toate aceste mărturii, scrise înainte de moartea sa, ne arată că Rigas era pentru contemporanii săi, greci și străini, un om de seamă: bogat și independent, om de litere și savant multilateral, consacrînd activitatea lui scriitoricească și

[16] L e g r a n d, *Documente*, p. 108—109.
[17] A m a n t o s, *Documente*, p. 161—162, 184—185.
[18] *Efimeris*, 1797, p. 585.

editorială popularizării științei și deșteptării poporului, poliglot și erudit de nivel european, poet și compozitor, dar și gînditor cu vastă cultură literară, științifică și politică — model tipic al unui iluminist și enciclopedist al vremii — , admirator și adorator al strămoșilor glorioși din antichitate, adept pasionat al ideilor progresiste, vizionar politic, patriot înflăcărat și care putea electriza pe cei din jurul său — pe scurt, o personalitate menită să rămînă în istorie. Rigas, însă, sacrificîndu-și viața pentru ideile lui generoase, pentru Libertate și pentru Patrie, a depășit dimensiunile unui personaj istoric: a devenit un simbol pentru cei subjugați. Liberatorul de mult așteptat, victima unei trădări neașteptate, Rigas a rămas în amintirea contemporanilor și urmașilor săi ghid și premergător, unic și incomparabil, pe drumul către Libertate.

Precursor și Simbol, Rigas a devenit inspiratorul și animatorul luptelor pentru libertate și independență, inițiatorul ideilor solidarității și colaborării popoarelor, propagatorul principiilor democratice ale vremii: Libertate, Egalitate, Fraternitate!

Unul din adepții săi, scriitor anonim neidentificat pînă astăzi, i-a ridicat monumentul cel mai potrivit și cel mai elocvent: o carte de 266 de pagini, tipărită în format mic, ca să fie ușor purtată de patrioți, sub titlul: *Elliniki Nomarhia* (= Nomarhia greacă) *sau Discurs despre Libertate* (1806). Titlul *Nomarhia* — termen intraductibil, creat de autor (de la *nómos* = *Legea* și verbul ἄρχω = *a predomina*) — în-

scamnă și prevestește un regim nou, liber și democratic, în care predomină Legea și nu voința stăpînului. După o dedicație emoționantă memoriei sacre a Primului Martir al Libertății, urmează o analiză argumentată și convingătoare a condițiilor medievale în care trăiește poporul înrobit — detaliile istorice sînt foarte interesante — a drepturilor și îndatoririlor celor oprimați, a posibilităților și a perspectivelor unei revoluții. Formația și erudiția autorului, experiența și maturitatea lui politică, patriotismul ardent și ideile lui generoase — cele mai avansate ale vremii — impresionează cititorul cărții încă și astăzi. În acest înflăcărat „Discurs despre Libertate" recunoaștem gîndul și vocea lui Rigas, transmise poporului său ca patrimoniu național și ca armă de luptă.

Armă de luptă, însă, au devenit, în primul rînd — mai ales pentru masele populare — cîntecele lui patriotice și revoluționare.

Noul Tirteu a însuflețit pe contemporanii săi și multe generații de urmași, bucurîndu-se de un renume interbalcanic și mondial. P o e z i i l e și c î n t e c e l e lui patriotice și revoluționare, cîntate și adaptate în mai multe versiuni, au cunoscut o răspîndire extraordinară. Cu timpul, orice cîntec patriotic circula, apel la răscoală sau marș războinic, a fost atribuit lui Rigas! — Călători străini, scriitori și poeți, în însemnările lor de drum, cărți care abundă în literatura europeană a vremii, prezentînd în diferite culori pelerinajul lor în Grecia, vestigiile clasice și pe ur-

mașii elenilor, menționează în mod deosebit numele și renumele lui Rigas: un neogrec asemeni strămoșilor săi glorioși, noul Tirteu conducînd la răscoală și în bătălie descendenții Spartanilor! Celebrul poet Lord Byron și compatriotul său J. Hobhouse care l-a însoțit, călătorind în Grecia, în 1809, zece ani și ceva după moartea eroului nostru la Belgrad, ne-au lăsat interesante pagini despre Rigas. Lordul Byron, în poemul său epico-liric *Childe Harold's pilgrimage* (1812), care a impresionat adînc conștiința Europei romantice, a încorporat așa-zisa „Marseillaise-a" a lui Rigas și a prezentat-o, în original și în traducere, cu titlul elocvent: *The famous Greek war Song* (= celebrul cîntec de luptă al grecilor)! Prin cartea lui Byron reeditată de multe ori în engleză, tradusă și în franceză, în germană, în italiană și în alte limbi, noul Tirteu a trecut în literatura universală a epocii. — Odată cu izbucnirea revoluției grecești din 1821 și în cursul războiului îndelungat de Independență, curentul filoelen din Europa și din America a acordat lui Rigas o mare atenție. Premergătorul independenței grecești și „bardul Libertății" a ocupat un loc deosebit în toate scrierile despre revoluția greacă și mișcările popoarelor balcanice împotriva jugului otoman. Cîntecele lui Rigas au fost de multe ori traduse și publicate în cărți și reviste apărute în principalele limbi ale Europei. Și nu numai în Occident. Chiar în Rusia țaristă, cu toate că politica ei externă era puternic influențată atunci de tendințele reacționare ale lui Metternich, cu toate că cenzura era totdeauna vigilentă, revista „Vestnik Evropy" (Вѣстникъ европы) în octombrie 1821 (nr. 20, p. 258 — 261)

a publicat două traduceri din *Imnul războinic al Grecilor*, însoțite și de o scurtă notiță despre Rigas. O altă traducere, faimosul *Thurios (Viteji feciori, voi bravii...)*, s-a publicat mai tîrziu în revista „Sovrémennik" (Современник, tom. 107, p. 97—102), revistă înființată de Pușkin și dirijată atunci de Nekrasof[19]. Celebrul P u ș k i n, dealtfel, salutînd răscoala Grecilor din 1821, declară că în strofele lui a reluat „lira și vocea lui Tirteu, a lui Byron și a lui Rigas"!

Pe pămîntul românesc scrierile și cîntecele lui Rigas s-au bucurat de o circulație destul de largă. Tipăriturile clandestine din Viena sau din Lipsca, cum am văzut, au fost difuzate spre Sud prin Principatele române. Din manuscrisele care ne-au transmis manifestul revoluționar al lui Rigas (Proclamația, Declarația Drepturilor omului și cetățeanului liber, Constituția, Thurios etc.), u n i c u l păstrat și accesibil astăzi se găsește la Biblioteca Academiei Române, la București (*ms. gr. 928*, copiat la Iași în 1807). Un alt manuscris păstrat în aceeași Bibliotecă *(ms. rom. 3078)*, manuscris

[19] Vezi N. T r a ï k o f f, *Rigas Velestinlis en Russie*, extras din „Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher", t. XVI, Atena, 1939, p. 1—15. Cf. N. C a m a r i a n o, *Traducătorii anonimi ai cîntecelor lui Rigas Velestinlis în limba rusă*, în „Revista Istorică Română", IX (1939) și în revista ateniană „Nea Estia", XXVII (1940), p. 503—505.

care cuprinde, printre altele, și faimosul *Thurios* al lui Rigas (copiat în 1809, direct din tipăritura clandestină, cum se pare), a aparținut pe vremuri celebrului poet român M i h a i E m i n e s c u[20]. Se știe dealtfel că, în afară de tipăriturile clandestine, și publicațiile anterioare ale lui Rigas (cărți, hărți etc.) au găsit, toate, cei mai numeroși cititori, în Moldova și Țara Românească. Aici s-au bucurat de cea mai mare difuzare cîntecele lui patriotice și revoluționare, cîntate și adaptate în multe și diferite versiuni.

Terenul era deja pregătit: o mulțime de compoziții poetico-muzicale, scrise, compuse și cîntate cu pasiune de greci și de români, în diferite versiuni, adaptate din grecește în românește (sau viceversa, uneori), circulau destul de larg în Principate, difuzate de cercurile fanariote și de saloanele boierimii pînă la „argastirele" negustorilor și la tarafurile lăutarilor. Pe terenul acesta, deja pregătit, au fost ușor intro-

[20] Despre aceste două manuscrise vezi Alex. E l i a n, *Sur la circulation manuscrite des écrits politiques de Rhigas en Moldavie*, în „Revue Roumaine d'Histoire", I (1962), p. 487—497. — Cf. L. V r a n o u s s i s, *L'„Hymne patriotique" de Rhigas et la Carmagnole grecque* (în grec. cu un rezumat francez), Atena, 1960, p. 299, nota 1, 332—333; A. D a s c a l a k i s în „Deltion" (= Buletinul) Societății de Istorie și Etnologie al Greciei, XVI (1962), p. 370—383, XVIII (1965/6) p. 3—27; L. V r a n o u s s i s, *Rigas Velestinlis*, Atena, 1963, p. 153, 157, 159, 160, 161, 164; R i g a s, *Opere complete*, ed. Vranoussis, Atena, 1968, vol. II, p. 674, 677, 732—733.

duse și repede răspîndite cîntecele patriotice și marșurile revoluționare.

Evenimente istorice, survenite de la moartea lui Rigas pînă la 1821, au favorizat supraviețuirea și înviorarea acestor cîntece: în 1807, zece ani după moartea lui Rigas, în cursul războiului ruso-turc, s-a creat în Principate „Corpul de voluntari greci", o armată de trei mii de bărbați, dispuși în cinci legiuni, sub comandamentul general al lui Nikolaos Pankalos, care au participat în multe bătălii, de la Ismail pînă la Giurgiu, au determinat „glorioasa victorie" de la Obilești etc. În același război ruso-turc, cum se știe, a participat și Tudor Vladimirescu cu bravii săi panduri. Între pandurii lui Vladimirescu și „voluntarii" lui Pankalos au existat, se pare, diferite contacte, și în cursul războiului și după aceea. Înființarea și pornirea spre cîmpul de luptă a corpului de „voluntari greci", printre care și numeroși români și mulți emigranți din alte țări balcanice (bulgari, albanezi, sîrbi și alții), a fost anunțată prin proclamații și apeluri patriotice, iar poeziile și cîntecele inflăcărau entuziasmul războinic[21]. Cele mai cunoscute și mai răspîndite erau

[21] Elian, *art. cit.*, p. 489—490 (în p. 489, n. 1, bibliografia anterioară). — Emil Virtosu, *Despre Corpul de voluntari Eleni creat la București în 1807*, în „Studii și Materiale de Istorie Medie", V (1962), p. 529—582 — N. Camariano, *O prețioasă proclamație a Eteriștilor adresată popoarelor balcanice*, în „Revista Arhivelor", 1 (1967), p. 97—102, și în revista ateniană „Epitheorisi Technis", 20 (1964).

cîntecele lui Rigas, sau alte compoziții analoage, atribuite noului Tirteu, adaptate și cîntate în multe și diferite versiuni.

Avîntul și răspîndirea acestor cîntece, precum și entuziasmul patriotic și revoluționar, au atins apogeul odată cu înființarea E t e r i e i (1814), considerată ca înviere și continuare a unei asemenea confraternități creată de Rigas. Prima culegere tipărită a acestor cîntece a apărut pe pămînt românesc și a ieșit în tipografia greacă de la Iași (1814 și 1821)[22]. Teatrul grec de la București vibra de cîntecele eteriștilor. La Iași, la biserica Trei Ierarhi, mitropolitul Moldovei Veniamin Costache a binecuvîntat armele lui Ipsilantis (24 februarie 1821), iar psalmodiile bisericești au fost însoțite de cîntecele lui Rigas. Peste puțin, trupele lui Ipsilantis, avînd în frunte Legiunea Sacră, formată din tineretul înflăcărat al eteriștilor, traversau Bucureștiul (duminică 27 martie 1821) într-o stare de entuziasm vibrant datorat cîntecelor lui Rigas. De semnalat că printre protagoniștii acestei parăzi se afla și unul dintre principalii actori ai teatrului grec de la București, Constantin Aristias (1800—1880), care, după aceasta, a participat și la bătălia de la Drăgășani,

[22] Culegerea tipărită la începutul anului 1821 a fost reeditată, cu un studiu introductiv, de N. C a m a r i a n o, *Chansons et opuscules patriotiques publiés à Jassy en 1821 par un hétairiste*, Buc. 1966 (Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen-Etudes et Documents concernant le Sud-Est Européen, 1). — Avem mărturii și indicii (printre care și un manuscris necunoscut pînă astăzi) că o culegere asemănătoare a apărut la Iași și în 1814 (sau 1815).

a coborît apoi în Grecia, s-a întors din nou la București și a devenit mai tîrziu unul din fondatorii teatrului român[23]. De semnalat, de asemenea, că fanfara paradei cuprindea și mulți români: un martor ocular ne informează că Dinicu Golescu (1777—1830) — frate cu Iordache, prietenul și admiratorul lui Rigas — „a făcut cadou lui Ipsilantis toată banda sa de muzică, împreună cu muzicienii care erau robii săi"[24]. Acești „robi" (probabil „țigani") ai boierului bucureștean nu erau, desigur, unicul taraf de lăutari români care știa cîntecele și marșurile eteriștilor... Cu aceste cîntece în gură și cu semnalul *„Libertate sau Moarte"* înscris pe drapeluri și pe spatele uniformei militare, toată această tinerețe a eteriștilor, luptînd corp la corp pînă la ultimul, a stropit cu sîngele său fierbinte pămîntul românesc de la Drăgășani (7 iunie 1821), confirmînd jurămîntul lui Rigas:

Mai bine-n libertate, un singur ceas, decît
sclavia să te stringă, ani patruzeci, de gît!

Ostașii din 1807 — „voluntari greci", „arnăuți", „panduri" etc. — și eteriștii din 1821, avangardă militară a unui război panbalcanic împotriva tiranului care îi asuprea pe toți, traversînd țările dunărene și însuflețind inimile poporului, ca și pe intelectuali sau studenții școlilor superioare, reflec-

[23] Ariadna Camariano, *Le théâtre grec à Bucarest au début du XIXe siècle*, în „Balcania", VI (1943), p. 413.

[24] George Gazis, *Dicționar al Revoluției și alte scrieri* (în grec.), editate după manuscrisele autorului de L. Vranoussis, Ianina, 1971, p. 105.

tînd și însuflețind atmosfera revoluționară a vremii, au conferit acestor cîntece o difuzare destul de largă. Printre ostași — și cei din 1807 și cei din 1821 — erau, cum se știe, și numeroși români pe lîngă greci și mulți emigranți din alte țări balcanice: bulgari, albanezi, sîrbi și alții[25]. În Academiile domnești și în liceele grecești din București, Iași, Odessa și din alte orașe, profesori și studenți care, cum se știe, nu erau numai greci, au trăit ani de zile febra patriotică și revoluționară a eteriștilor. Cîntecele lui Rigas și marșurile militare erau cîntate de toți. Mulți din acești tineri ai epocii, și nu numai greci, le-au copiat în caietele și carnetele lor, intercalîndu-le de multe ori printre alte poezii și compoziții. Biblioteca Academiei Române este bogată în manuscrise de acest fel. Tot

[25] După lichidarea forțelor armate ale lui Ipsilantis (care numărau 7000 de bărbați), un număr considerabil de ostași („eteriști") au traversat Prutul și au cerut azil în Basarabia. Dosarul respectiv (constituit de autoritățile rusești și păstrat în Arhivele Statului din Odessa) cuprinde o listă de 1002 de persoane. Din persoanele acestea 503 au declarat că sînt greci, 199 moldoveni și 9 valahi, 132 bulgari, 72 sîrbi, 2 montenegreni, 2 bosniaci, 4 dalmați (din Kotor), 16 ruși, 15 ucraineni, 3 lipoveni, 7 albanezi, 6 țigani, 4 unguri, 4 polonezi, 3 turci-creștini, 3 francezi, 3 italieni, 2 nemți și 1 spaniol (vezi N. Todorov, *Quelques renseignements sur les insurgés grecs dans les Principautés danubiennes en 1821*, în volumul comemorativ „Essays in Memory of Basil Laourdas", Salonic, 1975, p. 471—477). Cifrele sînt semnificative în ceea ce privește compoziția multinațională a acestor trupe de „voluntari", deși este evident că grecii (probabil și albanezii și alții) au plecat, cei mai mulți, spre Sud.

din Principatele române provin și alte manuscrise analoage, păstrate astăzi în diferite biblioteci, la Moscova și la Leningrad, la Veneția[26], la Ierusalim, la Novi Sad etc. Fiecare din aceste manuscrise ne oferă, de obicei, interesante detalii despre istoria lui. Unul, de pildă, a aparținut lui Jovan Sterija Popovici (1806—1856), cunoscut astăzi și considerat ca unul din precursorii literaturii sîrbe. Născut la Vîrșeț, pe frontiera jugoslavo-română din Banat, Popovici, student încă la Timișoara în cursul răscoalei din 1821, a transcris și el un caiet cu cîntecele eteriștilor, intitulat (în grecește) *Ode și imnuri ale lui Rigas către greci*, le-a tradus în versuri sîrbești și a anunțat chiar, în 1825, o ediție viitoare a acestor traduceri, sub titlul *Sedmostručnij cvjetak borećim se Grcima* (= Floare cu șapte foi dedicată combatanților greci). Traducerile lui Popovici n-au apărut pînă în cele din urmă[27], însă aceste cîntece au fost răspîndite printre sîrbi. Numerosi sîrbi au

[26] L. Vranoussis, *Cîntece războinice și proclamații din 1821 într-un manuscris al Institutului grec din Veneția* (în grecește, cu un rezumat în limba italiană), în „Thesaurismata", IV (1967), p. 177—189. Cf. „Revista Arhivelor", XXXIII/1 (1971), p. 154—155. — Pregătim o asemenea prezentare detaliată pentru toate manuscrisele analoage cîte am reperat și microfilmat, de la Londra, Paris, Copenhaga, Leningrad pînă în Peloponez și Ierusalim.

[27] Manuscrisul lui Jovan Sterija Popovici, precum și caietul cu textele grecești s-au păstrat la Biblioteca *Matica Srpska* (= Albina sîrbă), la Novi Sad. O ediție completă a acestor două manuscrise, pregătită de mult, cu un studiu introductiv, sperăm să apară în curînd.

luptat împreună cu grecii în 1807 și în 1821, dar și mulți greci au participat la luptele sîrbilor, atît sub Karageorge, cît și sub Obrenovici[28]. Mult mai tîrziu, în 1848, așa cum ne spun ziarele epocii, tineretul sîrb străbătea străzile Belgradului și ale altor orașe agitînd mulțimea cu cîntecele lui Rigas! — Tot prin Principatele române s-a efectuat transmiterea acestor cîntece și la bulgari[29] și, într-o anumită măsură, și la albanezi. În afară de „arnăuți", se știe că și intelectuali de origină albaneză au participat la luptele eteriștilor din Principate, ca Naum Vekilhardji, de pildă, „corifeul deșteptării albanezilor, autorul primelor abecedare albaneze" etc.[30]. Dar albanezii au avut și legături directe cu Grecia. Nu este inutil, poate, să adăugăm că un apel patriotic, adresat albanezilor sub formă de cîntec național și publicat o sută de ani, aproape, după moartea lui Rigas, nu este decît o adaptare

[28] Vezi M. Lascaris, *Greci și sîrbi în luptele lor de eliberare 1804—1830* (în grec.), Atena, 1936.

[29] N. Todorov, *Eteria „Filiki" și bulgarii* (în bulg. cu un rezumat francez), Sofia, 1965, p. 30—33. — C. Velichi, *La contribution de l'émigration bulgare de Valachie à la renaissance politique et culturelle du peuple bulgare (1762—1850)*, Buc., 1970, p. 122—133.

[30] Victor Papacostea, *La participation de l'écrivain albanais Vechilhardji à la révolution de 1821*, în „Balcania", 8 (1945) p. 187—191. — Cf. „Buletinul Universității din Tirana" — Seria Shkencat Shoqerore, 15 (1961), nr. 2, p. 196—217. — Sava Iancovici, *Relations roumano-albanaises à l'époque de la renaissance et de l'émancipation du peuple albanais*, în RESEE, IX (1971), p. 5—48, 225—248, mai ales p. 14—15 și 18—26.

pe melodia și versurile faimosului *Thurios:* Cîntecul albanez începe cu versul *O breti i duniasë* (= O, împărat al Lumii...) și, după indicațiile care însoțesc textul, „se poate cînta după Jurămîntul grec al lui Rigas Feréos" (cf. *Thurios*, vers 31 și urm.)[31].

Dacă cîntecele lui Rigas și marșurile revoluționare ale eteriștilor au avut o anumită răspîndire printre sîrbi, bulgari și albanezi, în Principatele române ele au fost cîntate cu pasiune în nenumărate versiuni, au fost scrise și copiate, servind în același timp ca model și stimulent pentru crearea unor compoziții românești. *Trîmbița românească*, o poemă antiotomană de 414 de versuri, atribuită pe vremuri lui Ienăchiță Văcărescu, dar scrisă, fără îndoială, în jurul anului 1821 de un anonim, care, în același timp, a și publicat-o (pe cinci pagini, ca foaie volantă, fără numele autorului, fără loc și fără dată), s-a dovedit că este o adaptare a unui marș grecesc destul de cunoscut[32]. Modelul grec, atribuit lui Rigas, tipărit de Korais (1800 și 1821), transmis în multe variante

[31] Din tipăritura aceasta (foaie volantă) numai un exemplar este cunoscut. Se păstrează la Biblioteca Școlii de limbi orientale la Paris; vezi E. Legrand și H. Gûys, *Bibliographie albanaise*, Paris-Atena, 1912, p. 199, nr. 718.

[32] Ariadna Camariano-Cioran, *Despre poema patriotică antiotomană „Trîmbița românească"*, în „Studii și Materiale de Istorie Medie", II (1957), p. 457—464. Cf. „Studii", XV (1962), p. 1511.

și devenit marșul preferat al eteriștilor[33], începe cu strofa următoare (traducerea este adaptată pe ritmul originalului):

Dragii mei compatrioți
(în altă variantă):
O, voi greci compatrioți,
pînă cînd robi la iloți,

[33] În culegerea tipărită la Iași (1821), cîntecul este cuprins (anonim) sub nr. XIV. Într-o carte germană (1824) figurează (în original și în traducere, înregistrat și în note muzicale) sub titlul *Ypsilanti's Gruss*. — Prima ediție, datorată lui Korais, la Paris (1800), nu cuprinde nici o indicație despre melodia acestui cîntec. Este evident, după părerea noastră, că primul vers *(Dragii mei compatrioți...)* reamintea cititorului un cîntec cunoscut. (Dacă acest cîntec era deja atribuit lui Rigas, precum a fost mai apoi, nu se știe). Korais n-a făcut — și nici nu putea să facă — altceva, decît să lanseze o variantă a acestui cîntec deja cunoscut, modificînd și adăugînd anumite versuri și strofe, potrivite curentului și entuziasmului filofrancez. — Însă și cîntecul care a preexistat și circula deja, înainte de a fi tipărit de Korais (1800) — cîntec patriotic începînd cu versul *Dragii mei compatrioți* — a fost adaptat, probabil, pe modelul unui cîntecel fanariot *(Dragii mei de aceeași vîrstă...)* mult mai anterior, tipărit pentru prima dată la 1792, în culegerea *Efectele Amorului* (vezi V r a n o u s s i s, *Rigas*, 1954, p. 240—241). Motivul, în ceea ce privește versificația, rima etc., este comun. Ni s-a transmis și melodia cîntecului fanariot, o compoziție a protopsaltului Iacov, cunoscut poet și compozitor din secolul al XVIII-lea (vezi, de pildă, manuscrisele grecești din Academia Română nr. 784, f. 105—106, nr. 927, f. 47, manuscrisul din Vatopedi 1428, p. 101, și altele). Cîntecul patriotic, însă, ni s-a transmis cu altă melodie, pe ritmul unui marș militar, cu un refren pentru două voci etc.

la cei cruzi de otomani,
la ai grecilor tirani?
Răzbunării, iată-i ora,
dragi prieteni, tuturora!

În același ritm și în același vers (trohaic de opt silabe), destinată probabil să fie și cîntată pe aceeași melodie, *Trîmbița românească* se adresează patrioților români:

Rumâni ticăloși și vrednici,
pînă cînd așa nemernici,
să trăiți, și chinuiți?
Nu vă deșteptați odată,
să cunoașteți că în faptă
vai de voi, o să periți?

(vers. 1–6)

Poetul grec reamintește trofeele de la Marathon și Salamina și pomenește pe strămoșii săi glorioși din antichitate. Patriotul român evocă faptele vitejești împotriva turcilor, ale voievozilor români (Mircea cel Bătrîn, Vlad Țepeș și Mihai Viteazul), lăudîndu-se cu neamul său vestit:

Aduceți-vă aminte
cum am fost mai dinainte
vrednic neam de lăudat
și cu cîtă vitejie
arătînd la bătălie
pă vrăjmași am cufundat!

.....

(vers. 163–168)

Noi nu sîntem neamuri proaste,
ci și acum(a) să cunoaște
că sîntem din vechi Romani!
(vers. 319–321)

Deși prea lungă ca să fie considerată ca un cîntec, poema aceasta — apel la răscoală și proclamație în versuri, precum erau și multe din poemele analoage grecești — reamintește, de la început pînă la sfîrșit, marșurile revoluționare:

Frați creștini, săriți fierbinte,
puneți crucea înainte,
pă vrăjmași să năvălim!
Sau balaurul să piară
și să scape astă țară,
sau toți să ne omorîm!
(vers. 151–156)

Trîmbița românească n-a fost, desigur, unica adaptare română alcătuită după cîntecele patriotice și marșurile revoluționare din epoca lui Rigas și a eteriștilor. Cît de răspîndite au fost, se dovedește și din faptul că marșul preferat al eteriștilor *Dragii mei compatrioți* a fost imitat (imediat după răscoala din 1821) și de un versificator antifanariot:

Boierilor simpatrioți,
pînă cînd de Fanarioți
o să fiți așa supuși?
Iată prilej bun aveți,
cereți Porții să făceți
să nu fim ca pin'acuș...[34]

[34] D. Russo, *Studii și Critice*, Buc., 1910, p. 94–95.

Din vremea lui Rigas și pînă la 1821 — iar în anumite cazuri chiar și aproape toată inteligența balcanică, care a contribuit considerabil la deșteptarea și la emanciparea popoarelor din Sud-Estul european, s-a format într-un fel sau altul în Principatele române, într-un mediu de orizonturi largi, definindu-se ca o elită intelectuală și socială pe drum de europenizare, animată de idei progresiste și pasionată de dorința reînvierii Eladei. Limba și cultura greacă avînd o tradiție milenară și un caracter universal, predominau în învățămîntul superior. Modelele grecești, patrimoniu comun al omenirii civilizate, ca și exemplul patrioților neogreci, au avut un ecou adînc și destul de larg. În aceste condiții Rigas a fost considerat și recunoscut ca un erou și premergător de dimensiuni panbalcanice.

REPUBLICA ELENĂ A LUI RIGAS a rămas numai un vis: Un vis genial și generos, care de multe ori a încălzit inimile epigonilor. Acest vis pe care împrejurările l-au adus adeseori la lumină a fost preluat de generațiile care au urmat conferindu-i concepțiile și dorințele epocii lor, potrivit cu tendințele și aspirațiile celor mulți sau ale celor puțini. Astfel, unii — greci și străini — au văzut în persoana lui Rigas pe crainicul celui mai neînfrînat „imperialism" al neoelenilor, alții pe utopistul sau pe înțeleptul îndrumător pentru colaborarea naționalităților ce doreau emanciparea din Peninsula Balcanică, și alții pe premergătorul internaționalist și promotorul unor planuri ale viitorului îndepărtat.

Gîndurile și planurile lui Rigas, care evident depășesc cadrul unui efort și al unui plan strict național, trebuie așezate și limitate în epoca lor, ca să fie în mod corect înțelese și în mod just explicate. Epoca sa, tradiția și climatul ideologic, în care a trăit Rigas, zămisleau dorințele și concepțiile din care a izvorît viziunea Republicii Elene. Expresia planurilor sale — așa cum ne este cunoscută din texte — poate

să aibă lacune și nelămuriri, pentru noi însă nu prezintă contradicții inexplicabile.

Trei sînt izvoarele principale care irigă și fecundează pămîntul din care a germinat acest nobil vlăstar al Greciei moderne: tradiția bizantină, gloria strămoșilor antici și ideile noi ale Franței revoluționare.

Tradiția bizantină era pentru epigonii Bizanțului comoara amintirilor istorice și noianul speranțelor.

Împărăția milenară a Răsăritului creștin — acest mort neîngropat al anului 1453 — cu mult înainte de a-și da duhul, reușise că condenseze tipul și esența valorilor și a idealurilor sale în forme și simboluri venerabile de o strălucire inepuizabilă. Acest patrimoniu ideologic se filtrează în legendă și cîntec, devine perseverență și credință sau vis îndrăzneț. În amintirile tulburi ale tradițiilor populare sau în meditațiile nostalgice ale cărturarilor, imperiul universal al regilor legendari — de la „Împăratul împietrit" din 1453 pînă la Alexandru cel Mare — constituie vălul aurit al trecutului, care proiectează palide reflecții spre viitor, hrănește nostalgia dar și speranțele, devine *conștiință istorică*, unificatoare, niciodată istovită.

Adolescent în Tesalia, în cursul primului război rusoturc (1768—1774), pe cînd armata rusă traversa Egeul și amenința Bosforul, bărbat apoi la Constantinopol, Rigas a trăit în Grecia înrobită și în cercurile fanariote tot fluxul și refluxul speranțelor și deceptiilor provocat de „proiectul

grec al ambiţioasei ţarine Ecaterina. Cu războiul al doilea ruso-turc (1787—1792) reînvia visul unui împărat creştin la Constantinopol... Rigas purta în suflet legendele şi speranţele epigonilor Bizanţului. *Planigrafia Constantinopolului*, prima sa hartă care a circulat la 1796 ca prima foaie din marea *Hartă a Eladei*, este o dovadă elocventă. Însemnînd „numirile vechi şi noi", Rigas a înviat deasupra capitalei Sultanilor glorioasa Vasilévusa (= oraşul suveran al omenirei), capitala legendară a împăraţilor bizantini. Alături de schiţele *seraiului* şi moscheelor, a schiţat Sfînta Sofia, palatul lui Belizarie şi palatul lui Constantin, obeliscul Hipodromului bizantin, cu inscripţia sa, şi o mulţime de alte monumente de pe malurile Bosforului. Pe laturi, seria monedelor bizantine cu figurile sacerdotale ale împăraţilor se opreşte la ultimul împărat Constantin Paleologul, cu încheierea tragică, că pe urmă *ne-am înrobit*... Pe latura dreaptă, emblemele trufaşe ale sultanilor se reazimă pe un leu uriaş (personificarea poporului înrobit) care doarme... Şi în partea de jos, sub vederea panoramică a Constantinopolului, o epigramă din cele mai expresive impune pietate şi trezeşte în sufletul privitorului toată indignarea înrobiţilor faţă de soarta tragică a capitalei „sfinţilor" împăraţi:

Privind oraşul legendar, coroana omenirei,
destinul său îngrozitor, oftînd din greu, să plîngi!

În acelaşi an, în tipografiile colaboratorilor lui Rigas, fraţilor Markides Puliu, se tipărea, cum am văzut, *Cronica* lui Frantzis despre căderea Constantinopolului, ediţie impo-

dobită cu gravuri impunătoare și destinată să constituie lectura pioasă a celor subjugați. Paralel, circula deja, tipărită în aceeași tipografie, și *Vedenia lui Agathanghel*, broșura populară care, cum am văzut, aducea vestea că a sosit „împlinirea vremii" pentru ca „să renască Imperiul Bizantin"...

Bizanțul însă, care a lăsat moștenire înrobiților legendele — „speranța deșartă", după un poem tînguitor al Constantinopolului, scris de Matei al Mirelor — și prevestirele mîngîietoare ale profeților, a lăsat moștenire și altceva, demn de subliniat aici: *ecumenismul bizantin*, forma și cadrele *statului „universal"*, de la Răsărit, formă pe care a păstrat-o neschimbată de secole și mahomedanul uzurpator al Împărăției creștine. Toate planurile și visurile înrobiților, care vorbesc vag despre „renașterea neamului", nu găsesc alt model ca să-și formeze idolul decît numai unul: forma statului „ecumenic" din Răsăritul ortodox, Imperiul Bizantin.

O formă mai palpabilă a acestei *idei bizantine* era Biserica Ortodoxă — înfloritoare și puternică în epoca Bizanțului, întărită sub jugul otoman — cu Patriarhia „ecumenică" și Patriarhul Constantinopolului în frunte, care era și recunoscut de cuceritorul otoman ca *milet-bași* (= șeful neamului său). De asemenea concepții era îmbibată și clasa conducătoare a fanarioților, aristocrația înalților demnitari, care guvernează parcă împreună „imperiul" ca un fel de comoștenitor nevăzut al tronului bizantin, conform unor tradiții proprii. Deasupra antinomiilor între intenții și fapte,

deasupra servilismului respingător de multe ori, se întrezărește conștiința unei oarecare *continuități istorice*, în care mijește — cînd vagă și fatalistă, cînd mai directă și mai conștientă — credința în oarecare „destine istorice". De acolo ies adepții principiilor greco-otomane, care credeau într-o evidență, după părerea lor, necesitate istorică: la îndepărtata speranță că „după exemplul mai vechi al împărăției romane, care devenise bizantină, așa și imperiul Sultanului ar deveni cu timpul, statul otoman al națiunii elene"...

Rigas, odraslă a unor oameni modești de pe cîmpia Tesaliei, dar format în cercurile fanarioților și aristocrației bizantine, a trăit și a cunoscut îndeaproape concepțiile și visurile *păturilor populare* și ale *claselor dominante*.

Evidente sînt legăturile sentimentale ale lui Rigas cu tradiția bizantină. Noile sale orientări, însă, l-au atras spre orizonturi mai largi. Secolul iluminismului privea cu aversiune Bizanțul, considerat ca Imperiul roman în decadență. „Despotismul" bizantin nu-l poate atrage pe Rigas.

Idealul Greciei clasice oferă acum Europei „iluminate" modele. Neoclasicismul în artă, ideile liberale și idealurile democratice, reapariția și imitația modelelor clasice, regimul republican, instituții politice și sociale, toate acestea converg spre antica Eladă. Și, am mai spus-o, „gloria strămoșilor" era coarda cea mai sensibilă pentru elenismul renăscut. „Iluminarea neamului" care vine dinspre Apus — fluviul al cărui curent ai impresia că urcă invers, de la revărsare spre

izvoarele sale — ne conduc spre clasicii străbuni; și „învierea neamului" cea mult dorită, nu poate avea alt sens decît reînvierea „Eladei glorioase de odinioară"...

Ideile revoluționare, în sfîrșit, acest puternic răsunet al cosmogoniei franceze din 1789, luptele împotriva tiraniei care se răspîndesc cu idealurile *Libertății, Egalității* și *Fraternității,* idealuri care aparțin tuturor oamenilor, ofereau deci un sens mai larg dorințelor de eliberare a popoarelor subjugate.

Aceste trei curente se încrucișează și fecundează substratul sentimental, spiritual și ideologic din care s-a născut Rigas. Sinteză și lărgire a acestor idei este ceea ce a cristalizat gîndirea sa de largă respirație.[1]

Ideologia revoluționară a epocii reclamă abolirea tuturor tiraniilor și a tuturor tiranilor; — desființarea „despotismului" otoman, proclamă Rigas.

Victime și oponenți ai Sultanului sînt toți cei înrobiți, toți aceia care gem sub insuportabila și odioasa tiranie a

[1] Vezi și L. Vranoussis, *Frămîntări și conflicte ideologice în preajma regenerării naționale.* (în grec.), în lucrarea colectivă *Istoria neamului grec,* vol. XI, Atena, 1975, p. 433—451 (mai ales, p. 440: Reînvierea Eladei: p. 441: Ecumenism bizantin-ortodox și naționalism neogrec; p. 442: Planurile supranaționale [= care depășesc cadrele naționale] și „Republica" multinațională a lui Rigas; p. 443: Neamul, țara, patria etc.).

despotismului otoman. Pe ruinele Imperiului otoman, comoștenitori naturali, vor întemeia guvernămîntul lor democratic toți înrobiții, toate popoarele subjugate, fără distincție de religie și limbă. Acest nou stat, transformat în „republică", va fi încadrat în aceleași cadre statale, dar regimul, modelele politice, sociale și culturale ale acestei „republici" nu pot fi altele decît democrația și civilizația antichității clasice. Readucerea lor la viață constituie mîndria Franței Revoluționare. Prin urmare și Rigas visează reînvierea *„Republicii elene"*. Nu existau alte modele superioare în istoria veacurilor și în tradițiile popoarelor. În doctrinele epocii și în conștiința lui Rigas, modelul acesta, mult mai larg decît un ideal național, apare drept *idealul comun al omenirii* întregi, indiferent de neamuri, religii și limbi, și deasupra acestora.

„Republica elenă" a lui Rigas, din punct de vedere teritorial, s-ar fi extins în tot spațiul de iradiație elenă (a celei clasice, a celei bizantine și a celei contemporane cu el, deoarece, cum spune el, „plămada grecească a pătruns peste tot"), și caracterul ei ar fi fost vădit grecesc. Prin aceste planuri, însă, Rigas nu s-a gîndit nici o clipă la „subjugarea" popoarelor de altă nație, de altă limbă sau de altă religie, cuprinse în Republica sa. Dimpotrivă, el se gîndea să le unească pe toate, fără discriminări rasiale și alte deosebiri, să le reînsuflețească în lumina idealurilor universale ale epocii, să le ridice, la renașterea „luminilor", să le redea din nou „libertatea prețioasă a strămoșilor lor glorioși", și cu

toți împreună să se declare comoștenitori ai guvernămîntului ideal al veacurilor, ai „Republicii elene"...

Utopie! — s-ar grăbi, poate, să declare scepticul zilelor noastre... Rigas, însă, nu putea să depășească epoca sa astfel încît să prevadă forma „statului național", cerință care urma să schimbe mai tîrziu aspectul Europei. Moartea timpurie l-a oprit în pragul Timpurilor Noi, de la înălțimea căruia marele premergător și-a plăsmuit viziunea sa inspirată, devenind Eroul și Martirul unei idei din cele mai nobile, unui ideal etern și comun al popoarelor, național și universal: Libertate, Egalitate, Fraternitate...

Anexă

PAGINI DIN LUCRĂRILE LUI RÎGAS

MANIFESTUL REVOLUȚIONAR al lui Rigas cuprindea: Proclamația revoluționară, Drepturile omului și Constituția Republicii Elene. La sfîrșit era tipărit și cîntecul *Thurios*. — Imprimatul pe care l-a tipărit Rigas la Viena în 1797 nu s-a păstrat. Textul său s-a transmis prin copii manuscrise. Unicul accesibil astăzi este manuscrisul nr. 928 din Biblioteca Academiei Române (copiat în 1807).

LIBERTATE EGALITATE FRATERNITATE

NOUL GUVERNĂMÎNT

al locuitorilor din Rúmeli, din Asia Mică, din insulele Mediteraniene și din Valahobogdania [= Țara Românească și Moldova].

ÎN NUMELE LEGILOR ȘI AL PATRIEI

•

[1797]

POPORUL, URMAȘUL ELENILOR, care locuiește în Rúmeli[1], în Asia Mică, în insulele Mediteraniene, în Vlahobogdania [= Țara Românească și Moldova] și toți cei ce gem sub insuportabila tiranie a odiosului despotism otoman, precum și cei care au fost constrînși să plece în țări străine ca să scape de jugul apăsător și greu de suportat — toți, creștini și turci, fără nici o deosebire de religie (fiindcă toți sînt plăsmuiri ale lui Dumnezeu și descendenții primului om creat) — luînd în considerare că Tiranul, numitul Sultan, s-a dedat întru totul celor mai murdare pofte trupești, a fost înconjurat de către eunuci și curteni cruzi și inculți, a uitat și a disprețuit omenia, inima i s-a împietrit în fața nevinovăției și cea mai frumoasă țară a lumii, lăudată de înțelepții de pretutindeni, a ajuns pradă unui asemenea dezmăț încît nimeni, indiferent de clasă și religie, nu mai are nici siguranța vieții, nici a cinstei și nici a avutului.

Cel mai liniștit, cel mai nevinovat, cel mai cinstit cetățean este în pericol în orice moment să devină jertfa mizerabilă a fanteziei Tiranului sau a guvernatorilor lui sălbatici, a demnitarilor săi nedemni, sau, în sfîrșit (ceea ce se întîmplă deseori), a celor mai sălbatici și perverși imitatori ai săi, care profitînd de tolerarea fărădelegilor ucid în crunta lor neomenie, fără să cerceteze și fără judecată.

— Cerule! tu ești martorul nepărtinitor al acestor crime.

[1] *Rúmeli*: termenul are accepția pe care administrația otomană o dădea atunci, însemnînd toată peninsula greacă.

— Soare! tu în fiecare zi vezi asemenea porniri sălbatice.

— Pămîntule! tu ești stropit fără încetare, de șuvoaiele sîngelui celor nevinovați.

Cine cutează să-mi spună contrariul? Cine este tigrul acela care îngăduie atîtea fărădelegi? Să iasă la iveală și va avea ca martor împotriva-i toată Suflarea, care, mută, geme pentru șuvoaiele de sînge nevinovat vărsate pe nedrept aici.

Acest popor, nefericit pînă acum, văzînd că toate necazurile și durerile, lacrimile sale zilnice, și ruina sa își au izvorul într-o guvernare odioasă și decăzută ca și lipsa legilor bune, s-a hotărît, îndrăznind o dată să privească spre Cer, să ridice bărbătește grumazul său împovărat și, înarmîndu-și mînios brațele cu armele răzbunării și deznădejdii, să ceară cu glas tare în fața Omenirii întregi, cu voce tunătoare, drepturile sacre și neprihănite care îi sînt date de Dumnezeu ca să trăiască în pace pe pămînt.

De aceea, pentru ca tot poporul, laolaltă, să poată compara întotdeauna, cu mintea trează, acțiunile celor ce ne stăpînesc și țelurile legislației lor sociale, scuturînd bărbătește nemernicul jug al Despotismului și îmbrățișînd neprețuita Libertate a străbunilor săi glorioși: ca să nu se lase, de azi înainte, niciodată să fie călcat ca sclav de către tirania inumană; ca să aibă fiecare, ca o oglindă luminoasă în fața ochilor, temelia libertății, a siguranței și a fericirii sale; ca să cunoască bine judecătorii care sînt îndatoririle lor obligatorii față de cetățenii liberi cînd sînt judecați; ca să știe legislatorii și guvernatorii regulile drepte după care trebuie să se conducă și să conceapă profesiunea lor pentru

prosperitatea cetățenilor, să proclame cu voce clară următoarea declarație a Drepturilor omului și ale cetățeanului liber al statului:

Drepturile omului*

Art. 1. Scopul, pentru care oamenii, de la începutul lumii, s-au adunat pentru prima dată din păduri, ca să viețuiască laolaltă, constituind sate și orașe, este ca să se ajute între ei și să trăiască fericiți, și nu să se mănînce între ei sau unul să le sugă sîngele.

Atunci au făcut rege pentru a veghea asupra intereselor lor, ca să fie siguri că se vor bucura de drepturile lor naturale, care, nimănui pe pămînt nu-i este permis să le știrbească.

2. Aceste drepturi naturale sînt: 1, să fim toți e g a l i și nu unul superior celuilalt; 2, să fim l i b e r i și nu unul sclav altuia; 3, să fim s i g u r i pe viața noastră, pe care nimeni să nu poată să ne-o ia, pe nedrept, după placul său; 4, nimeni să nu aibă dreptul să se atingă de proprietățile pe care le avem, ci ele să fie ale noastre și ale moștenitorilor noștri.

3. Toți oamenii, c r e ș t i n i și t u r c i, după natură, sînt e g a l i. Dacă cineva, fie de orice categorie socială, comite vreun delict, Legea este aceeași și neschimbată; adică nu se pedepsește cel bogat mai puțin și cel sărac mai mult, pentru aceeași vină, ci la fel.

4. Legea este acea hotărîre liberă care s-a făcut cu consimțămîntul întregului popor; adică toți vrem ca ucigașul să fie ucis; aceasta se numește Lege și este aceeași pentru noi toți...

* Am reprodus aici numai principalele articole.

5. Toţi cetăţenii sînt admisibili şi pot ocupa funcţii şi demnităţi publice. Popoarele libere nu cunosc alte motive preferenţiale în alegerea oamenilor decît înţelepciunea şi capacitatea lor...

6. Libertatea este puterea pe care o are omul ca să facă tot ceea ce nu vatămă drepturile vecinului său. Ea are ca temelie Natura, deoarece din fire dorim să fim liberi; are ca regulă Dreptatea, fiindcă libertatea dreaptă este bună; are ca paznic Legea, fiindcă ea stabileşte pînă unde trebuie să fim liberi. Limită morală a Libertăţii este sentinţa aceasta: Să nu faci altuia ceea ce altul nu vrei să-ţi facă ţie.

7. Dreptul de a ne exprima opinia noastră şi gîndurile noastre, atît prin scris cît şi în alte moduri; dreptul de a ne întruni în mod paşnic; libertatea oricărei religii (a creştinismului, a mohamedanismului, a iudaismului şi a altora) nu sînt împiedicate în acest Guvernămînt...

8. Siguranţa înseamnă protecţia care se dă fiecărui om de către toată naţiunea şi tot poporul pentru apărarea persoanei sale, a drepturilor şi a proprietăţii sale.. Adică, atunci cînd cineva vatămă numai un singur om sau îi răpeşte ceva pe nedrept, întregul popor trebuie să se ridice împotriva celui năpăstuitor şi să-l izgonească.

9. Legea are datoria să apere libertatea comună a naţiunii întregi şi pe aceea a fiecărui om, cetăţean al acestei comunităţi, împotriva asupririi şi dominaţiei celor ce conduc ţara. Cînd aceştia conduc bine, legea să-i apere; dacă nu conduc bine, să-i îndepărteze.

10. Nici un om să nu poată fi chemat în judecată, arestat de către oamenii judecătorului şi deţinut sub altă formă decît aşa cum hotărăşte legea...

.....

18. Orice om poate să servească pe un altul ca servitor, oferindu-și timpul spre folosul altuia; însă nu poate să se vîndă pe sine, nici altul să-l vîndă, fiindcă și persoana sa nu depinde numai de el, ci și de Patrie. Legea nu cunoaște nici o subjugare, nici chiar robia de slugi. Există numai o promisiune, că servitorul o să-și vadă de munca sa și o să fie recunoscător față de acela care îi plătește salariul, care la rîndul lui nu are voie nici să-l insulte, nici să-l bată. Însă, dacă acesta anulează acordul, este obligat să-l plătească pe servitor pînă în acel moment și numai apoi să-l alunge.

.....

21. Ajutoarele publice și recompensele sînt o datorie sacră a Patriei. Comunitatea are datoria de a-i ajuta pe cetățenii săraci, și de a le da de lucru, precum și celor neputincioși să le asigure modul de trai. Adică, dacă un agricultor nu are boi, și nu poate să-și aro, Patria are datoria să-i dea și să-l aștepte pînă cînd acesta îi va plăti. Dacă un cetățean a rămas invalid în timpul războiului pentru apărarea Patriei, aceasta trebuie să-l răsplătească și să-l hrănească cît timp trăiește.

22. Toți, fără excepție, au datoria să știe carte. Patria va construi școli în toate satele, pentru băieți și fete. Din învățătură se naște progresul, prin care strălucesc popoarele libere. Să se predea și să fie interpretați istoriografii vechi. În orașele mari să se predea limba franceză și cea italiană; limba greacă este obligatorie.

23. Garanția comună și securitatea fiecărui cetățean constă în acțiunea tuturor cetățenilor. Adică, cînd unul singur pățește ceva rău, să considerăm că toți sînt atinși, și, de aceea, trebuie să asigurăm fiecăruia folosirea și conservarea drepturilor sale. Această garanție

se întemeiază pe suveranitatea naţiunii; adică, întreaga naţiune este nedreptăţită cînd un singur cetăţean este nedreptăţit.

.....

25. Suveranitatea îşi are temelia în Popor. Ea este una, indivizibilă, imprescriptibilă şi nealienabilă. Deci numai Poporul poate ordona (şi nu numai o parte dintre oameni sau un singur oraş) şi el poate porunci în toate, fără nici un obstacol.

.....

33. Împotrivirea fiecărui cetăţean, atunci cînd este asuprit şi nedreptăţit, este rezultatul Drepturilor sale, mai sus-amintite; fiindcă nimeni nu se împotriveşte cînd ştie că îşi va primi dreptul său, cu ajutorul Legii.

34. Cînd un singur cetăţean al acestui stat este nedreptăţit, atunci este nedreptăţit şi statul întreg; şi iarăşi, cînd statul este nedreptăţit sau atacat, este nedreptăţit şi atacat fiecare cetăţean. De aceea nimeni nu poate spune că cutare ţară se războieşte şi nu mă priveşte, fiindcă eu sînt liniştit în ţara mea, ci: eu sînt atacat, cînd cutare ţară suferă, ca parte a întregului ce sînt. Bulgarul trebuie să acţioneze cînd Grecul suferă, şi acesta de asemenea pentru bulgar; şi amîndoi pentru Albanezul şi Românul.

35. Cînd guvernul violează, calcă, dispreţuieşte drepturile poporului şi nu ia în consideraţie doleanţele lui, insurecţia poporului şi fiecărei părţi din popor, înarmarea lui şi pedeapsa tiranilor săi este dreptul său cel mai sacru şi cea mai indispensabilă dintre toate datoriile sale.

Dacă, însă, se găsesc într-o regiune în care tiranii sînt mai numeroşi, atunci patrioţii cei mai viteji şi mai iubitori de libertate trebuie să ocupe trecătorile, drumurile şi înălţimile munţilor, pînă

cînd să se adune mai mulți, să crească numărul lor, și atunci să înceapă atacul împotriva tiranilor, punînd la fiecare zece oameni cîte un decurion[2]; la cincizeci de oameni un penticontarh[3]; la o sută de oameni un ecatontarh[4]; hiliarhul[5] are zece centurioni și generalul are trei hiliarhi, iar generalisimul mai mulți strategi.

36. Datoriile orașelor, comunităților și satelor, precum și datoriile individuale ale cetățenilor, existente înainte cu cinci ani — interval în care se plătea camătă la creditori — Guvernămîntul prezent le *anulează* și creditorii nu mai au dreptul să ceară nici capitalul, nici camăta de la debitori, fiindcă ei și-au luat împrumuturile, dat fiind că se dublează capitalurile în decurs de cinci ani.

Constituția*

Despre democrație

Art. 1. REPUBLICA GREACĂ este *una*, cu toate că în sînul ei cuprinde diferite neamuri și religii; nu privește cu dușmănie diferențele de cult; este indivizibilă, chiar dacă fluvii și mări îi despart regiunile, care toate formează un corp legat și indisolubil.

[2] Conducător a zece oameni *(n.tr.)*
[3] Conducător a cincizeci de oameni *(n.tr.)*
[4] Conducător a o sută de oameni *(n.tr.)*
[5] Conducător a o mie de oameni *(n.tr.)*
* Se reproduc aici articolele principale.

Despre distribuția poporului

2. Poporul grec, adică cel ce locuiește în acest Stat, fără deosebire de religie și limbă, pentru a pune în aplicare suveranitatea sa, se împarte în Adunări primare după regiuni; adică, se adună în fiecare regiune ca să-și dea părerea asupra fiecărei probleme.

3. Se împarte, pentru a înlesni administrația și justiția, în departamente, prefecturi și plăși. Adică, departament se numește Tesalia, Magnisia (adică satele din Volos) formează o prefectură, iar Macriniția cu douăsprezece sate subordonate este o plasă (ținut).

Despre statutul cetățenilor

4. Orice om care s-a născut și locuiește în acest stat, și care a împlinit 21 de ani, este cetățean.

Orice străin care a împlinit 21 de ani și care, locuind în acest stat cu un an înainte, trăiește din munca sa manuală, este cetățean.

— Acela care cumpără un domeniu este cetățean.

— Acela care se căsătorește cu o grecoaică este cetățean.

— Acela care adoptă un copil este cetățean.

— Acela care întreține un bătrîn este cetățean.

— Acela care vorbește limba neogreacă sau pe cea clasică și ajută Grecia, chiar dacă trăiește la antipod, în cele mai îndepărtate colțuri ale lumii (deoarece elementul grecesc s-a întins pe ambele emisfere) este grec și cetățean.

— Acela care este creștin și nu vorbește limba neogreacă sau greaca veche, însă ajută Grecia, este cetățean.

— Și, în sfîrșit, orice străin, pe care guvernul îl consideră că este un locuitor demn al Patriei, spre exemplu, un bun meseriaș, un profesor renumit, un ostaș de valoare, este acceptat de Patrie și poate profesa cu drepturi egale, ca și ceilalți cetățeni.

— Un filozof străin sau un meseriaș european, care-și părăsește patria și vine să locuiască în Grecia, cu scopul de a transmite înțelepciunea sau meseria sa, nu numai că trebuie să fie considerat cetățean propriu-zis, ci, prin cheltuieli publice să i se ridice un monument de marmură, cu însemnele învățăturii sau meseriei sale, iar cea mai înțeleaptă pană grecească să scrie istoria vieții sale.

5. Își pierde drepturile de cetățean acela care s-a împămîntenit în țară străină și nu-și ajută Patria și de acolo prin orice mijloc posibil, îi nesocotește poruncile.

De asemenea, și acela care primește demnități sau slujbă sau daruri din mîna unui Tiran. Acesta nu se mai numește cetățean, ci trădător. De aceea trebuie alungat departe și să nu i se acorde încredere.

Își pierde drepturile de cetățean și acela care a greșit și după lege este dat în judecată, pînă la dovedirea nevinovăției sale.

Dimpotrivă, este un brav cetățean, locuitor demn de laudă și preaiubit de concetățenii săi acela care, trăind în țări străine, a învățat o meserie ori a studiat o știință, sau navigația chiar și mai ales, tactica războiului, și se întoarce în Patrie. Numele aceluia — dar și al orașului care i-a dat naștere și al neamului său — să fie înregistrat în codicele public, nu numai ca cetățean, ci și ca un binefăcător al Patriei. Să i se dea imediat și funcția potrivită.

Despre suveranitatea poporului

7. Poporul suveran sînt toţi cetăţenii statului acestuia, fără deosebire de religie sau limbă: greci, bulgari, albanezi, valahi, armeni, turci şi de orice altă naţie.

8. Poporul îşi desemnează singur reprezentanţii pentru Adunarea Naţională.

Despre reprezentarea naţională

27. Naţiunea o reprezintă mulţimea poporului care este temelia reprezentanţei naţiunii, şi nu numai bogaţii sau moşierii.

28. Orice cetăţean bun care-şi exercită drepturile de cetăţean este demn de a fi ales oriunde pe întinderea Republicii.

Despre Corpul legislativ

39. Corpul legislativ, care se numeşte şi Parlament, este compus din 750 de persoane. Cinci sute dintre ei sînt mai tineri şi se numeşte *Parlamentul celor 500;* aceştia promulgă legile. Două sute cincizeci sînt cei mai bătrîni şi alcătuiesc *Parlamentul senatorilor* [= Senatul]. Aceştia sancţionează legile promulgate de către cei 500 sau le resping, dacă nu le găsesc rezonabile. Cei 500, fiind mai tineri, sînt inventivi şi activi, iar ceilalţi, fiind bătrînii, sînt mai critici şi mai chibzuiţi.

Corpul acesta şi legile sale există perpetuu. Chiar dacă persoanele se schimbă, corpul rămîne inalterabil, iar dispoziţiile sale nu se modifică concomitent cu schimbarea persoanelor.

40. Membrii corpului legislativ se aleg sau se realeg în fiecare an.

Despre funcțiile Corpului legislativ

53. Corpul legislativ propune legi și dă decrete sau porunci. Toate legile și decretele se scriu în limba simplă a grecilor, ca fiind cea mai ușor de înțeles și cea mai ușor de învățat de către toate neamurile incluse în acest stat. Asemenea și pentru toate documentele de judecată și pentru alte acte publice.

Despre intitularea Legilor și Decretelor

61. Legile, decretele, hotărîrile judecătorești și toate actele publice iau titlul următor: *În numele poporului grec, la... anul Libertății, iar al Mîntuirii la...*

Despre Corpurile administrative și municipale

78. În fiecare plasă a Republicii (se numește plasă, totalitatea a 10, 12 sau 15 sate laolaltă) există o administrație municipală.

În fiecare prefectură (cadilîc) există o administrație intermediară; adică ei i se adresează administrațiile municipale din jurul său.

În fiecare departament (memlechet) este o administrație centrală, căreia i se adresează administrațiile intermediare din jurul său.

79. Administratorii municipali se aleg de către adunările plăsilor.

80. Administratorii [prefecturilor și departamentelor] sînt numiți de către Adunările electorale ale prefecturilor și departamentelor.

81. Jumătate din administratori se reînnoiesc în fiecare an.

Despre Justiția civilă

85. Codul legilor civile și criminale este același în toată Republica și nu există, în fața Legii, nici mare, nici mic. Toți sînt deopotrivă condamnați cînd greșesc și răsplătiți cînd săvîrșesc fapte glorioase în favoarea Patriei.

86. Nimeni nu poate stînjeni pe acei cetățeni, care avînd diferende judecătorești între ei, au chemat arbitrii și s-au împăcat după hotărîrea (arbitrajul) lor.

88. În fiecare sat să fie aleși de către săteni doi judecători de pace sau împăciuitori, care să judece după lege diferendele dintre locuitori și să le expună în scris.

89. Acești judecători împacă și judecă procesele fără taxă.

Despre dările publice

101. Nici un cetățean nu este exclus de la onesta datorie de a contribui după puterea și avutul său, cu dările sale, la nevoile publice.

Despre forțele Republicii

107. Forța generală a Republicii rezidă în toată națiunea.

108. Republica întreține cu cheltuielile ei, în timp de război și de pace, o forță armată pe uscat și pe apă.

109. Toţi grecii sînt soldaţi; toţi au datoria să se instruiască pentru arme şi să ochească bine; toţi trebuie să înveţe tactica militară: pînă şi *grecoaicele* trebuie să ţină în mînă suliţe (lănci), dacă nu sînt îndemînatice la puşcă.

110. Nimeni nu trebuie să fie generalisim, adică să aibă în mîinile sale toate forţele Republicii, pe uscat şi pe apă.

111. Diferenţierea gradelor militare (adică hiliarh, general) care există la ofiţeri, semnele lor distinctive şi subordonarea soldaţilor simpli este valabilă numai atîta timp cît durează serviciul militar; după ce se termină, însă, toţi sînt egali, ca fraţii.

112. Nici un corp armat nu are voie să delibereze, nici să dea ordine, ci numai să execute poruncile conducătorilor date printr-un ordin scris.

Despre raporturile Republicii Elene cu celelalte naţiuni

118. Poporul grec este prieten şi aliat firesc cu naţiunile libere.

119. Grecii nu se amestecă în treburile altor naţiuni; nici aceste naţiuni nu au dreptul să se amestece în treburile lor interne. Ei îi respectă pe Ambasadorii şi consulii altor naţiuni, aflaţi în acest stat; le garantează o şedere sigură, îi respectă pe oamenii lor de afaceri şi nu se ating de vasele lor comerciale, atunci cînd nu transportă marfă duşmanului.

120. Ei [= Grecii] primesc pe toţi străinii nedreptăţiţi şi pe toţi cei exilaţi din patria lor din cauza Libertăţii. Ei resping pe Tirani, nu-i primesc şi nu-i îngrijesc.

121. Ei nu încheie niciodată pace cu un inamic care deţine pămînt grecesc.

Despre garantarea şi asigurarea acestor Drepturi

122. Guvernămîntul constituţional garantează la toţi grecii, turcii, armenii, iudeii şi la oricare alt neam, locuitor al acestei Republici, egalitatea, libertatea, securitatea, dreptul de proprietate al fiecăruia, datoriile publice contractate pentru eliberarea, libertatea tuturor religiilor, o educaţie comună, contribuţii publice acolo unde se cuvin, libertatea neîngrădită a tipografiei, dreptul de a face fiecare petiţie şi de a se plînge, dreptul de a se întruni în asociaţii publice, şi, în sfîrşit, dreptul de a se bucura de toate Drepturile Omului.

123. Republica greacă respectă loialitatea, vitejia, bătrîneţea, afecţiunea filială, nenorocirea. Ea pune Constituţia sa sub neadormita veghe a tuturor oamenilor virtuoşi şi iubitori de libertate care, pentru a nu se supune sub jugul Tiraniei, au îmbrăţişat viaţa militară şi înarmaţi au jurat război veşnic Tiranilor.

124. Declaraţia Drepturilor omului şi Actul acesta Constituţional să fie gravate pe plăci de aramă şi să fie aşezate în locul adunării Corpului Legislativ. Să se facă cópii asemănătoare şi să fie puse în toate oraşele, orăşelele şi satele Republicii, în pieţele centrale, aşa ca fiecare cetăţean să vadă totdeauna în ce constă nepreţuita comoară a Libertăţii sale, atît de dragi.

ANEXĂ

1. *Emblema* care se pune pe drapelele şi pe bandierele Republicii greceşti este măciuca lui Heracle cu trei cruci pe deasupra. *Drapelele* şi bandierele sînt tricolore: negru, alb şi roşu; culoarea

roșie, în partea de sus, cea albă, la mijloc, iar culoarea neagră, în partea de jos.

Culoarea roșie înseamnă purpura imperială și independența Poporului grec; o întrebuințau strămoșii noștri la îmbrăcămintea de război, dorind ca rănile lor, din care curgea sînge, să nu se vadă, ca să nu se sperie ostașii. Culoarea albă înseamnă nevinovăția cauzei noastre drepte împotriva Tiraniei. Culoarea neagră înseamnă moartea noastră pentru Patrie și Libertate.

2. Toți soldații greci poartă pe cap coif.

3. Toți soldații greci au cîte o baionetă pe care o poartă la mijloc, ca un pumnal (hanger) și la nevoie sau la defilare o înfig în pușca lor.

4. Uniforma soldaților greci este costumul eroic: anteriu negru, cămașa albă și încălțăminte sau ciorapi roșii.

5. Fiecare grec sau grecoaică, de asemenea orice cetățean al acestei republici, trebuie să aibă pe coiful său sau pe bonetă emblema cu o măciucă asemănătoare cu cea ce figurează la început[6], desenată sau brodată pe pînză albă sau pe metal laminat. Acesta este semnul de recunoaștere al democraților liberi și al fraților egali.

[6] Imprimatul pe care l-a tipărit Rigas avea schițată, pe antetul său, emblema cu măciuca lui Heracle etc.

THURIOS*
sau Marș patriotic (1797)

Viteji feciori, voi bravii, să mai trăim, cît vreți
tot singuri, cum sînt leii, prin munții pădureți?
în peșteri s-avem casa, spre codri să privim,
de-amarnica sclavie din lume să fugim?
să ne mai pierdem frații și-al Patriei pămînt, 5
părinți, copii, prieteni și tot ce-avem mai sfînt?

Mai bine-n libertate, un singur ceas, decît
sclavia să te strîngă, ani patruzeci, de gît!

La ce folos o viață de rob cînd anii fug?
Adu-ți mereu aminte că zilnic ești pe rug. 10
Vizir, ori Domn al țării de-ai fi, ori Dragoman,
te șterge de pe lume sălbatecul Tiran;
urmezi o zi întreagă porunca lui cea grea
în timp ce el încearcă și sîngele să-ți bea.

* Cîntec de luptă la vechii greci. Se cunoaște, astfel, un faimos *Thurios* al spartanilor, compus de poetul Tirteu.

Un Șuțos și Moruzis, Petrakis, Scanavis, 15
un Ghikas, Mavroghenis, toți pilde triste ți-s[7].
Mari căpitani, ori agă, preoți, mireni, pe loc
trecuți au fost, ca unul, prin sabie și foc;
atîția alții încă, turci sau creștini, tot frați,
și viața și averea și-au dat, nevinovați. 20

Veniți cu-nflăcărare, acum e ceasul sfînt
cu mîinile pe cruce să facem jurămînt.
Un sfat de oameni vrednici, de patrioți, cinstit
s-alegem ca să pună la toate un sfîrșit!
Drept călăuză Legea să fie tuturor, 25
iar Patriei doar unul să-i stea conducător!
Căci anarhia este sclavie și mai rea,
de vrei să fii o fiară, să te sfîșii ca ea.
Și-atunci, cu mîini a rugă, spre ceru-nalt să stăm,
pe Domnul toate-acestea din inimi să-l rugăm: 30

(Aici, patriotii se ridică în picioare și, cu mîinile înălțate spre cer, depun Jurămîntul)

„O, Împărat al Lumii, în numele Tău vin
să jur că niciodată Tiranilor mă-nchin!
Și nici să le-ajung robul, să fiu încrezător
cu fruntea aplecată făgăduielii lor.

[7] Referire la Domnitori fanarioți din Țările Române, sau la demnitari de la Înalta Poartă, favoriți ai sultanului, apoi decapitați.

Cît voi trăi pe lume, eu am un singur scop, 35
ca nimicind tiranii-n uitare să-i îngrop,
străinul jug sfărmîndu-l, doar Patria-mi ador
și voi urma în lupte pe-al ei conducător.
Iar de-o să-mi calc cuvîntul cel juruit acum,
să mă prefacă Cerul în pulbere și fum!" 40

Din Sud, din Miazănoapte, din Răsărit și-Apus
pentru pămîntul Țării, sus inimile, sus!
Și fiecare liber să-și țină crezul sfînt,
la glorie, prin luptă, să ne pornim cu-avînt.

Bulgarii și-Albanezii, voi Sîrbi și voi Elini 45
și negrii ca și albii, un iureș doar să fim,
și spada Libertății s-o-ncingem, soț cu soț,
de vitejia noastră s-audă-n lume toți;
iar cîți, în rătăcire, pe la străini robesc
degrabă să se-ntoarcă la locul părintesc; 50
toți care știu o armă purta, s-alerge iar,
să fie-nvins Tiranul cel vitreg și barbar.
Rumelia[6] îi cheamă cu braț îmbietor,
le dă pămînt și-avere și cinste și onor.

[6] Termen administrativ otoman pentru regiunile din sudul Balcanilor.

Dar pînă cînd, în slujbă, la regi streini vei sta? 55
Întoarce-te, fii stîlpul de boltă-n Țara ta!
Mai bine, dă-ți viața de dragul ei oricînd,
decît să fii o spadă de alții atîrnînd[9].
Și cei ce ni se-nchină, nu ne vor sta dușmani,
ci numai frați ai noștri, de ar fi din orice neam. 60
Dar cei care cutează în cale să ne stea,
chiar dac-ar fi de-ai noștri, să cadă-n luptă grea.

Sulioții și Maniații[10], cei vajnici și cei buni,
cît vreți să-ntindeți somnul tihnit prin văgăuni?
Voi cei din Mavrovuni[11], vultani Olimpioți, 65
Din Agrafa[12] voi șoimii, vă luați avînt cu toți.
Și voi Macedonenii viteji, vă repeziți,
Tiranilor din sînge, ca fiara, să sorbiți.
Din Dunăre la Sava, creștini iubiți și frați,
cu armele în mînă la luptă v-adunați; 70
și sîngele să fiarbă în vine clocot sfînt;
Tiranul, împreună, să-l punem la pămînt.
Voi, de la Marea Neagră, bărbați viteji și bravi,
cît timp să vă socoată barbarul niște sclavi?

[9] Referire la grecii din străinătate, slujind în diferite armate și flote streine.

[10] Locuitori din Epir și sudul Peloponezului, vestiți haiduci și piați, nesupuși turcilor.

[11] Munți în Thesalia, legînd Pelionul de Olimp.

[12] Munți în Grecia centrală.

Încingeți iarăși spada, voi neînvinșii Lazi[13], 75
alături, în Bogaza[14], să stăm în lupte azi.
Delfini iubiți ai mării, balauri insulari,
izbiți în toți dușmanii ca fulgerele tari.
Din Creta și din Hidra, corăbieri vestiți,
a Patriei chemare e vremea s-auziți. 80
Cîți sînteți în armada[15], băieții minunați,
vă poruncește legea ca foc pe loc să-i dați.
De ce n-am face oare, Maltezi, un singur trunchi?
ca astfel Tirania s-o punem în genunchi.
Vă cheamă azi Elada, de voi îi este dor, 85
cu vocea ei de mamă vă cere ajutor.

De ce stai, Pasvanțoglu, atît de îndoit?
Prin munți Balcani fă-ți cuibul, ca vulturu-n zenit;
și n-avea nici o teamă de bufnițe și corbi;
victoria te-așteaptă dacă-i unești pe robi 90
Silistra și Brăila, Chilia și Bender,
Hotinul, Ismailul, te cheamă și te cer[17];

[13] Locuitori ai regiunii „Laziki", pe coasta nordică a Asiei Mici.
[14] Denumire pentru strîmtorile Dardanelelor și Bosforului.
[15] Flota otomană.
[16] Pașa rebel de la Vidin, ale cărui acțiuni s-au extins la nord și la sud de Dunăre și căruia i s-au alăturat și Gîrjalizii (vezi versul 113).
[17] Orașele respective erau, în epocă, fortificații ale trupelor otomane.

trimite-le armate și-ți vor veni de tot,
că-n ghiara Tiraniei a mai trăi nu pot.
Ghiurgi[18], precum un viscol te scoală, nu dormi; 95
cu Brușia[19] să te-asemeni ai drept în astă zi.
Și tu, cu gîndul liber, tu pașă din Alep,
hai, nu mai pierde vremea, și ieși pe cîmpul drept;
armatele-n bătaie pe dată să le pui,
firmanelor din Polis[20] să nu te mai supui. 100
Lei din Missir[21], voi iarăși porniți-vă de zor,
un bei viteaz de-al vostru vi-l faceți domnitor;
haraci la Înalta Poartă nu mai plătiți nicicum,
de foame piară lupul la margine de drum!

O mînă, cu toții, un suflet și un gînd, 105
de vom lovi Tiranul, vedea-l-vom dispărînd!
O flacără s-aprindem în Turcia și-apoi
din Bosnia să pornească-n Arabia cu noi!
Pe steaguri scrieți crucea înaltă și, avan,
ca fulgerul să cadă de-acolo pe dușman! 110
Cumva că-i prea puternic să nu gîndiți defel;
precum în iepuri bate și inima în el.

[18] Pașa din Georgia (în Caucaz), activînd pe atunci în Tracia.
[19] Pașa din Brussa (în Asia Mică).
[20] Denumirea comună, încă din epoca bizantină, pentru Constantinopol.
[21] Egiptul.

Trei sute, Cîrjalizii[22] din jale, l-au făcut
să vadă că nici turul, în fața lor, nu-i scut.

Și-atunci, ce stați pe gînduri? Ca piatra de ce stați? 115
Să nu fiți împotrivă chiar voi. Vă deșteptați!
Precum strămoșii noștri cu toții la un loc
de dragul Libertății se aruncau și-n foc,
așa și noi, cu mîna pe arme, frați și fii,
să ne scăpăm de noaptea amarnicei sclavii! 120
Să-i sfîșiem pe lupii ce-au sfîșiat, haini,
în chinuri lungi de-a valma pe Turci și pe Creștini;
să se înalțe Crucea pe mare și uscat,
să stea dușmanu-n fața Dreptății aplecat;
de-această rană lumea să scape, de-acest chin, 125
și, frați, pe-ntreg pămîntul noi liberi să trăim!

(În românește de ION BRAD*)*

[22] Vezi explicația de la p. 316, nota 10.

ΣΧΟΛΕΙΟΝ

ΤΩΝ

ΝΤΕΛΙΚΑΤΩΝ ΕΡΑΣΤΩΝ

ἤτοι

Βιβλίον ἠθικόν, περιέχον τὰ περίεργα συμβεβηκότα τῶν ὡραιοτέρων γυναικῶν τῆ Παρισίε, διαλεγόμενον κατὰ τὸν παρόντα Αἰῶνα.

Ἐκ τῆς Γαλλικῆς διαλέκτου τὸν πρῶτον μεταφρασθὲν παρὰ τοῦ

ΡΗΓΑ

Βελεστινλῆ Θεσσαλοῦ.

Ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας.
Ἐκ τῆς Τυπογραφίας Ἰωσήφ τοῦ Βαυμαϊστέρ.

1790.

ŞCOALA AMANŢILOR DELICAŢI

adică
carte morală, cuprinzînd curioasele întîmplări ale celor mai frumoase femei din Paris, care prosperă in secolul actual

*

Tradusă din limba franceză pentru prima dată de către

RIGAS

Velestinlis Tesalianul

*

În Viena Austriei
Din tipografia lui
Iosip Baumeister

1790

ΦΥΣΙΚΗΣ

ΑΠΑΝΘΙΣΜΑ

Διὰ τὸς ἀγχίνας ϗ φιλομαθεῖς Ἕλληνας,

Ἐκ τῆς Γερμανικῆς ϗ Γαλλικῆς διαλέκτου ἐρμηνευθὲν

Παρὰ τοῦ

ΡΗΓΑ

ΒΕΛΕΣΤΙΝΛΗ ΘΕΤΤΑΛΟΥ.

Οὗπερ ἀναλώματι ἐξεδόθη, πρὸς ὠφέλειαν τῶν ὁμογενῶν.

ΈΝ ΒΙΈΝΝΗ.

Ἐκ τῆς Τυπογραφίας τοῦ Εὐγενοῦς ΤΡΑΤΤΝΕΡ.

1790.

CULEGERE
DE FIZICĂ

Pentru Grecii care se gîndesc
și iubesc învățătura.

Compilată din limba germană
și franceză
de către

RIGAS

Velestinlis Tesalianul

Tipărită cu cheltuiala lui
spre folosul compatrioților.

*

În Viena

Din tipografia nobilului
Trattner

1790

ΤΑ'

Ο' ΛΥ'ΜΠΙΑ.

ΔΡΑ'ΜΑ

ΤΟΥ'

ΑΒΒΑ' ΜΕΤΑΣΤΑΣΙΟΥ

ΤΟΥ' ΙΤΑΛΟΥ',

ΜΕΤΑΦΡΑΣΘΕΝ

εἰς τὴν

ΗΜΕΤΕ'ΡΑΝ ΔΙΑ'ΛΕΚΤΟΝ.

Ἐν Βιέννῃ. 1797.

ΠΑΡΑ' ΜΑΡΚ. ΠΟΥ'ΛΙΟΥ.

OLIMPICELE

drama

ABATELUI METASTASIO

italianul

*

Tradusă

în limba noastră

*

Viena 1797

Editura Markides Pulio.

ΝΕΌΣ ΑΝΑΧΆΡΣΙΣ.

ΤΟΌΜΟΣ ΤΈΤΑΡΤΟΣ.

Μεταφρασθεὶς, τὰ μὲν 32. 33. καὶ 34 Κεφάλαια, παρὰ τοῦ ΓΕΩΡΓΙΌΥ ΒΕΝΤΟΌΤΗ' ΖΑΚΥΝΘΙΌΥ. Τὰ δὲ 35. 36. 37. 38. & 39 παρὰ τοῦ Ρ'ΗΓΑ ΒΕΛΕΣΤΙΝΛΗ' ΘΕΤΤΑΛΟΥ'

Διορθωθεὶς & ἐκδοθεὶς παρὰ τοῦ αὐτοῦ.

Ἐν Βιέννῃ. 1797.

NOUL ANAHARSIS

VOLUMUL PATRU

Capitolele 32, 33 și 34 au fost traduse de către GEORGE VENTOTI din Zante iar capitolele 35, 36, 37, 38 și 39 de către RIGAS VELESTINLIS TESALIANUL

Corectat și tipărit de către el.

În Viena, 1797

DIN MAREA HARTĂ A LUI RIGAS, COMPUSĂ DIN 12 FOI (1797)

Douăsprezece foi (fiecare 50×70 cm.) formează o mare hartă, avînd dimensiunea de circa 2×2 m. În colțul stîng, în partea de jos, o hartă a Bosforului, cu țărmul european și asiatic, cu o vedere panoramică a Constantinopolului și un aspect al Seraiului, cu reprezentări de monede vechi și bizantine etc. Este prima foaie dintre cele douăsprezece ale Hărții, intitulată *Planometria Constantinopolului* și datată 1796. — Imediat deasupra hărții Bosforului, se află titlul general al Hărții, încadrat de reprezentări istorice și simbolice. — Celelalte planuri sînt: alături de insula Creta, spre stînga, în primul tablou, o hartă topografică a vechii Sparte; în al doilea tablou, mai spre stînga, planul tipografic al luptei de la Termopile. În dreapta titlului, jos, harta topografică a Atenei. În partea de sus, schița topografică a Velestinului. Deasupra titlului, planul bătăliei de la Salamina, iar mai sus, cea a bătăliei de la Platea; alături, în porțiunea Mării Adriatice, o vedere a unui teatru vechi; în aceea a Mării Negre, schița vechii Olimpii, și mai sus, harta topografică pentru Delfi. În locurile rămase libere, indicînd uscatul și marea, reprezentări de monede vechi.

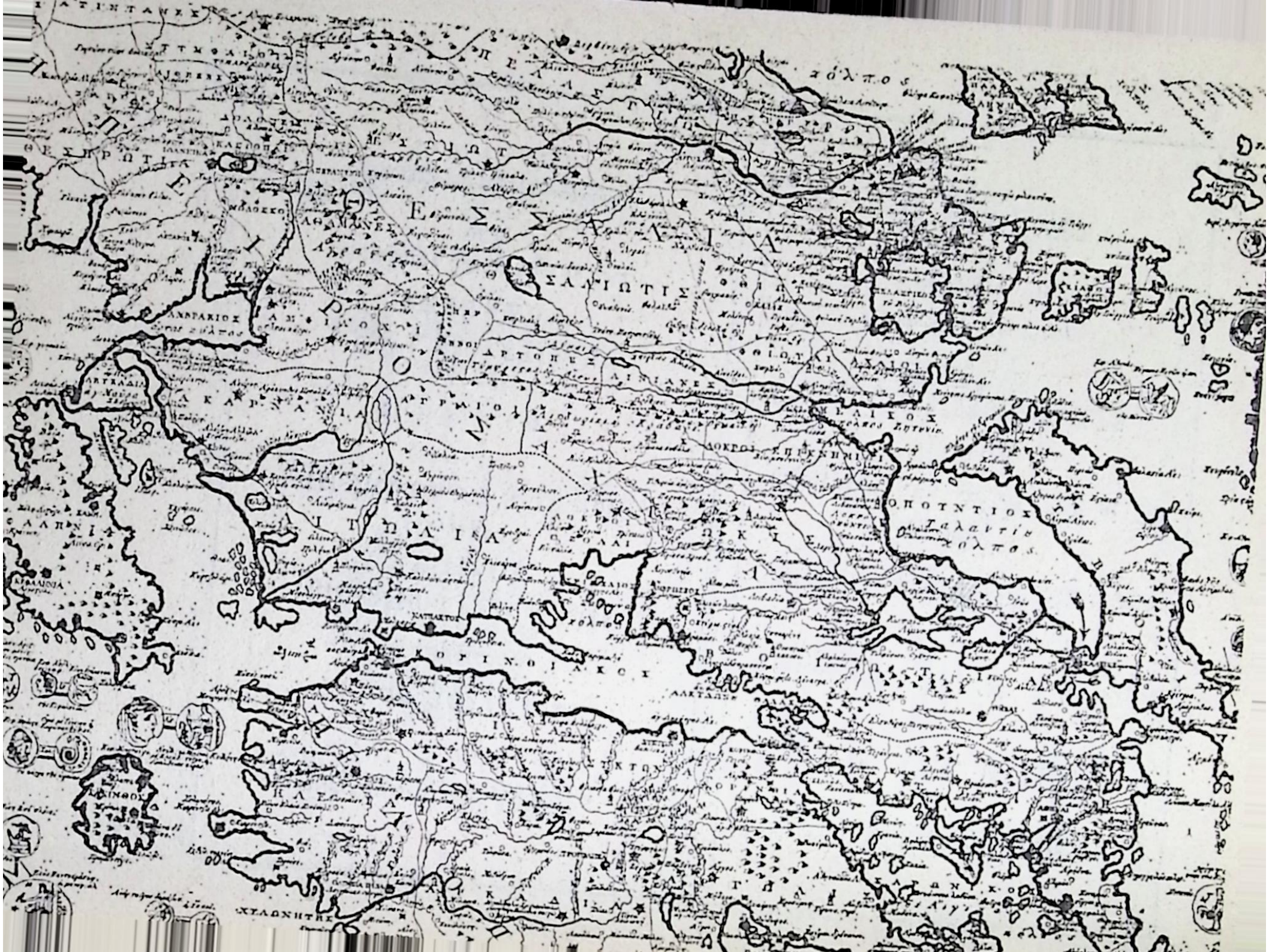
ΠΕΛΑΣΓΙΩΤΙΣ
ΘΕΣΣΑΛΙΑ
ΣΑΛΙΩΤΙΣ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΑΚΙΟΣ
ΚΑΡΔΙΑΝΙΑ
ΑΙΤΩΛΙΑ
ΚΟΡΙΝΘΟΙΑΚΟΣ
ΠΟΝΤΙΟΣ
ΘΑΛΑΣΣΑ
ΚΡΗΤΗ

TITLUL DIN MAREA „HARTA ELADEI“ (1797) încadrat de reprezentări istorice și simbolice (Hercules simbolizează puterea greacă — Amazona simbolizează Asia)

NOTĂ BIBLIOGRAFICĂ

În cartea aceasta, am considerat necesar ca viața și activitatea lui Rigas, precum și o imagine de ansamblu a epocii lui, să fie expuse într-o singură și neîntreruptă povestire fără nici o lacună în urmărirea evenimentelor istorice și fără digresiuni și trimiteri bibliografice obositoare. Cititorul interesat de documentarea celor expuse, eventual și de anumite detalii mai importante, este trimis la lucrarea autorului însuși, unde sînt menționate în fiecare capitol și în fiecare paragraf, izvoarele corespunzătoare și bibliografia respectivă.

Izvoarele noastre sînt, în primul rînd, operele lui Rigas și, paralel, mărturiile contemporane, izvoarele narative și materialul de arhivă.

Izvoarele narative, nu totdeauna valabile și deseori bazate pe informații indirecte, au alimentat timp de un secol istoriografia și lecturile naționale, acordînd în special o atenție deosebită legendelor postume. Informații directe despre Rigas ne oferă îndeosebi operele lui Hristoforos Perevós, tovarășul său: *Memorii de război*, Atena, 1836 (la începutul primului volum) și *Scurtă biografie a neuitatului Rigas Ferêos Tesalianul*, Atena, 1860.

Izvoarele de arhivă au aruncat o nouă lumină asupra istoriei lui Rigas, atunci cînd — aproape un secol după sfîrşitul său de martir — s-au dat publicităţii documentele anchetelor austriece:

Documente inedite despre Rigas Velestinlis şi despre acei ce au suferit martiriul împreună cu el de Em. Legrand, cu o traducere în limba greacă, efectuată de Sp. Lambros, Atena, 1891, în *„Buletinul Asociaţiei de istorie şi etnologie"*, III(1891) p. 585—774;

— V. Amantos, *Documente inedite despre Rigas Velestinlis*, Atena, 1930. § Alte cîteva documente au văzut lumina tiparului în unele publicaţii sporadice sau cărţi ale lui N. Iorga, Sp. Lambros, D. Pantelić, C. Amantos, I. Moga, Mihail Lascaris, P. Enepikides, G. Laios etc.

La prima perioadă a vieţii lui Rigas, se referă documente particulare şi alte documente din arhivele româneşti, ca şi unele informaţii ale contemporanilor săi, care se pot găsi în *Colecţia* Hurmuzaki şi în publicaţiile lui N. Iorga, Alex. Elian (1935), N. Camariano (1938), Emil Vîrtosu (1946) etc.

Lucrările mai recente, care au înlocuit vechile biografii ale lui Rigas, adesea lipsite de răspundere, au căpătat un caracter ştiinţific, bazîndu-se pe datele concrete oferite de anchetele austriece. O primă valorificare a acestui material de arhivă, o interpretare critică a datelor şi un punct de plecare pentru cercetătorii ulteriori, este lucrarea de mici proporţii, dar bogată în informaţii a lui — Sp. Lambros, Ἀποκαλύψεις περὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ρήγα *(Descoperiri în legătură cu martiriul lui Rigas)*, Atena, 1892.

Au urmat cărţile (sînt indicate numai cele mai importante) lui Fanis Mihalopulos (1930), Ianis Kordatos (1931 şi 1945) şi (în

limba franceză) cartea lui Ap. Dascalakis, *Rhigas Velestinlis*, cu un supliment: *Les oeuvres de Rhigas Velestinlis* (Paris 1937).
— L.I. Vranoussis, Ρήγας *(Rigas)*, Atena 1954, în seria „Βασική Βιβλιοθήκη" („Biblioteca de bază") nr. 10, p. 404 — [Premiul Academiei din Atena]. O primă încercare de a aduna tot ce a scris Rigas. Cu o introducere generală și introduceri speciale pentru fiecare lucrare. Autorul face o prezentare de ansamblu a operelor lui Rigas, a întregului material, aducînd elemente noi și epuizînd subiectul, atît sub aspectul lui general, cît și sub cel special.

Același autor a prelucrat o carte mai mică, intitulată *Rigas Velestinlis 1757—1798*, ediția I, 1957, ediția II, 1963 [Premiul de Stat, 1958] și, în afară de alte lucrări, a prezentat *Operele complete* ale lui Rigas, vol. I—II, Atena, 1968—1969.

NOTĂ ADIȚIONALĂ la ediția românească (1980):

În grecește, ediția mică a acestei lucrări (1958 și 1963), din care s-a făcut traducerea română, era fără trimiteri și note, dat fiind că specialistul avea posibilitatea să găsească mai multe detalii și toată documentația în ediția mai mare a lucrării, apărută puțin mai înainte (1954). Cu același criteriu, și textul tradus aici din ediția mică nu s-a împovărat decît cu foarte puține note, cele mai indispensabile, și cu puține trimiteri la bibliografia cea mai accesibilă cititorului român. În paragrafele, însă, și capitolele scrise și publicate acum pentru prima dată, textul a fost însoțit de toată documentația necesară.

L. Vr.

Cuprinsul

Cuvînt către cititorii din România

RIGAS VELESTINLIS-FERÉOS (1757—1798)

Cu două sute douăzeci și trei de ani în urmă 11
În Grecia subjugată de turci 13
Originea, numele și denumirile lui Rigas 13
Studiile lui Rigas 15
Învățător în satul Kissós 17
Pînă la ce vîrstă a rămas Rigas în Tesalia 17
Evenimentele trăite de Rigas în Tesalia 18
Ce împrejurări l-au silit pe Rigas să-și părăsească țara 19

RIGAS LA CONSTANTINOPOL 23

Grămătic sau secretar 25

ÎN PRINCIPATELE DUNĂRENE 27

Rigas în Țara Românească 28
Secretar al lui Brîncoveanu 33
Secretar al lui Mavrogheni 35

Al doilea război ruso-turc 35
Rigas la Craiova 37
Întîlnirea lui Rigas cu Pasvantoglu 38
Date mai precise și mai certe 39
Relațiile lui Rigas cu Dimitrie Turnaviti 43
Relațiile lui Rigas cu Mavrogheni 53
Rigas ca secretar al Baronului de Langenfeld 57

RIGAS LA VIENA ÎN 1790 60

Un demers al lui Rigas pe lîngă Kaunitz 66
Primele cărți ale lui Rigas: 67
„Școala amanților delicați" 69
„Culegere de Fizică" 76
„Spiritul Legilor" a lui Montesquieu 87

RIGAS SE ÎNTOARCE LA BUCUREȘTI (1791—1796) 89

Despre viața particulară a lui Rigas 90
Preocupările literare și elanurile patriotice 112
Un raport austriac despre Rigas 113
La Consulatul francez din București 115

IDEILE ILUMINISTE ȘI SPIRITUL REVOLUȚIONAR FRANCEZ 117

Relațiile lui Rigas cu anumiți francezi 120
La curent cu mișcările internaționale 124
Revoluția Franceză 127

RIGAS SE DUCE DIN NOU LA VIENA (1796–1797) 130

Activitatea lui Rigas la Viena 130
Lucrările cartografice: 131
Harta Țării Românești 131
Harta Moldovei 132
Harta Eladei 132
Portretul lui Alexandru cel Mare 139
Alte publicații: 140
„Trepiedul moral" 140
(„Olimpiada" a lui Metastasio, „Păstorița Alpilor" a lui Marmontel, „Primul Navigator" al lui Gessner, tradus de A. Koroniós)
„Noul Anaharsis" (al lui Barthélemy) 152

ÎNCEPUTUL RĂSCOALEI 155

Descompunerea Împărăției otomane 158
Răscoala lui Pasvantoglu 159
Mișcările separatiste ale pașalelor 162
Planurile de eliberare 163
„Thurios" 166
Realizarea proiectului revoluționar 167
Bonaparte în Italia (1796–1797) 169
Speranțele grecilor și înțelegerile secrete cu francezii 170
Cercurile patriotice din coloniile grecești 171
Rigas ca organizator 176
Organizarea „Eteriei" 177
Cercul adepților lui Rigas 182

INIȚIATIVA CONDUCĂTOARE A LUI RIGAS 188

Rigas se adresează lui Bonaparte 190
Proclamațiile francezilor către grecii din Eptanez 191

Memorii și apeluri către francezi 193
Atitudinea față de Rusia 197
„Agathanghelos" 200
Cîntece patriotice și revoluționare 202
Corespondența lui Rigas cu prietenii săi 206
Clarificarea planurilor lui Bonaparte 211

PLECAREA ÎN GRECIA ȘI PROCLAMAREA REVOLUȚIEI 217

Manifestul revoluționar al lui Rigas 219
(Proclamația — Drepturile omului și cetățeanului liber — Constituția — Thurios)
Manualul militar 227
(Reguli militare — Cateheza democratică — marșuri)
Lăzile cu imprimatele clandestine 229
Trădarea 230

ARESTAREA LUI RIGAS LA TRIEST 231

Autorănirea lui Rigas 232
În drum spre Viena 234
Ancheta și cercetările 235
Acuzarea nevinovaților 235
O tocmeală diplomatică 237
Soarta acuzaților 238
Expulzații 240
Extrădarea (Predarea „complotiștilor" la Turci) 242
Uciderea martirilor 243

PROGRAMUL NEÎNDEPLINIT AL REVOLUȚIEI 245

RĂSUNETUL OPEREI ȘI JERTFEI LUI RIGAS 255

Pe scară internațională 256
Presa contemporană 258
Rapoarte consulare 261
„Om foarte cunoscut" 266
Precursor și Simbol (al eliberării) 270
Noul Tirteu 271
Pe pămîntul românesc 273

REPUBLICA ELENĂ A LUI RIGAS 286

Tradiția bizantină 287
Idealul Greciei clasice 290
Ideile revoluționare 291

ANEXĂ
PAGINI DIN LUCRĂRILE LUI RIGAS 295

Manifestul revoluționar 297

Noul Guvernămînt etc. — Proclamația
— Drepturile omului — Constituția

Thurios (în românește de Ion Brad) 313

Notă bibliografică 327

Lector : VIORICA FLOREA
Tehnoredactor : ELENA PREDA

Apărut : 1980. Bun de tipar : 02.08.1980.
Coli tipar : 10,50.

Comanda nr. 430
Combinatul poligrafic
„CASA SCINTEII"
București — R.S.R.

Lei 7

EDITURA EMINESCU 1980

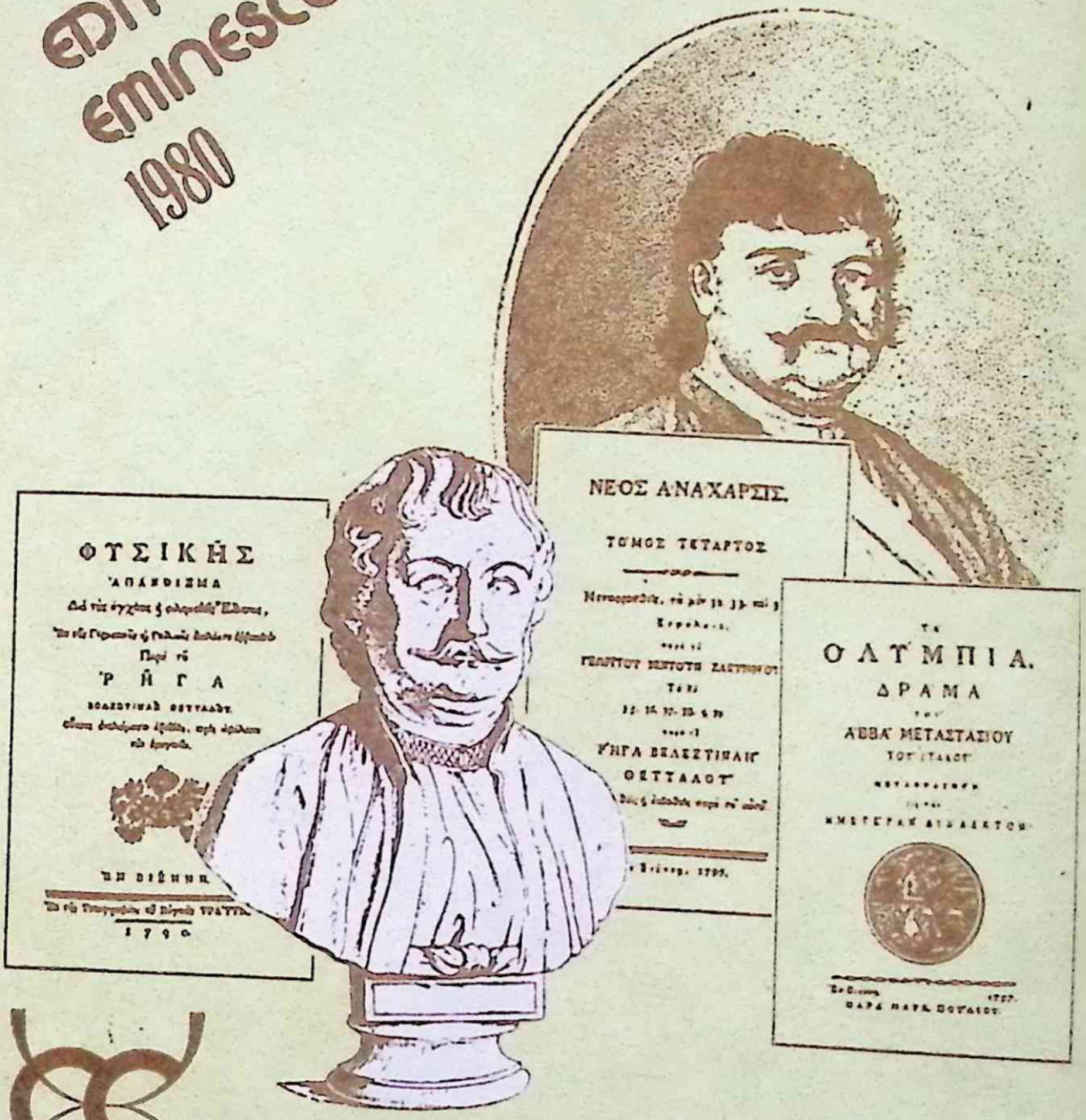

Colecția Clepsidra